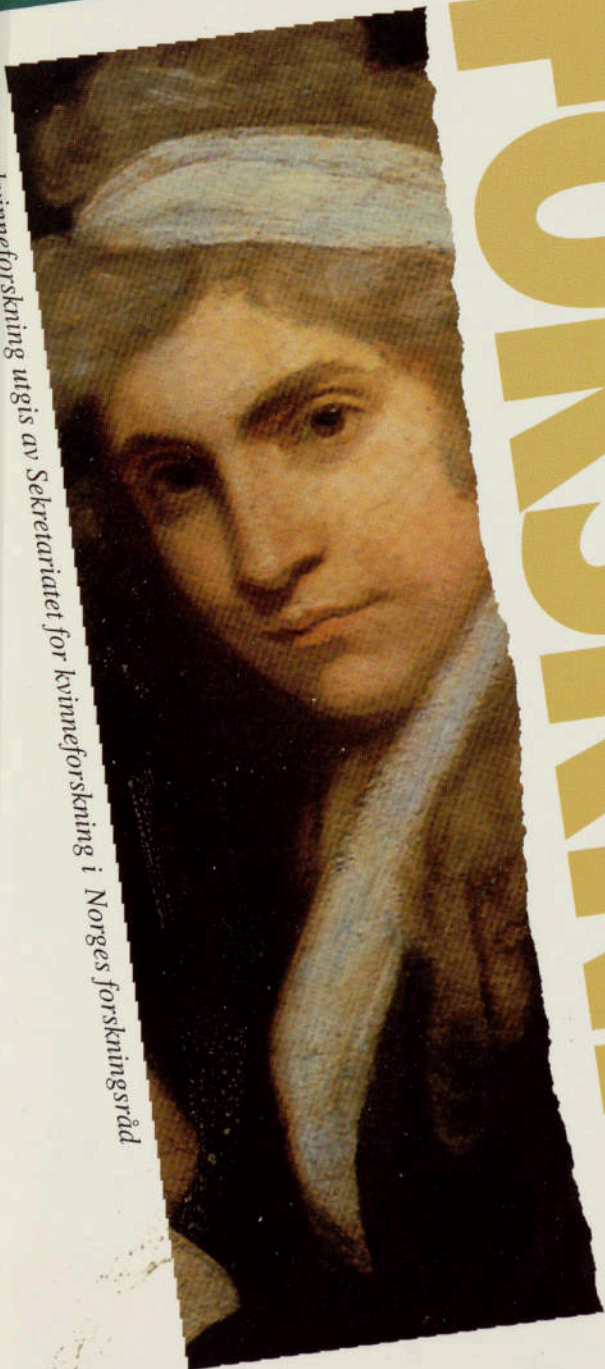


Nytt om

Kvinnor FORSKNING

3/93
Rettigheter og
hjertesaker



Nytt om kvinneforskning utgis av Sekretariatet for kvinneforskning i Norges forskningsråd

NYTT OM KVINNEFORSKNING
fra Norges forskningsråd
Sekretariatet for kvinneforskning
Årgang 17, 1993

Redaksjonen:

Sekretariatet for kvinneforskning
Ansvarlig redaktør: Tove Beate Pedersen
Omslag: Harald Gulli
Sats: Jet-Z
Trykk: GCS AS
ISSN: 033-0265

Utkommer med 5 nummer pr. år.

Ettertrykk er tillatt når forfatter samtykker og kilde oppgis.

Tillatelsen gjelder ikke illustrasjoner.

Løssalg: kr. 50,-

Abonnement: kr. 200,-

Postgiro: 0809 5147160

Redaksjonens adresse:

NYTT OM KVINNEFORSKNING
Norges forskningsråd
Postboks 2700 St. Hanshaugen
0131 Oslo

I SEKRETARIATET:

Daglig leder Tove Beate Pedersen
Forskningsleder Torill Steinfeld
Red.sekr./fagkonsulent Elin Svenneby
Koordinator Sissel Waagbø (engasjement)
Konsulent Evy Haneborg
Konsulent Toril Finsen Enger

SEKRETARIATETS STYRE:

Adm. direktør Liv Hatland, leder
Professor Gerd Bjørhovde, nestleder
(repr. for humanoira)
Professor Hildur Ve
(repr. for samfunnsvitenskap)
Professor Vidar Hansson
(repr. for medisin)
Førsteamanuensis Erik Leif Eriksen
(repr. for naturvitenskap)
Forsker Øystein Gullvåg Holter
(repr. for NORAS)
Likestillingsombud Ingse Stabel

VARAMEDLEMMER:

Programsekretær Astrid Brekken
Førsteamanuensis Tore Pryser

Professor Georg Midre

Førsteamanuensis Kirsti Ytrehus

Førsteamanuensis Finn Ingebretsen

Rådgiver Annemor Kalleberg

Daglig leder Kjellaug Pettersen

Kjære leser!

Mary Wollstonecrafts bok *Forsvar for kvinnens rettigheter* (A Vindication of the Rights of Woman) som utkom i 1792, kunne i fjor feire sitt 200-årsjubileum. Dette ble markert av Senter for humanistisk kvinneforskning i Bergen, med stipendiat Hanne Johansen i spissen, som arrangerte et dagsseminar med fem inviterte foredragsholdere. Artikkene bygger på foredragene som ble holdt på Universitetscenteret i Bergen 14. november i fjor.

De fem artiklene er – på tross av det felles temaet omkring boken – ulike. Dette kan skyldes at foredragsholderne har ulik faglig bakgrunn, men det kan også hende at det ligger en mangfoldighet av tolkningsmuligheter og lese måter i Wollstonecrafts tekster, som vi kanskje først i våre dager blir oppmerksomme på. Dermed kan vi vel regne med at hun var forut for sin tid?

Anne Hilde Nagel er statsviteren som gir overblikket og setter *Vindication* inn i revolusjons-sammenhengen. Filosofen Else Wiestad går inn på Wollstonecrafts splittede syn på Rousseau, på oppdragelsesidealet og kjønnsideologien til denne mannen hun «alltid var halvveis forelsket i». Litteraturforskeren Anne Holden Rønning oppdager sider ved teksten som har ført til at den ble betraktet som både dårlig og farlig fra ulike hold. Rønning minner om at Wollstonecraft var bevisst provokatorisk og humoristisk, noe filosofen Elin Svenneby går videre på og knytter til selve grunnlaget for og poenget i Wollstonecrafts argumentasjon for kvinnens rettigheter. De romantiske innslagene i boken bringer Anka Ryall videre gjennom sin artikkel om Mary Wollstonecrafts brev, som hun skrev i løpet av og etter en reise i Skandinavia. Ryall minner om Wollstonecrafts storhet

også som skjønnlitterær forfatter – i den romantiske ånd.

Fordi vi gjerne ville la Marys egen røst her og der komme til orde, ber vi om forståelse for at vi har latt en del av hennes engelske setninger stå uoversatt!

Fra 1700-tallet skal vi bevege oss nærmere vår egen tid. Kjersti Ericsson har hentet en annen revolusjonær kvinne frem fra historien: Rosa Luxemburg. At hun hadde et sterkt kjærlighetsforhold til Leo Jogiches er ikke like godt kjent som at hun var en fremtredende politiker ved begynnelsen av vårt århundre. Det er det skjulte politiske budskapet Kjersti Ericsson leser ut av kjærlighetshistorien, men kanskje også omvendt, et skjult kjærlighetsbudskap i det politiske.

Tone Schou Wetlesens artikkel setter søkelyset på kvinners og menns ulike erfaringer i forhold til svangerskap, fødsel og spedbarnstid med spørsmål om hvordan vi i praksis kan legge til rette for virkelig likestilling mellom foreldrene.

Til slutt tre artikler om EF, den sosiale dimensjonen og kvinners rettigheter. Arnlaug Leira har skrevet en felles innledning til sin egen, Anne Lise Ellingsæthers og Marianne Nordli Hansens artikler. Vi får ferske forskningsresultater om likestilling, deltidsarbeid og kjønnssegregering, hovedsakelig basert på analyser av tallmateriale.

Dermed er vi kommet fram til den nordiske kvinneforskningskoordinatoren Solveig Bergmans side. Hun har også gjort seg sine tanker om forholdet mellom Norden og EF, med refleksjoner over minner fra en Interrail-tid mange vil kjenne seg igjen i.

Bokmeldingene anbefales, og glem ikke alt det andre småstoffet! Vi kan igjen

anbefale å lese *Nytt om kvinneforskning* bakfra; mange tidsfrister er knappe.

Når dette skrives er Sekretariatet for kvinneforskning blitt innplassert i Norges forskningsråd med nye muligheter og utfordringer. Vemodig var det å forlate Sandakerveien 99 den 9. august, men vel møtt i Stensberggata 26!

Vår nye postadresse blir: Norges forskningsråd, postboks 2700 St. Hanshaugen,

0131 Oslo. Telefon: 22 03 70 00. Telefaks: 22 03 70 01.

Så langt vi øyner vil *Nytt om kvinneforskning* fortsette som før. Artikler, bokmeldinger og annet stoff til glede og nytte for kvinneforskere, kvinner i forskning og andre interesserte vil bli mottatt, lest, kommentert og publisert etter vurdering.

Red.



Innhold

<i>Anne-Hilde Nagel: Mary Wollstonecraft og den franske revolusjonen</i>	s. 5
<i>Else Wiestad: Opposisjon og interaksjon: Wollstonecrafts oppgjør med Rousseau</i>	s. 15
<i>Anne Holden Rønning: Mary Wollstonecraft – en farlig skribent?</i>	s. 25
<i>Elin Svenneby: Opplysningens logikk og retorikk i A Vindication of the Rights of Woman</i>	s. 32
<i>Anka Ryall: «Et blad av mitt eget hjertes historie». Mary Wollstonecraft i Skandinavia</i>	s. 40
<i>Kjersti Ericsson: Rosa og Leo</i>	s. 49
<i>Tone Schou Wetlesen: Reproduksjon og forståelse av kjønn</i>	s. 59
<i>Arnlaug Leira: EF – den sosiale dimensjon og kvinners rettigheter. Introduksjon til tre prosjekter</i>	s. 65
<i>Arnlaug Leira: Likestilling, barn og marked. Eksempler fra Skandinavia og EF</i>	s. 69
<i>Anne Lise Ellingsæter: Deltidsarbeid i europeiske velferdsstater. En sammenligning av Danmark, Norge, Storbritannia og Tyskland</i>	s. 77
<i>Marianne Nordli Hansen: Velferdssektor, deltidsarbeid og kjønnssegregering</i>	s. 85

BOKOMTALER

<i>Eva Lous og Lis Wedell Pape (red.): Egne rum. En antologi om køn, skrift og rum. Omtale ved Inger Altern</i>	s. 95
<i>Eva Lundgren: Det får da være grenser for kjønn: Voldelig empiri og feministisk teori. Omtale ved Elisabeth Gulbrandsen</i>	s. 99
<i>Arnhold Taksdal og Karin Widerberg (red.): Forståelser av kjønn i samfunnsvitenskapene og kvinneforskning. Omtale ved Kirsten Grønback Hansen</i>	s. 104
<i>Tove Stang Dahl: Den muslimske familie. En undersøkelse av kvinners rett i Islam. Omtale ved Tove M. Bolstad</i>	s. 108
LITTERATURKOMMENTARER	s. 111
SOLVEIGS SPALTE.....	s. 115

MØTER, SEMINARER, KONFERANSER

Fra «aging» til vold og menneskeretter. Den femte internasjonale, tverrfaglige konferanse om kvinneforskning i Costa Rica	s. 118
Nordic Network of Women in Philosophy:	
«Gender – an Issue for Philosophy»	s. 120
Kvinner i norsk skogbruk i historisk perspektiv	s. 122
Women, Environment and Development Alternatives	s. 125
Kvinner og museum	s. 127
MØTER SOM KOMMER.....	s. 130
NYTT FRA LIKESTILLINGSUTVALGENE.....	s. 133
LITT AV HVERT.....	s. 134
PUBLIKASJONER.....	s. 137
EGNE PUBLIKASJONER.....	s. 140

Mary Wollstonecraft og den franske revolusjonen

Av Anne-Hilde Nagel

Den franske revolusjonen og engelske Mary Wollstonecraft er uatskil-
lelige. Hun var 30 år gammel da revolusjonen brøt ut i Frankrike i 1789,
og etter den revolusjonære regnemåten døde hun ved inngangen til
republikkens år 6, i september 1797. Hun ble sterkt engasjert i utviklin-
gen av revolusjonen, deltok aktivt i diskusjonen om de revolusjonære
ideene, og oppholdt seg i Frankrike i årene 1792-1795, i revolusjonens
mest dramatiske fase.

Pioneren Wollstonecraft

Mange vil forbinde Mary Wollstonecraft med engelsk skole og oppdragelse. Hun var pedagog, drev en skole i noen år, og utga skrifter om oppdragelse og undervisning. Færre vil huske henne for de romanene hun utga. Flere vil kjenne hennes navn som en av kvinnesakens pionerer, særlig knyttet til verket *A Vindication of the Rights of Woman*, som ble utgitt for 200 år siden i 1792, og senere gjerne bare kalt *Rights of Woman*, på norsk *Kvinnens rettigheter*. *Rights of Woman* er Mary Wollstonecrafts hovedverk, og det bidro i høy grad til å sette den moderne kvinnesaken på dagsordenen i europeisk politisk debatt. Det er lett å kople hennes kvinnesaksengasjement til hennes pedagogiske bakgrunn. Hun legger stor vekt på at gutter og jenter skal ha lik eller likeverdig oppdragelse, undervisning og utdanning. Men hennes kvinnesaksengasjement inngår også i en bredere sam-

menheng. Mary Wollstonecraft var en pioner også i sin måte å leve på. Hun ble profesjonell forfatter. Hun knyttet seg til Joseph Johnsens forlag i London og gjorde det til et levebrød å skrive bokmeldinger, oversettelser, kommentarer, pamfletter, bøker. Hun skolerte seg gjennom egen lesning og ble en del av miljøet i det Johnsonske hus, et betydelig samlingssted for radikal-liberale litterater og intellektuelle. Mary Wollstonecraft ble en deltaker i tidens europeiske allmennpolitiske debatt. I 1790-årene var denne debatten framfor alt knyttet til den franske revolusjon.

Hensikten med denne artikkelen er å gi en skisse av hovedtrekk ved den tiden Mary Wollstonecraft levde i, først og fremst på det politiske planet, med utgangspunkt i den franske revolusjonen og ideene som utspant seg i forbindelse med den, og der-
nest se revolusjonen som bakgrunn for og tema i Wollstonecrafts egne politiske skrifter.

Tiden og revolusjonen

Mary Wollstonecraft levde i en tid preget av omveltninger. I siste del av 1700-tallet fant det sted brytninger på det økonomiske, sosiale og politiske plan, brytninger så store at vi gjerne setter et historisk tids-skille ved dem. Vi regner det moderne samfunn i Europa tilbake til siste del av 1700-tallet. To veldige bevegelser i samfunnsutviklingen skjøt fart fra da:

For det første den *økonomiske* omveltningen, det vi kaller *den industrielle revolusjon*, som startet i England fra midten av 1700-tallet, utviklet og spredte seg, og på lang sikt omdannet jordbrukssamfunnet til industrisamfunnet.

For det andre den *politiske* omveltningen, der de gamle regimene ble avskaffet, de som fremdeles i mye bar middelalderens preg, bygd på det gamle jordbrukssamfunnets eiendomsforhold, der befolkningen var delt i stender, og adelen, f.eks. i Frankrike, fremdeles hadde føydale rettigheter, både økonomisk og politisk. Framfor alt ble den suverene fyrstemakt, eneveldet, avskaffet, og erstattet med en form for maktfordeling, der det ble etablert en form for folkerepresentasjon til lovgivende forsamlinger, som skulle være geografisk valgte nasjonalfor-samlinger, i motsetning til de tidligere stenderforsamlinger, valgt etter stand.

Denne politiske omveltningen hadde sitt dramatiske utgangspunkt i *Den store franske revolusjonen* fra 1789 og framover. Revolusjonen avskaffet det gamle regimet i Frankrike. Nye prinsipper, institusjoner og organisasjonsmåter ble knesatt. Vi kjenner opplysningsfilosofenes ideer om menneskerettigheter, frihet og likhet, republikk og nasjon, om folkesuverenitet (Rousseau), maktfordeling (Montesquieu), dyrkelsen av fornuften og antikirkelighet (Voltaire). Det var ideer som ble søkt virkeliggjort under revolusjonen, og som i virkeligheten ikke ble det, men som ble satt på den poli-

tiske dagsorden med slikt ettertrykk at de har preget den politiske tenkningen og den politiske utviklingen i Europa siden.

Alle de store moderne politiske ideologiene kan føres tilbake til ideer fra den franske revolusjonen, de henter inspirasjon fra revolusjonen, eller er argumenter mot den:

Det gjelder den politiske liberalismen, som så å si vant revolusjonen, med etableringen av en begrenset folkesuverenitet i et borgerlig representativt styresett, med sikring av borgerlige politiske rettigheter, der statens oppgaver var tilpasset den økonomiske liberalismen, bygd på Adam Smiths ideer (*Wealth of Nations*, 1776).

Det gjelder konservatismen, som ble formet som en reaksjon mot de revolusjonære ideene, som i stedet ønsket å bevare deler av det gamle, og som derfor søkte å etablere konserverende garantier, modererende element, mot det nye som de mente utviklet seg til de uopplyste massenes diktatur. I fremste rekke her står Edmund Burkes *Reflections on the Revolution in France* (1790), der han tar til orde for en langsom og gradvis politisk utvikling.

Det gjelder også de to store demokratibevegelsene som utviklet seg i Europa på 1800- og 1900-tallet, som kan sees som en videreutvikling av de politiske ideene fra revolusjonen: Arbeiderbevegelsen og kvinnebevegelsen. Sosialismen fikk en pionér under den franske revolusjonen i Gracchus Babeuf, som ville omskape godsene til kollektivbruk og opprette fellesskap i eiendom og arbeid og full demokratisk deltakelse i politikken. Når det gjelder feminismen, finner vi et knippe av pionerer under den franske revolusjonen. Blant de fremste er markien av Condorcet, Olympe de Gouges og Mary Wollstonecraft.

Debatten om revolusjonen

En viktig forutsetning for rekkevidden av



Jacques-Louis David: «Horatiernes ed.» 1784. (Kilde: Verdenskunsten fra fortid til nåtid, Oslo 1972.)

debatten om den franske revolusjonen er spredningen av ideer og skrifter. Politiske ideer fikk i andre del av 1700-tallet bred spredning, ikke minst gjennom de franske opplysningsfilosofenes store *Encyclopedie* i 35 bind utgitt 1751-1780. Ideene fløy over landegrensene. De franske filosofene hyllet (sin tolkning av) den engelske forfatningen. Den amerikanske uavhengighets- og menneskerettighetserklæring, og de amerikanske konstitusjonene, ble bygd på de franske ideene. Thomas Jefferson var i sin tur i Paris og utformet forslag til en fransk erklæring. Radikalerne i England var begeistret for utviklingen i Frankrike, mens konservative var forferdet. Menneskene reiste og skriftene fløt mellom landene. De deltok i samme debatt, det fantes en felles europeisk offentlighet. Ofte

gikk det bare måneder før et nytuttgitt verk var oversatt til flere språk og utgitt i andre land.

Mary Wollstonecraft deltok aktivt i denne internasjonale offentlige politiske debatten. Hun ble en av de sentrale skikkelserne blant de engelske radikalerne, der Thomas Paine og William Godwin var andre. Wollstonecrafts større politiske verk ble skrevet og utgitt under den franske revolusjonens mest hektiske år, og de omhandler alle på forskjellig vis revolusjonen. Disse verkene er *A Vindication of the Rights of Man* (1791), *A Vindication of the Rights of Woman* (1792), *An Historical and Moral View of the Origin and Progress of the French Revolution* (1794), og sist hennes *Letters Written During a Short Residence in Sweden, Norway, and Denmark* (1796),

som også kommenterer revolusjonsutviklingen. Hovedverket *Rights of Woman* ble raskt oversatt til flere språk, til fransk og tysk innen et år etter den engelske utgaven. Det varte heller ikke så lenge før den kom på vårt skriftspråk, det skjedde i 1801 under tittelen *Qvindekjønnets Rettigheter forsvarede*. Den forelå med andre ord i god tid før den norske politiske omveltningen i 1814.

Rights of Woman inngår i debatten med direkte adresse til både engelske og franske forfattere. Den innebærer et oppgjør med opplysningsfilosofen Jean-Jacques Rousseau, og med den konservative Edmund Burke, samtidig som den er et innlegg i de aktuelle politiske stridighetene blant de revolusjonære i den franske nasjonalforsamlingen og på gatene i Paris.

Oppgjøret med Rousseau

Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) hadde tegnet et idealsamfunn som skulle ledes av prinsippene om frihet og likhet, folkesuverenitet og direkte demokrati (*Du Contrat Social*, 1762). Mary Wollstonecraft ble en stor beundrer av Rousseau, og anerkjente til fulle hans revolusjonerende politiske og pedagogiske ideer. Hennes kritikk går ut på at ideene ikke var tenkt allmennmenneskelig, men ekskluderte halve menneskeheten. Rousseaus prinsipper skulle uttrykkelig bare gjelde for menn. I verket *Émile* (1762), viser delen om Sophie det passive og svake kvinnelige motstykket til den aktive og sterke mann. Mens oppdragelsen av guttene skulle ta sikte på å utfolde deres personlighet, til frie menn og selvstendige samfunnsborgere, skulle jentene oppdras til å innta sin naturlige plass som underordnede i samfunnet, lydige under sin far eller ektemann, rettslig umyndige og politisk passive. Den mulighet for medbestemmelse Rousseau gir kvinnene, er den indirekte innflytelsen, gjennom mennene. Men den makt kvinner på denne måten får over

menn blir, ifølge Rousseau, mindre jo mer likt gutter og jenter oppdras. Til dette gir Wollstonecraft sitt berømte svar: «Jeg vil ikke at de skal ha makt over menn, men over seg selv».

Opp mot Rousseau satte Mary Wollstonecraft sine hovedkrav. Det er krav om samme oppdragelse og like god utdanning for jenter og gutter, i alle fall opp til et visst nivå. Det er en hovedtanke hos henne at jentene gjennom utdanning skulle bli i stand til å forsørge seg selv, så de ikke ble tvunget inn i ekteskap for å bli forsørget. Wollstonecraft er den første som utformer tesen om at ekteskapet er den vanligste formen for prostitusjon. Hun krever samme adgang for kvinner og menn til arbeid på alle felt, selv om hun skiller mellom yrker som passer for henholdsvis kvinner og menn, der hun blant annet nevner legeyrket som velegnet for kvinner. Hun formulerer kravet om lik lønn for arbeidet. Videre stiller hun krav om samme moralske, inkludert seksualmorske, standard for kvinner og menn, krav om at det skulle være likhet for loven i alle henseender, og at kvinner og menn skulle ha de samme politiske rettigheter. Hun krever stemmerett, og valgbarhet. Kvinner burde ikke bare stemme, men også være representert og ta direkte del i statsstyret. Dette er spørsmål hun hadde intensjonen å utdype i den planlagte fortsettelsen av *Rights of Woman*. Den planen skulle imidlertid aldri bli realisert.

Oppgjøret med Burke

Rights of Woman er sentral også i den engelske debatten omkring de franske ideene og den revolusjonære utviklingen i Frankrike. Dette har nær sammenheng med at Wollstonecraft året før, i 1791, hadde utgitt et annet forsvarsskrift: *A Vindication of the Rights of Men* («menneskerettighetene forsvarede»), – som igjen fulgte året etter

Edmund Burkes *Reflections on the Revolution in France*, som Wollstonecrafts verk innebærer en sterkt kritikk av. Også Thomas Paine leverte motskrift mot Burke, med sin *On Human Rights* samme år som Wollstonecraft leverte sitt (1791).

De engelske radikalerne var begeistret for den universelle menneskerettighetserklæringen som de franske revolusjonære vedtok i 1789. Menneskerettighetserklæringen, eller som den egentlig heter: *Erklæringen om de menneskelige og borgerlige rettigheter*, åpner sin første artikkel med ordene: «Menneskene fødes og forblir frie og like i rettigheter». Dette blir nærmere bestemt: «Disse rettigheter er frihet, eiendom, sikkerhet og motstand mot undertrykkelse» (art. 2), at loven «skal være den samme for alle» (art. 6), og siden alle borgere er like for loven, «har de lik adgang til alle verdigheter, enheter og offentlige ombud etter sin dyktighet og uten annen forskjell enn forskjellen i deres dyder og talenter» (art. 6).

Edmund Burke (1729-1797) som hadde forsvart de amerikanske kolonistenes rettigheter under uavhengighetsstriden og den politiske revolusjonen i Nord-Amerika, framsto i sine Refleksjoner over revolusjonen i Frankrike som en krass motstander av den franske revolusjonen. Han ironiserte over den franske nasjonalforsamlingen som innbilte seg at man kunne bygge en grunnlov på abstrakte prinsipper, som at alle mennesker skulle være frie og ha like rettigheter. Han lovpriste kongedømmet og aristokratiet. Han tok avstand fra revolusjonens angrep på eiendomsretten, særlig med tanke på godsene. Han mente at de fattige skulle være fornøyd med det de kunne oppnå ved sitt arbeid, og ellers kunne de håpe på en mer rettfærdig belønning i evigheten.

Ganske friskt tok 32 år gamle Mary Wollstonecraft til orde mot den 30 år eldre og vel etablerte Edmund Burke. Hun gikk

til kraftig motangrep på hans oppfatning, og gjorde for første, men ikke siste, gang i sitt forfatterskap frihetens sak til sin. Hun understreket sin tro på framskrittet og ga sin fulle støtte til nyvinningene i den franske nasjonalforsamlingen. I sitt forsvar for menneskerettighetene talte hun de fattige og undertrykte sak, - og uttrykkelig de undertrykte av begge kjønn. I direkte polemikk mot Burke skriver hun at: «Det er mulig å gjøre de fattige lykkeligere i denne verden uten å ta fra dem den saligheten De (Burke) så rundhåndet gir dem i den neste». Oppdelingen av de store eiendommene ville, etter Wollstonecrafts syn, komme hele samfunnet til gode, for den skjeve fordelingen av rikdom gjorde at det ikke var noen likhet for loven, og uten likhet for loven kan man ikke snakke om virkelig frihet. Hun polemiserte mot det hun oppfattet som Burkes forherligelse av det engelske systemet der loven etter hennes begreper beskyttet de rike og undertrykte de fattige, et system der eiendomsretten var bedre sikret enn friheten.

Wollstonecrafts innlegg i revolusjonen

Mary Wollstonecraft forholdt seg med *Rights of Woman* også direkte til utviklingen i den franske revolusjonen. *Kvinnens rettigheter* er dedisert til en av de franske revolusjonære med appell om politisk handling i Frankrike. Biskop Talleyrand hadde i forberedelsene til skolereformen i Frankrike gått inn for en klar forskjellsbehandling av gutter og jenter i den offentlige skolen, selv om han måtte medgi at det ikke svarte til revolusjonens ideer. På samme måte hadde han medgitt når det gjaldt politiske rettigheter, var det å utelukke en halvpart av menneskeslekten fra all deltakelse i statsstyret et politisk fenomen som var umulig å forklare ut fra abstrakte prinsipper. Mary Wollstonecraft uttrykker i sin

dedikasjon forundring over at de abstrakte prinsippene om menneskerettigheter kunne tillate forskjellsbehandling av kvinner og menn. Hun ber Talleyrand se hvor inkonsekvent det er at menn som kjemper for frihet fortsatt undertrykker kvinner. Hvis kvinner fortsatt skal nektes rettigheter, må lovgiverne bevise at kvinner mangler fornuft, hvis de da ikke for alltid vil ha sittende på seg at de handler urettferdig.

Dedikasjonen til Talleyrand og hastverket Wollstonecraft hadde med å få boken ferdig, har bakgrunn i at hun håpet boken kunne få innflytelse på det videre arbeidet med den franske skolereformen. Men boken er også framprovosert av og er en skarp reaksjon på den franske *revolusjonskonstitusjonen av 1791*. På tross av menneskerettighetserklæringen av 1789 om at alle mennesker er frie og like, opprettet konstitusjonen av 1791 et skille mellom aktive og passive borgere, og innførte en stemmerett med betydelige innskrenkninger. Censusbestemmelsene var ganske strenge, og kjønns diskriminering absolutt, slik at ingen kvinner fikk stemmerett. Wollstonecraft krever borgerlige rettigheter, sivile og politiske rettigheter, for kvinnene – for, som hun sier, uten rettigheter ingen plikter. Dedikasjonen til Talleyrand munner ut i en appell til de franske revolusjonære om å fjerne kjønnsdiskrimineringen og yte rettferdighet overfor halvparten av menneskeheten ved å *revidere grunnloven* og slå fast kvinnes rettigheter.

Det var ikke anakronistisk å kreve politiske rettigheter for kvinner under den franske revolusjon. Situasjonen var revolusjonær. Hevdvunne politiske rettigheter ble forkastet, det ble framsatt krav om nye. Politiske rettigheter for kvinner var også tema. Det ble debattert. Med *Rights of Woman* ga Mary Wollstonecraft et av de tyngste innleggene i denne debatten. Men det var flere.

Markien av Condorcet (Marie Jean

Antoine Caritat, marki av Condorcet), som var en av encyclopedistene, kalt den siste opplysningsfilosof, er også kalt kvinnesaksfilosofen. Han hadde i en rekke skrifter før og under revolusjonen behandlet spørsmålet om kvinnes rettigheter, blant annet i en artikkel i 1790 *Om kvinnes adgang til borgerrettighetene*, der han skriver: «Enten har intet menneskelig individ virkelige rettigheter, eller også har alle dem; og den som stemmer mot et annet individs rettigheter, uansett hvilken religion, rase eller kjønn det tilhører, har dermed gitt avkall på sine egne». Condorcet satt som representant i den grunnlovgivende forsamlingen og la fram forslag om stemmerett for kvinner. Forslaget ble drøftet, – og nedstemt.

Stemmerettsreglene i konstitusjonen av 1791 var også den direkte foranledningen til Kvinnerettighetserklæringen, forfattet av Olympe de Gouges i 1791. Den er bygd over samme lest som menneskerettighetserklæringen av 1789 og kalt *Erklæringen om kvinnes og borgerinnes rettigheter*. Kvinnerettighetserklæringen åpner med ordene: «Kvinnene fødes frie og forblir mannens like med hensyn til rettigheter» (art. 1). De Gouges omskrev artikkel for artikkel i menneskerettighetserklæringen, så kvinnene hele tiden kommer ved siden av mennene i hennes erklæring. Den mest berømte formuleringen er vel den om ytringsfriheten, som er omskrevet slik: «Kvinnen har rett til å bestige skafottet. Hun må da også ha rett til å bestige talerstolen» (art. 10). Denne vittige og dypt alvorlige formuleringen henspiller på kvinnes aktive deltakelse i revolusjonen. Kvinner deltok på gatene i opptøyene. De var med i de politiske klubbene og i partiene – som Manon Roland som sto i ledelsen for girondinerne. De talte i Nasjonalforsamlingen fra publikumsskranken, blant andre Olympe de Gouges. Kvinner drev revolusjonen videre, som da tusenvis av kvinner i oktober 1789 hentet kongen fra Versailles til Paris med

hovedkrav om brød og politiske rettigheter. De deltok som soldater i revolusjonskrigen. Og flere av dem ble giljotinert. Olympe de Gouges måtte selv bestige skaffottet, i 1793, under terrorregimet under Robespierre. Da var Mary Wollstonecraft i Frankrike.

Året etter utgivelsen av *Rights of Woman* var hun reist til Paris, for «å se friheten bli født». Hun oppholdt seg i Frankrike fra desember 1792 til våren 1795, med andre ord i revolusjonens mest radikale fase. Hun kunne glede seg over jakobinernes radikale lovgivning, som hun hadde stor sympati for: En ny konstitusjon i 1793 som utvidet stemmeretten; innføring av offentlig og gratis skole for alle; maksimalpriser; streng regulering av matvareforsyning og -distribusjon; og en klar målsetting om å avskaffe fattigdommen, – viktige ledd i jakobinernes velferdspolitik. Særlig kunne hun glede seg over skilsmiselloven av 1792, som endelig skulle gjøre det mulig å komme ut av tvangsekteskapene, og som ga begge parter rett til skilsmisse på vidt grunnlag. Blant annet var det en klart akseptabel skilsmissegrunn at ektefellene hadde ulikt syn på revolusjonen.

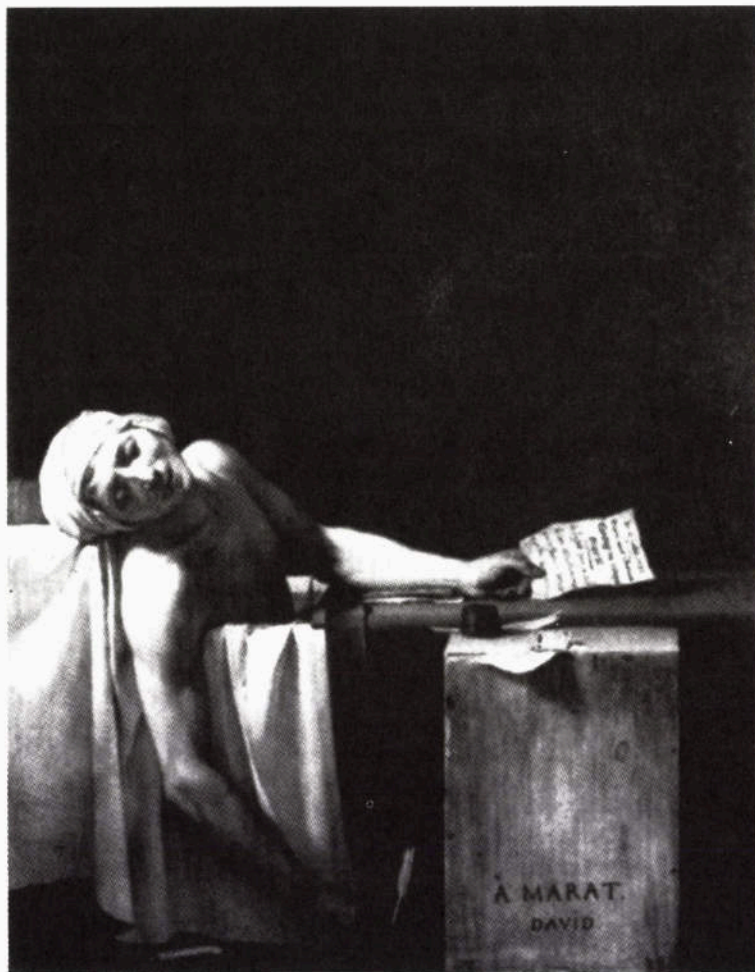
I Paris kom Wollstonecraft i kontakt med flere av de ledende politikere, blant annet Condorcet og madame Roland. Hun var der mens begge døde, Roland i 1793, Condorcet i 1794. Selv kunne den britiske Wollstonecraft ikke være trygg i Paris etter at krigen var brutt ut mellom Frankrike og England, og sommeren 1793 flyttet hun ut av byen til Neuilly, senere til Le Havre. På denne tiden skrev hun sin lengste bok, *An Historical and Moral View of the Origin and Progress of the French Revolution*. Hun er ikke ukritisk overfor alle sider ved revolusjonen. Hun refser folkemassene for overgrep, men samtidig ser hun slike overgrep forårsaket av de langt alvorligere overgrep store deler av befolkningen ble utsatt for før revolusjonen. Et slavebundet folk vil

til slutt gjøre opprør, men hun ser også at opprørere kan ha lang vei å gå fram mot menneskeverd og rettferd. Hun sammenlikner med den situasjonen hun har sett mange kvinner komme i: Tvinget til lydighet under dårlige foreldre og tyranniske ektemenn får de svekket selvrespekten, evnen til selvbestemmelse og rettferdighetssansen. Løsningen ser hun i å endre menneskene gjennom opplysning og utdanning. Hun avslutter sin bok om den franske revolusjonen ganske optimistisk, med utsagnet om at «et folk som tenker selv har mer kraft i sin røst enn noen regjering».

Wollstonecraft forklarer altså den revolusjonære volden, men hun aksepterte den ikke. Hun forkastet vold som politisk virkemiddel, og tok også avstand fra det politisk begrunnede terrorregimet som ble utført av revolusjonsregjeringen med Robespierre i spissen i årene 1793-1794. Siden, på sin nordiske reise i 1795, prøvde hun å stagge nordmennenes begeistring for den franske revolusjonen, en begeistring hun fant uvanlig stor. Men, som hun skriver: «Jeg klarte ikke å overbevise dem om at Robespierre var et uhyre». Forøvrig karakteriserte hun Norge som det frieste samfunn hun hadde sett, og pekte særlig på bøndernes frie rettslige stilling og de i europeisk målestokk små sosiale forskjellene i landet.

Også på andre måter ble Wollstonecraft skuffet over den revolusjonære utviklingen i Frankrike. Jakobinernes ambisiøse sosiale program ble i praksis mislykket. Og det hører med til bildet av jakobinerne at kvinnene ble kneblet under Robespierre. Kvinneklubbene ble forbudt (1793). Konstitusjonen av 1793 innførte allmenn stemmerett, unntatt for kvinner. Kvinner skulle ikke lenger få tale i forsamlingen. I det hele tatt fikk kvinnene klar beskjed om å passe sine oppgaver i familien og holde seg der.

Det største tilbakeslaget for kvinnene



David: «Marats død».
(Kilde: Gombrich: *The Story of Art*, London 1972.)

kom likevel etter at Mary Wollstonecraft var død, under Napoleon, i og med det store lovarbeidet. Under personlig innflytelse av korsikaneren, ble kvinnene i Code Civil (1804) pålagt lydighet under far eller ektemann, de ble gjort umyndige når det gjaldt eiendom, og de kunne ikke reise, inngå kontrakter, eller forsvare seg i retten uten ektemannens tillatelse. Den revolusjonære skilsmiselloven av 1792 som hadde gitt kvinner samme rett til skilsmisse som menn, ble opphevet. Code Civil innrømmet ikke kvinner sivilborgerlige rettigheter. Rousseaus Sophie ble så å si lovfestet.

Etter Napoleons oppfatning «tilhører kvinnene mennene, som frukttrærne tilhører hageeieren». Denne oppfatningen satt godt fast, og skulle ikke bli rokket igjen før kvinnebevegelsen for alvor skjøt fart fra siste del av 1800-tallet. Også arbeiderbevegelsen var lenge preget av rousseauiansk tankegods. Stemmeretten skulle kvinnene få først på 1900-tallet – de franske kvinnene i 1946, mer enn 150 år etter at Mary Wollstonecraft krevde stemmeretten i sitt store verk fra 1792. Andre av Mary Wollstonecrafts krav, som rett til utdanning, arbeid og likelønn, og avskaffelse av fattigdommen, er såre aktuelle krav den dag i dag.

Tradisjonen fra Wollstonecraft

Vurdert i ettertid, går Mary Wollstonecraft inn i en liberal tradisjon for likestilling, med vekt på utdanning, adgang til yrkesarbeid, formelle rettigheter. Selv knyttet hun an til middelklassen, som den klassen som hadde de største dyder og største muligheter. Hun fulgte Adam Smith i hans fordømmelse av de rike som aristokratiske parasitter. Hun var like nådeløs i kritikken av hustruer i alle lag som på tilsvarende måte snyltet på sine menn. Riktignok tenkte hun seg en kjønnsarbeidsdeling innad i familien, der mødrene hadde ansvaret for husholdet. Men mødrene skulle være velutdannede, selvstendige mennesker, som var seg sitt samfunnsansvar som oppdragere bevisst, og fikk anerkjennelse for det gjennom fulle sosiale og politiske rettigheter. Hennes ideal ligger i hennes tids progressive borgerskap, vel og merke et ikke-utbytende borgerskap. Hennes visjon av det gode samfunn er et egalitært samfunn fritt for maktovergrep og utbytting. Hun hadde ingen brodd mot arbeiderklassen, tvert om lovpriste hun de arbeidende fattiges evne til innsats og ansvar. Men veien bort fra fattigdommen og fram til frigjøring gikk for henne ikke gjennom deltakelse i industriproduksjonen, men gjennom utdanning og yrkesutøvelse. Hennes argumentasjon peker derfor mer framover mot den liberale enn den sosialistiske tradisjonen innen utviklingen av kvinnebevegelsen. Teoretisk var det først og fremst den sosialliberale John Stuart Mill som skulle ta opp arven etter Mary Wollstonecraft, særlig gjennom det andre av sine hovedverk (etter *On Liberty* i 1859): *The Subjection of Women*, utgitt i 1869.

Anne-Hilde Nagel
forsker

Institutt for sammenliknende politikk
Universitetet i Bergen

Litteratur

- Bell, Susan Groag and Karen M. Offen (eds): *Women, the Family, and Freedom. The Debate in Documents. Volume One, 1750-1880*. Stanford University Press, 1983.
- Bessières, Yves and Patricia Niedzwiecki: *Women in the French revolution (1789). Bibliography. Woman of Europe, Supplements No. 33*, Brussels 1991.
- Bonnevie, Margarete: *Fra mannssamfunn til menneskesamfunn*. Oslo 1957.
- Burke, Edmund: *Reflections on the Revolution in France and On the Proceedings in Certain Societies in London Relative to that Event* (London 1790). Edited with an introduction by Conor Cruise O'Brien, Harmondsworth, Penguin 1986.
- Coole, Diana H.: *Women in Political Theory. From Ancient Misogyny to Contemporary Feminism*. Harvester Wheatsheaf 1988.
- Lundblad, Jane: Kvinnan utan medborgerlig existens. Mary Wollstonecrafts tillärnpning av franska revolutionens idéer. I: Berg, Karin Westman (red.): *Könsroller i litteraturen från antiken till 1960-talet*. Stockholm 1968.
- Mill, John Stuart: *On Liberty, with The Subjection of Women, and Chapters on Socialism*. Edited by Stefan Collini. Cambridge University Press, 1989.
- Moksnes, Aslaug: *Kvinner på barrikadene. 8 essays om kvinnes kamp under Den franske revolusjonen*. Oslo 1974.
- Mykland, Knut: *Revolusjonstid - Napoleonstid. Cappelen verdenshistorie bd.13*, Oslo 1985.
- Rousseau, Jean-Jacques: *Émile, Eller om Opdragelsen* (1762). Dansk utgave ved Kristen D. Spanggaard, Borgens forlag, København 1962.
- Rousseau, Jean-Jacques: *Du Contrat Social* (Amsterdam 1762). Norsk utgave: *Om Samfunns-pakten eller Statsrettens grunnsetninger*, ved Haakon Hofgaard Halvorsen, Dreyers forlags Politisk bibliotek, Oslo u.å.
- Soboul, Albert: *Précis d'histoire de la Révolution française* (Paris 1962). Norsk utgave ved Marit Eide og Kåre D. Tønnesson: *Den franske revolusjon I-II*. Univ.forl. 1969-1970.
- Solomon, Barbara H. and Paula S. Berggren (eds): *A Mary Wollstonecraft Reader*. New York 1983.
- Tønnesson, Kåre: *Revolusjonen som rystet Europa*. Oslo 1989.
- Wardle, Ralph M. (ed.): *Godwin & Mary. Letters of William Godwin and Mary Wollstonecraft*. University of Kansas Press, 1966; Bison Book 1977.
- Wollstonecraft, Mary: *A Vindication of the Rights of Man; in a Letter to the Right Hon. E. Burke*:

occasioned by his *Reflections on the Revolution in France*. London 1791.

Wollstonecraft, Mary: *A Vindication of the Rights of Woman: with Strictures on Political and Moral Subjects*. London 1792. Gjenoptrykt i faksimile, London 1970. Utgitt i Danmark-Norge i 1801 med tittelen: Qvindekjønnets Rettigheder forsvarede.

Wollstonecraft, Mary: *An Historical and Moral View of the Origin and Progress of the French Revolu-*

tion, and the Effects it has produced in Europe. London 1794.

Wollstonecraft, Mary: *Letters Written during a Short Residence in Sweden, Norway, and Denmark*. London 1796. Ny utgave: Edited with an introduction by Carol H. Poston, University of Nebraska Press, 1976. Norsk utgave: *Min nordiske reise. Beretninger fra et opphold i Sverige, Norge og Danmark 1795*. Oslo 1976.



Opposisjon og interaksjon: Wollstonecrafts oppgjør med Rousseau

Av Else Wiestad

Wollstonecraft fikk mange impulser fra Rousseau. Hans motstand mot tyranni og ortodoksi, på menns vegne, tiltalte henne. Med sin følsomme skrivemåte og idékraft var han en inspirator, men han var også en farlig fornyer av repressive ideer om kvinner. Opplyste kvinner, med Wollstonecraft i spissen, tok kraftig til motmæle. Hennes kritikk belyser spørsmål som: Har friheten et kjønn? Har dyden et kjønn?

Intellektuell ambivalens

«Jeg har alltid vært halvveis forelsket i ham», skriver Mary Wollstonecraft om Rousseau i et brev til Imlay. (Ferguson og Todd 1984, s. 65.) Ambivalensen overfor Rousseau viser seg både som motstand og engasjement i det kjønnspolitiske reformverket *Forsvar for kvinnens rettigheter* (A Vindication of the Rights of Woman, 1792.)

Tross en varm beundring for Rousseaus forfatterskap og stadige henvisninger til ham, «...viker beundringen alltid for indignasjon og det tilfredse smilet for såret anstendighetsfølelse...når jeg leser hans vellystige drømmerier», skriver hun. (Wollstonecraft 1975, s. 24-25.)

Revolusjonstilhengeren Wollstonecraft verdsatte Rousseaus verk *Samfunnspakten* (Contrat Social, 1762) høyt. Boken var en viktig idékilde for den franske revolusjon.

Og liksom Kant leste hun med stor interesse hans oppdragelsesverk *Emile* (Émile, 1762).

Programmet Rousseau fremla i *Emile* tok utgangspunkt i et kjønnskilt menneske- og verdisyn. På et biologisk grunnlag delte han menneskeheten i to ulikestilte grupper, for hvem det gjaldt forskjellige sett av normer og rettigheter. (Viestad 1989, s. 53 ff.)

Reformprogrammet skulle forberede gutten på å kreve og bruke sin rett som fri og likestilt samfunnsborger. Kvinner var derimot ifølge Rousseau naturlig ufrie og dertil ulike i forhold til menn. Likhetsnormen var for ham mannlig.

Skapt som hun er til å underkaste seg en mann, som: «...ofte er lastefull, aldri feilfri, bør hun i tide lære å tåle endog urett og å finne seg i en ektemanns urimeligheter uten å beklage seg.», skriver Rousseau i *Emile*. (Rousseau 1962, s. 24.) Han

anerkjente bare én type ulikhetskriterier mellom mennesker, nemlig kjønnskriterier.

Wollstonecrafts glødende penn kunne ikke la denne typen verdi- og frihetstenkning bli stående uimotsagt. Hennes filosofi avspeiler imid lertid indirekte kompleksiteten i kjønnsdelte normsystemer.

Det nypatriarkalske systemet er bærer av tvetydige verdikonflikter. Selv Wollstonecrafts moralkritikk preges i noen grad av det. Hun veksler mellom to standarder for rett og urett, godt og ondt, uten alltid fullt ut å overskride Rousseaus kjønnskiller. Denne tvetydigheten kan delforklare noen selvmotsigelser i hennes verk.

Ambivalensen kan spores tilbake til Wollstonecrafts første lesemåte av Rousseaus *Emile*. Hun sluttet seg da på flere punkter til hans oppdragelsesteori for gutter. Samtidig forsøkte hun å endre kjønnsverdiene og tilpasse guttepedagogikken til begge kjønn.

I hennes oppdragelsesverk *Sanne historier fra det virkelige liv* (Original Stories from Real Life, 1788) avspeiles Rousseau-påvirkningen i interessen for empiri og for å knytte barns kunnskapstilegnelse til konkrete erfaringer.

Rousseaus sensibilitet hjalp henne dessuten i denne perioden til å finne uttrykk for en emosjonalitet hun selv lenge hadde levd og stridd med. Brevene viser en tendens til å dramatisere livet, hun ser nå på seg selv som inkarnasjonen av den tidstypiske følsomhetsheltinnen. (Poovey 1984, s. 53.)

Wollstonecraft hadde derfor mottatt mange impulser fra Rousseau. Hun beundret hans (manns-)liberale og (manns-)humanistiske grunnsyn. Hans motstand mot tyranni og ortodoksi, på menns vegne, tiltalte henne.

Likevel setter hun i *Forsvar for kvinnens rettigheter* hele sin polemiske og intellektuelle kraft inn i kritikken av Rousseaus kjønnsfilosofi, slik den fremstilles i

«Sofie eller kvinnen», femte bok av *Emile*.

Rettighetsforsvaret hennes har et mye videre og mer konstruktivt siktemål enn kritikken av Rousseau. Men han er hovedmotstanderen hun i sin bok oftest siterer og forholder seg til.

Rousseau-ambivalens var ikke uvanlig blant skolerte og litterære kvinner i samtiden. Enkelte dyrket ham og identifiserte seg med den idealiserte hjemmekvinnen Julie, levende tegnet i brevromanen *Héloïse*. Andre hadde et delt syn eller rettet stormangrep mot kjønnspolitikken i *Emile*, *Brev til d'Alembert* og andre av hans skrifter.

Når politikeren Madame Roland, som tro Rousseau-tilhenger, ville følge hans ideer konsekvent, førte det til åpenbare motsetninger mellom liv og lære. Mange visste at de fleste henvendelser til innenriksministeren gikk gjennom kabinettet til hans kone, Madame Roland. Samtidig fastholdt hun som rousseauaner at hun bare var hustru og mor. Da hun besteg skafottet, var det imidlertid påstanden om at hun overskred kvinnens «naturlige grenser», som, lik et ubehagelig ekko fra Rousseau, bidro til å felle henne. (Moksnes 1974, s. 56-63.)

Filosofen Immanuel Kant ble avgjørende influert av Rousseaus kjønnsdelte antropologi. Kant videreutviklet den til en estetiserende feminologi, knyttet til begrepene det skjønne (feminine) og det sublime (mannlige). Teorien var imidlertid fortsatt utformet på patriarkalske premisser. (Kant 1764; Viestad 1989, s. 112 ff.)

Samtidig konfronterte en rekke skriveføre europeere Rousseaus kjønnsideologi. Motangrepene i England kom, foruten fra Wollstonecraft, fra den berømte historikeren Catharine Macaulay. I Norden kom de fra forfatteren Hedvig Nordenflycht og filosofen Thomas Thorild, i Tyskland fra von Hippel (Kants samtidige og borgermester i Königsberg) og pedagogen Amalia Holst, i Frankrike fra filosofen Condorcet



Joshua Reynolds:
«Portrett av frøken
Bowles med hund.»
(Kilde: Gombrich: *The
Story of Art*, London
1972.)

og forfatteren Olympe de Gouges, for å nevne noen.

For Wollstonecraft og andre kvinnefrigjøringsstenkere var Rousseau den farligste tilbakeslag-ideologen og fornyeren av repressive ideer. Hans følsomme skrivemåte og idékraft både inspirerte og tvang dem til å by ham motstand.

Nedenfor skal vi velge ut tre angrepspunkter i Wollstonecrafts kritikk av Rousseaus kjønnsteori. Hun kritiserer på et opplysningsfilosofisk, rasjonalistisk og liberalistisk grunnlag. Vi skal tenke sammen med henne i forsøket på kritisk å avdekke en ideologi som bidro til å sette kvinnefrigjø-

ringen vesentlig tilbake i tiden etter den franske revolusjon.

Har friheten et kjønn?

Det er ikke superstrukturen, men grunnstrukturen, selve fundamentet kvinnens moralske karakter og forming bygger på, Wollstonecraft angriper ved Rousseaus kvinnemodell. (Wollstonecraft 1975, s. 24.)

Hvilket tokultursystem er det hun diskuterer og konfronterer? Hun påpeker at en antatt større fysisk styrke, ifølge Rousseau, ikke bare gir mannen makt, men også rett.

Rousseau hevder at kvinnen som den

svakeste part også bør være passiv og svak. Herav slutter han at hun plikter å gjøre seg behagelig og inntagende for den sterkeste, dvs. for herren. Dette er ifølge Rousseau kvinnelivets store mål.

Wollstonecraft viser skarpsindig at dette er en teori om den sterkestes rett. I bunnen av Rousseaus *resonnement* ligger forestillingen om en naturgitt neverett, med de vidtrekkende kjønnspolitiske følger han lar det få.

La oss kort se på motsetningsforholdet mellom Rousseaus feminine ulikhets- og ufrihetstenkning og maskuline likhets- og frihetstenkning.

Den rousseauanske gutteoppdrageren skal verne, men ikke aktivt styre gutten. Hans karakter må få utvikle seg i full frihet. Derfor bør han ikke pålegges noen tvang, slik kan guttens naturlige anlegg bedre iakttas i fri utfoldelse. (Rousseau 1962, I, s. 90-91.) Uten å påby eller tvinge kan læreren imidlertid være et forbilde for eleven: «Vær rettferdig – gjør alt for å hindre undertrykkelse.» (Samme sted, s. 93.)

Om jenter hevder Rousseau i *Emile*, på basis av et kjønnsmotsatt grunnsyn: «...man må passe på, at de ikke et eneste øyeblikk av sine liv gjør seg fri fra tøylen. Venn dem til å bli avbrutt midt i lek og uten å murre bli satt i gang med noe annet.» (Samme sted, III, s. 23; Viestad 1989, s. 62.)

Den strengt styrte jenteoppdragelsen forutsetter bruk av tvang: Piker «... må i tide venns til å finne seg i tvang. Denne ulykke – om den da for dem er en ulykke – er uadskillelig fra deres kjønn.» (Samme sted, III, s. 22 og s. 61.)

Det er en nær sammenheng mellom Rousseaus samfunnsfilosofi og pedagogiske teori. *Emile* og *Samfunnspakten* ble begge utgitt i 1762. Oppdragelsesnormene for gutter støtter nøye opp om statsfilosofiens prinsipper om mannens frihetsrettigheter:

«Å gi avkall på sin frihet er det samme som å gi avkall på sin verdighet som menneske, på sine rettigheter som menneske... å ta bort friheten til å ville er det samme som å ta bort ethvert moralsk innhold i handlingene.» (Rousseau 1958, s. 26.)

I femte bok av *Emile*, «Sofie eller kvinnen», gjelder det motsatte: «Denne vane-messige tvang resulterer i en føyelighet som kvinner har bruk for hele livet igjennom, fordi de alle sine dager vil være underkastet en mann eller mennenes dommer...» (Rousseau 1962, III, s. 24.)

I *Samfunnspakten* hevdes det om den sterkestes rett, at fysisk makt ikke gir noen rett. Så snart man kan unngå en fysisk overmakt, opphører også dens rett. Kan man straffet unngå å adlyde, har man rett til å gjøre det. (Rousseau 1958, s. 23.)

Kvinnens underordningsforhold til menn er imidlertid for Rousseau basert på naturlige forskjeller. (Rousseau 1962, III s. 6 ff.; Viestad 1989, s. 55 ff.) Han er aktiv og sterk, hun passiv og svak. Som naturlig ufrie må kvinner lære å resignere og forbli i sine lenker.

Er kjønnene ulikt konstituert, bør de ha ulik oppdragelse og utdanning, hevder Rousseau. De skal begge bidra til å nå visse felles mål, men på forskjellige måter. (Samme sted, s. 13; 58-59.)

Det er ikke overraskende at den revolusjonsivrige Wollstonecraft var ambivalent til denne læren. På basis av en rasjonalistisk etikk kritiserte hun konsekvensene dette formingsprogrammet har blant annet for jentenes karakterdannelse og moral.

Hovedargumentet Wollstonecraft anfører imot den kjønnsdelte filosofien, er at den vil hindre ethvert menneskelig fremskritt i kunnskap og dyd. Gjennom en likeverdig oppdragelse og undervisning må kvinner tvert om forberedes på å samarbeide med menn om å øke samfunnets samlede moralske og intellektuelle ressurser.

Sannheten må utbres til alle, ellers har den ingen virkning for den allmenne praksis. En kvinne må kunne ta begrunnede standpunkt og ha innsikt i hvorfor og hvordan hun skal være dydig. (Wollstonecraft 1975, s. 21-24; Thielst 1978, s. 90.)

Tilkjennes ikke kvinner full rasjonalitet, er det bare konsekvent av Rousseau å lære dem å underkaste seg menns autoritet, uavhengig av deres egen tenkevne, påpeker hun. (Wollstonecraft 1975, s. 82.) Men pliktene deres knyttes bare til evnen til utad å lyde og behage. De kan bare oppnå noe ved å manipulerer menns følelser, ikke ved rasjonelle argumenter, ikke ved å overbevise.

En oppdragelse som nekter kvinner full modenhet som tenkende og handlende individer, frakjenner dem deres menneskerettigheter, hevder hun, ja deres legitime plass i samfunnet overhodet. (Wollstonecraft 1975, s. 82; Poovey 1984, s. 70.)

Frigjøringen av kvinnene fra uvitenhet og tyranni, som forkrøpler deres karakter, er for Wollstonecraft i fremskrittets og hele menneskehetens interesse. Jo større grad av fornuft, desto større dyd og menneskelig lykke skapes det for samfunnet som helhet.

Har dyden et kjønn?

Finnes det skjønne defekter og elskverdige svakheter? Opererer den kjønnsskillende, mannlige filosofien med flere – eller i det minste to – moralkodekser?

Patriarkalske tenkere hevder at kvinnen er skapt til å bli elsket, men ikke til å bli respektert, påpeker Wollstonecraft. Straks kvinner oppnår respekt, utskilles de som avvikende og maskuline. (Wollstonecraft 1975, s. 34.)

Tilsvarende opererer den mannlige moralen med skjønne kvinnelige defekter (*fair defects*) og elskverdige svakheter (*amiable weaknesses*). Dette er imidlertid for Wollstonecraft «negative dyder», like-

som andre rousseauanske kvinnedyder, som tålmodighet, føyelighet og selvfornektende tilpasningsevne. (Poovey 1984, s. XI.)

Fra barndommen av lærer kvinner at de ved list, blidhet, utvendig lydighet og barnlighet kan sikre seg beskyttelse fra en mann. Er de vakre, er dessuten alt annet overflødig, i det minste i tyve år av deres liv, tilføyer hun tørt. (Wollstonecraft 1975, s. 40 ff.)

De «negative dydene» gjør imidlertid kvinner til slu, falske og manipulerende slaver av menn. Selv om de kan oppnå en viss makt, tilvises de bare degraderende maktmidler.

Dette verdisettet impliserer, ifølge Wollstonecraft, en idé om at kvinner fra fødselen av skal behandles som kjønnsvesener, som fremtidige kvinner. De oppdras til å lytte til komplimenter i stedet for til saklig undervisning. Naturen ser ut til å ha handlet som en stemor da den formet dette halvmennesket, nærmest som i ettertanke, ironiserer hun. (Wollstonecraft 1975, s. 81-82; Ferguson og Todd 1984, s. 65.)

Har lysten et kjønn?

En elsker skal ifølge Rousseau ikke bruke mye kraft, men være avhengig av kvinnens gunst. Slik tillegger han mannens lyst en viss verdighet, hevder Wollstonecraft.

Den sterkeste skal bare tilsynelatende være herre. Elskeren må behage. Hun må samtykke i at han er den sterkeste. Mannens søtteste glede er da, ifølge Rousseau, den at hun skjuler hvorvidt hengivelsen er frivillig eller skyldes hans fysiske kraft. Kvinnens store kunst består nettopp i å holde mannen uvitende om dette.

Dette er en konstruksjon, en frivol og uekte sedelighet, hevder Wollstonecraft. Denne moralen godtar sluhet og mannlig vellystighet. (Wollstonecraft 1975, s. 78.)

Hvis kvinnen er skapt bare for å bøye og

føye seg under en mann, må alle andre hensyn settes til side enn dem som gjør at hun behager. Hennes karakter må tilsvarende tøyes eller krympes, uavhengig av alle andre moralstandarder.)¹ (Wollstonecraft 1975, s. 78.)

Rousseaus regler fristiller med andre ord mannen moralsk. De tildekker at underordningen foregår på et kjønnsteater, som spilles på mannens scene. Reglene fritar indirekte mannen for skyld, endog når det begås overgrep mot kvinner.

Med angrepet på det kløyvde norm- og verdiskjemaet foregriper Wollstonecraft vår tids kritikk av tvedelte tanke-systemer, av motsetningsparene svak/sterk, passiv/aktiv, m.v. Samtidig fører hun diskusjonen inn på etikkenes område. Dyder er ikke kjønnsforskjellige, mener hun. Det kan ikke oppstilles kjønns-særegne eller motstilte moralregler for to grupper eller deler av menneskeheten.

Hevdes det imidlertid at det bare finnes en almen etisk standard, eller ukjønnede dyder, suspenderes kvinnen allerede fra naturens side, ifølge et patriarkalsk verdisyn. Kvinner tilkjennes verken dyrenes ufeilbarlige instinkter, eller retten til å strebe mot et fullverdig etisk forbilde, påpeker hun. De samme moralske standarder må imidlertid gjelde for begge kjønn.

Sin kritiske målestokk henter Wollstonecraft også fra andre emansipasjonsforfattere, særlig fra Catharine Macaulays *Om oppdragelse* (On Education, 1790). I det 500 sider store reformverket tar Macaulay opp utdannings- og kvinneproblematikken fra en frigjørings-synsvinkel.

Sentrale felles temaer for Macaulay og Wollstonecraft er argumentasjonen for at kvinner er *fornuftsvesener og intellektuelt fullverdige personer*, og de derav avledede utdanningskravene. For å kunne handle rett må kvinner vite hva som er rett. De må kunne grunngi sine standpunkt som tenkende og moralsk handlende personer.

Kan det ikke forventes dyd av kvinner, før de i større grad er blitt uavhengige av menn? Lenkes de som ufrie og avhengige til samfunnets bunn, vil de ifølge Wollstonecraft stadig underminere det, blant annet gjennom sin uvitenhet. Menneskeheten kan ikke utvikles moralsk, uten en større grad av sosial likhet mellom kjønnene. Etisk likhet kan først oppnås gjennom samfunnsmessig likhet, i forholdet mellom fullmyndige og frie individer. (Wollstonecraft 1975, s. 108-110, 141.)

To kvinnemodeller

Det tvetydige forholdet til Rousseau går frem også av to forskjellige bilder Wollstonecraft tegner av familien og den nye kvinnen. Stilt opp mot hverandre bærer de konstruktive modellene hennes preg av en innebygget rousseauansk verdikonflikt.

A. Ulike plikter?

En ektemann som ikke gleder seg mer over å se barnet sitt ved morens bryst, enn over tomme og kunstferdige tricks, må ha et kaldt hjerte, erklærer Wollstonecraft. (Wollstonecraft 1975, s. 143.)

For å beholde utseendet og regjere i kraft av det for en kort tid, forsømmer enkelte kvinner å gjøre et dypere inntrykk som kan styrke ekteskapsbåndene. Morsfølelsen til en hengiven hustru vil vekke interesse i seg selv.

Dette kvinnebildet viser en hustru som med glede ammer barna sine. Kanskje har hun en hushjelp til å ta det groveste husarbeidet. Hustruen forbereder seg og barna på mannens hjemkomst bare ved hjelp av den luksus renslighet gir. Når han kommer rett hjem fra arbeid, finner han smilende barn og et rent hjerte, heter det. (Samme sted, s. 147-148.)

Et slikt familiebilde, der begge oppfyller sine respektive plikter og både er

nødvendige for og uavhengige av hverandre, rommer ifølge Wollstonecraft alt det beste livet kan gi.

Står dette pene og rene kvinnehusholdet og den klare kjønnsarbeidsdelingen i noe avgjørende motsetningsforhold til Rousseaus kvinneideal? Tvert om, denne modellen bekrefter den rousseauanske familie- og kvinnefilosofien.

B. Fornuftig fellesskap?

I samme kapittel (9) videreutvikler hun imidlertid et annet kvinnebilde, som skiller seg sterkt fra Rousseaus. Det er basert på en rasjonalistisk etikk og på kravet om full sivil selvstendighet og frihet for kvinner.

Enten kvinner er gift eller ikke, må de ha en uavhengig sivilstatus, heter det her. Det er dessuten et dårlig styresett som ikke gjør det mulig for kvinner å ha egne, respektable arbeidsinntekter.

Kvinner passer i en rekke yrker, eksempelvis som leger, gårdsbestyrere og forretningskvinner. Kan de stå på egne ben, støttes de kun av sin egen flid og dugelighet. Det vises forøvrig sjelden mye medfølelse med fattige og hjelpeløse kvinner, tilføyer hun ironisk, hvis de ikke er spesielt pene. (Wollstonecraft 1975, s. 149.)

Fornuftige menn bør støtte sine ledsagere i å frigjøres og gjøre dem til sine medhjelpere. Menn bør kutte kvinnelenkene og se seg bedre tjent med et fornuftig fellesskap enn med slavisk underkastelse.

Friheten vil gjøre kvinnene til mer observante døtre, hengivne søstre, trofaste hustruer og fornuftige mødre, kort sagt, til bedre borgere. Kvinner med selvrespekt vil også kunne elske menn med en mer ekte hengivenhet.

Positive, tradisjonelle kvinnedyder vil bli utøvd bedre og friere, hvis lenkene kastes, synes Wollstonecraft å hevde. Indirekte skiller hun slik mellom «negative dyder», som låser kvinner i en umyndig

og mindreverdig posisjon, og «positive dyder», som bygger på frihet og jevnbyrdighet. De sistnevnte dydene kan være tradisjonelle, men likevel ønskedige.

Hevder Wollstonecraft at gifte såvel som ugifte kvinner, skal ha egne yrkesinntekter? Sammenholdes to så motstridende bilder som dem hun her fremstiller, er det vanskelig å tolke henne i en entydig retning.

Et svar antydes blant annet når hun hevder at selv rike kvinner bør plasseres i en forretning eller en eller annen meningsfull geskjeft. Da slapp vi om morgenen å se «disse bleke ansiktene, som flykter fra seg selv,» i vogner som vender hjem fra selskaper, heter det. (Samme sted, s. 85.)

Hun synes flere steder å gå god for det syn at kvinner bør ha *muligheten* til å ha en selvstendig stilling, en uavhengig sivilstatus og en offentlig funksjon. Wollstonecraft gikk dessuten inn for kvinnelig stemmerett og valgbarhet, fordi kvinner selv bør velge sine representanter. (Samme sted; Thielst 1978, s. 95-96.)

Spørsmålet om kvinners arbeid og/eller ekteskap, ble et konflikttema i den borgerlige såvel som den sosialistiske kjønnsdebatten mot slutten av det nittende og langt inn i vårt eget århundre. Meningsmotsetningen var åpent tilstede allerede mellom Harriet Taylor Mill og John Stuart Mill. Hun gikk inn både for yrkesliv og kjærlighet. Han antok at en hustru vil finne at hun er fullt beskjeftiget hjemme.

Det er Wollstonecrafts fortjeneste at hun så tidlig gjorde oppmerksom på sammenhengen mellom seksualitet og økonomi, mellom økonomisk ufrihet og utbytting av kvinnekroppen. Ekteskapet var for henne en form for legal prostitusjon, så lenge kvinner må selge seg på ekteskapsmarkedet for å overleve.

Skal kvinner heves fra den fornedrende ufriheten, må de få opplæring, utdanning og adgang til betalt arbeid. Det kan redde mange fra legal prostitusjon, fra tvangen til

å gifte seg for å bli forsørget. (Wollstonecraft 1975, s. 148.)

Virkningshistorien

A. En brudekammermoral

Virkningshistorien til de to parallelle tradisjonene, henholdsvis den nypatriarkalske Rousseau-Kant-tradisjonen og den emansipatoriske Macaulay-Wollstonecraft-tradisjonen, viser flersidige trekk:

De nypatriarkalske ideologene bidro til å begrunne og opprettholde et tokulturmønster som utestengte kvinner, formelt og reelt. Det offisielle norm- og formverket bygget på en eksklusiv mannlig fortrinnsrett, blant annet til høyere utdanning, fagbrev og posisjoner, lovgivende og politisk makt.

I tillegg ble det utgitt en rekke moraliserende og oppdragende skrifter, rettet til brude- og barnekammeret, som bygget på rousseauanske ideer. Kvinnen ble samtidig tillagt en ny verdighet som moralsk forbilde og estetisk smaksdommer. (Rousseau-Kant)

Også i Danmark-Norge formidlet, populariserte og reproduiserte brude- og barnekammerfilosofien Rousseaus kjønnsideologi. De opplysningsivrige menn forholdt seg imidlertid ikke til den skarpskodde kritikken av den repressive ideologien, som utgikk fra en rekke kvinner og menn, herunder Macaulay og Wollstonecraft, alt fra 1790-årene av.

Her skal nevnes tre eksempler på denne typen opplysningsskrifter:

Brudegave til alle elskverdige Hustruer som vil vinde og bibeholde sine Mænds Kjærlighed og Troskab (Chr.a. 1828). Hustruen foreholdes her alle de regler hun bør følge for å beholde ektemannens interesse. For eksempel må hun aldri vente mye oppmerksomhet fra ham. Han skal like å være i hennes selskap (i samsvar med Rous-

seau), men hun må ikke mase eller trenge seg på ham. Hun bør vente, gjerne i flere dager, til det passer ham å snakke med henne. Kort sagt, hun må intet kreve, men stå til disposisjon når han ønsker det.

Haandbog for mødre, av H. Smith (Chr.a. 1828). Smith oppfordrer mødre til å amme og ta et utvidet ansvar for ektefelle- og barneomsorgen. Han henviser stadig til Rousseau og naturen som veiviser.

Haandbog i Opdragelse for Mødre og Børnevenner, efter Rousseau, av Struve (oversatt fra tysk, Kbh. 1801) fremholder: «Rousseaus Emile vil altid blive den vigtigste Bog for Opdragelsen». Innenfor denne lærdomskulturen eksisterte ikke den alternative pedagogikken eller opposisjonslitteraturen.

Her får man kort og tørt lære, i samsvar med Rousseau: «Konen er skabt til at give efter for Manden, og finde sig i hans Uretfærdighed. I vilde aldrig fåe en dreng her til.» Like nøkternt, nesten ordrett etter Rousseau, men uten hans veltalenhet, fastslås det: «Hennes forstand er behagelig, uden at glimre, grundig, uden at være dyb; den finder Bifald, den er ikke dannet ved Leekture, men ved huuslig Omgang med hendes Familie.» (s. 148)

I håndbøkene henvender menn seg til pedagoger og lesende kvinner. Ideologioverføringen foregår ensidig over mannlige ledd til kvinnene via brude- og barnekammeret. Opplysningsmakten fremstiller nypatriarkalske ideer, som behersker hovedscenen. Men det fantes også en biscene.

B. Utskjelling og triumf

Macaulays *On Education* (1790) og Wollstonecrafts *Vindication* (1792) ble lest av mange, uten at det i ettertid er lett å måle virkningene av lesningen.

Noen motstandere slo tidlig tilbake overfor *Vindication* med utskjelling og

latterliggjøring. Det skjedde i publikasjoner som *Forsvar for umenneskers rettigheter* (Vindication of the Rights of Brutes), eller *En skisse av jenters og gutters rettigheter*. Horace Walpole beskrev Wollstonecraft som «en av de filosoferende slangene vi nærer ved vårt bryst».

The Critical Review konkluderte med at det må være noe råttent ved Wollstonecrafts tenkemåte, siden resultatet er så støtende. I samsvar med det estetiserende kvinneidealet heter det at hvis hun hadde øvd opp større følsomhet og eleganse, kunne hun ha blitt mer behagelig og lykkelig. (Ferguson og Todd 1984, s. 72-74.)

Generelt var de radikale tidsskriftene i samtiden begeistret, de mer konvensjonelle fiendtlige.

Robert Southley dediserte diktet *Kvinnens triumf* til Wollstonecraft. Mary Hays roste hennes talent, ideer og mot. Wollstonecrafts egen *Analytical Review* hyllet henne som en frigjøringsforfatter. Den priste henne for å vise at menn gjør kvinner til kjønnsobjekter, for å bevisstgjøre kvinner og for motet til å fremsette radikale synspunkter. (Samme sted; Todd 1989, s. 18.)

En kvinne- og likestillingsdebatt fortsatte i engelske tidsskrifter utover i 1820-30-årene, som i *Monthly Repository*, utgitt av unitarisk religiøse som fremmet liberale synspunkter. Wollstonecraft hadde selv tilhørt deres krets. (Rossi 1971, s. 20.)

Flere artikler i *Monthly Repository* diskuterte for og imot utdanning av kvinner. Blant andre drøftet Harriet Martineau utdanningsspørsmålet i artikkelen «On Female Education» (1823). Redaktøren av tidsskriftet, William Fox, tok også opp utfordringen i en artikkel i 1832. Kvinner bør ikke bare ha utdanning, hevdet han. De har store intellektuelle potensialer, som bør utnyttes, og de bør få politisk stemmerett.

«Vi forstår ikke hvorfor halve samfunnet ikke skal ha noen annen skjebne enn ubetelig avhengighet av den andre halvparten»,

skrev Fox. Overfor motargumentet, det at kvinner kan komme til å heve seg over sin stilling, svarte Fox: «Desto bedre, så kan de drive menn frem til noe som kan ligne en intellektuell utvikling.» (Samme sted, s. 21.)

Det utilitarianistiske tidsskriftet *Westminster Review* støttet også kvinnesaken. Her skrev både Harriet Taylor Mill og John Stuart Mill. Kjønnssdebatten fikk ettervirkninger og ble videreført, blant annet gjennom Mills skrifter, i Norden og Norge.

Gina Krog oppsummerte det kjønnsradikale klimaet i Norge i 1884: «Camilla Colletts veltalende vrede må til, øyet må lue, stemmen dirre. Bjørnson og Ibsen kaster hansken til det hyklerske og hjertekalde samfunnet som under anstendighetens og religionens maske vil dra kvinnene ned i skitten og kue deres ånd» (Sit. etter: Kiær 1982, s. 68. Språklig modernisert her.)

Hun demaskerer også det estetiserende kvinneidealet: «Jonas Lie har forvist den uselvstendige og smektende kvinnen fra hedersplassen hvor en gruppe ansette og lærde menn... har plassert henne.»

Tiden var moden for et samlet og aktivt fremstøt fra kvinnene. Samme år stiftet de Norsk Kvinnesaksforening. Derved ble den store emansipasjonsbølgen før og etter århundreskiftet dratt i gang, som danner basis for vår egen tids gjennombruddspolitik.

Else Wiestad
prosjektleder/dr. philos

Note

1. I utlegningen av Wollstonecraft-teksten har jeg noen steder hatt nytte av Elin Svennebys førsteutkast til oversettelse av kap. 9 av Wollstonecrafts *Vindication*. Oversettelsen utgis medio 1993, sammen med et utvalg av sentrale kvinnetekster, i boken: *De store hundreårsbølgene. Kjønnssdebatten gjennom 300 år*. Red. Else Wiestad. Emilia Press, Oslo 1993.

Litteratur

- Ferguson, Moira (ed.). *First Feminists*. New York 1985.
- Ferguson, Moira and Janet Todd. *Mary Wollstonecraft*. Boston 1984.
- Gatens, Moira. *Feminism and Philosophy*. Oxford 1991.
- Jacobus, Mary. *Reading Woman*. Essays in Feminist Criticism. London 1986.
- Kant, Immanuel. *Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen*. Königsberg 1764.
- Kiær, Dakky. *Fra abortspørsmålet, kvinnesakens og sosialarbeidets historie i Norge*. En dokument-samling. Red.: Karen Sofie Brynnildsen og Per Seyersted. Oslo 1982.
- Macaulay, Catharine. *Letters on Education*. (1790) Reprinted London 1974.
- Macaulay, Catharine. *History of England*. Vol 1-8. (1763-83)
- Mill, John Stuart and Harriet Taylor. *Essays on Sex Equality*. Ed. Alice S. Rossi. London 1971.
- Moksnes, Aslaug. *Kvinner på barrikadene*. Likestillingsrådet, Oslo 1974.
- Poovey, Mary. *The Proper Lady and the Woman Writer*. London 1984.
- Rossi, Alice S. Introductory Essay, i: J.S and H.T. Mill, *Essays on Sex Equality*. Ed.: A.S. Rossi. London 1971.
- Rousseau, Jean-Jacques. *Lettre à d'Alembert* (1758). Paris 1967.
- Rousseau, Jean-Jacques. *Julie ou la Nouvelle Héloïse* (1760). Paris 1979.
- Rousseau, Jean-Jacques. *Émile* (1762). Paris 1966.
- Rousseau, Jean-Jacques. *Emile*. København 1962.
- Rousseau, Jean-Jacques. *Du Contrat Social* (1762). Paris 1979.
- Rousseau, Jean-Jacques. *Om samfunnspakten*. Oslo 1958.
- Thielst, Peter. *Den kønspolitiske tænkning*. København 1978.
- Todd, Janet. *A Wollstonecraft Anthology*. Cambridge 1989.
- Viestad, Else. *Kjønn og ideologi*. Oslo 1989.
- Viestad, Else. «Den moderne kjønnsideologikritikens røtter». *Nytt om kvinneforskning*, Nr. 1/1991.
- Wiestad, Else (red.). *De store hundreårsbølgene*. Kjønnssdebatten gjennom 300 år. Tekstutvalg med innledning av Else Wiestad. Oslo 1993.
- Wollstonecraft, Mary. *A Vindication of the Rights of Woman*. (1792) Ed.: Carol H. Poston. New York 1975.
- Wollstonecraft, Mary. *Qvindekjønnets Rettigheder forsvarede*. København 1801.



Mary Wollstonecraft – en farlig skribent?

Av Anne Holden Rønning

Mary var både skribent og farlig. Da hennes *A Vindication of the Rights of Woman* (Et forsvar for Kvinnens Rettigheter) kom ut i 1792 ble boken møtt med bifall, men etter utgivelsen av William Godwins memoarer om Mary, snudde vinden og ettertiden betraktet stort sett verket som revolusjonært og farlig.

La meg begynne med å vise til en anekdote fra *Woman's Penny Paper*, en av de mange avisene skrevet for og utgitt av kvinner i midten av forrige århundre. Der fortelles det om en dame som konsekvent samlet eksemplarer av *Vindication* og brente dem fordi hun mente det var farlig lesning for samtiden, spesielt for kvinner. Hun kaller verket «this pernicious book» dvs. denne fordervelige boken. Horace Walpole kalte Wollstonecraft for «en hyene i underskjørt» og bannlyste hennes bok fra sitt bibliotek, fordi han tok avstand fra hennes radikale republikanske ideer.

Hennes kvinnemanifest er til dels et resultat av hennes egen livserfaring. Faren mistet sine penger og Mary måtte selv tjene til livets opphold. Hun ble guvernante, og hennes syn på kvinnens stilling i samfunnet bygger bl.a. på hennes lærererfaring.

Kritikeren James hevder at i 1792 var kampanjen for forbedring av kvinnens utdanning og status i familien stort sett vunnet, og kampen for politisk, sivil og sosial frihet i ferd med å begynne. (Todd 1977, s. 297) Dette er åpent for diskusjon,

selv om James har et poeng i at holdningen til kvinner i det attende århundre var mer liberal i visse kretser enn i det påfølgende århundre. Kampanjen mot Mary Wollstonecraft var derfor til å begynne med ikke rettet mot henne som rettferdiggjører av kvinnens rettigheter, men som radikal tenker.

Positivt førsteinntrykk

Den første kritikken av *Vindication* var positiv, bl.a. i *Analytical Review* – et tidsskrift hvor Wollstonecraft selv hadde skrevet fra 1788. Det er interessant at de fleste kritikere betraktet verkets tema som kvinnens utdanning («a treatise on female education») og klassifiserte det under emnet *statsøkonomi*. (*Analytical Review* 12. (1792), s. 249.) Til og med det meget konservative *Critical Review* var ikke helt negativt til Wollstonecrafts bok, men motsa henne på et vesentlig punkt. Kvinner er og blir mannen intellektuelt mindreverdige. (Todd 1977, s. 301.) Videre valgte de å overse den delen av verket som omhandler

forholdet mellom kjønnene. De ville gjerne forbedre kvinnens kår og gi henne større frihet, men kunne ikke se at det hadde noe med likestilling å gjøre. Hennes forslag om utdanning ble godt tatt imot, men ideene om å gi kvinner innpass i politikk og økonomi ble betraktet som så urealistiske at de knapt ble verdig diskusjon. Andre fant hennes tanker fantasifulle, eventuelt romantiske og utopiske.

Hennes anbefaling av arbeid for kvinner var i tråd med samtiden. Det var allerede et faktum at kvinner, spesielt fra lavere sosiale klasser, tok lønnet arbeid, og mot slutten av det attende århundre var morsrollen ennå ikke idealisert slik den senere ble i det

nittende århundre. Det er derfor ikke nødvendigvis helt tilfeldig at det var områder tilknyttet utdanning og arbeid for kvinner som ble hovedpunkter i den tidlige kvinnebevegelsen på attenhundretallet. Det som var farlig var å foreslå en forandring som betydde sosial likestilling, og dermed en forandring i forholdet mellom kjønnene.

En farlig bok

Tre ting peker seg ut som årsaker til den økende tendens til å betrakte boken som farlig fra 1798 av, og blant senere generasjoner. Først Mary Wollstonecrafts egen livsstil – hun hadde et barn utenfor ekteskap, hun hadde levd sammen med Gilbert Imlay og med William Godwin som ugift. Og selv etter at de giftet seg, hadde de hver sin leilighet i samme gate. Det var derfor lett for hennes samtid, og ikke minst for den viktorianske ånd, å identifisere hennes skrifter med hennes måte å leve på, og stemple begge deler som umoralske og ustabile. Både hennes arbeid og hennes person ble kraftig angrepet av de mange, men begeistret forsvart av noen få.

En annen viktig grunn til at boken ble betraktet som farlig, var tidspunktet for utgivelsen – midt under den franske revolusjon. England var dengang meget redd for revolusjonære ideer med den innebygde fare for revolusjon også i England. Alt som smakte av ideer om *liberté* og *égalité* var farlig. Likhetene mellom Olympe des Gouges' erklæringer i *Les Droits de la Femme* (1791) og Wollstonecrafts meninger i *Vindication* er påfallende. Dette gjorde det lett å tolke *Vindication* som revolusjonær. At Wollstonecraft gikk til angrep på etablerte mannlige forfattere og politikere som Burke, Gregory og Rousseau gjorde ikke saken bedre. Ethvert angrep på *Etablissement* var å betrakte som et angrep på den eksisterende samfunnsstruktur. I konklusjonen sier hun selv at boken er en appell



«Mary i Tønsberg.»
Tresnitt av Hans Gerhard Sørensen

om «a revolution in female manners» – en revolusjon i kvinners væremåte (s. 317). Den tredje årsak til at boken ble betraktet som farlig, var selve innholdet. Flere av nøkkelelmene som tas opp til diskusjon, måtte møte sterk motstand blant mange lesere. La oss se på noen av dem.

Ikke bare gikk Wollstonecraft inn for utdanning for jenter, hun ønsket også en total restrukturering av hele utdannelsesmønsteret med fellesundervisning og skoler for gutter og jenter uansett sosial rang. Fra niårsalderen var allikevel en viss linjedelning på sin plass. Hun legger vekt på nye fagområder som vil sette begge kjønn bedre i stand til å ta sin del av oppgavene i samfunnet som voksne, og anbefaler til og med anatomi som fast undervisningsfag. Dette for å utvikle et naturlig forhold til kjønn og reproduksjonsprosessen, og forhindre kvinnemishandling. Ved å opparbeide et naturlig forhold til kroppen og hva det vil si å føde barn, vil mye av den unødvendige mystikk rundt slike tabuemner bli borte. Samtidig understrekes betydningen av kroppslig renslighet for å forhindre spredning av sykdom. Gjentatte ganger peker hun på at kvinners kunnskapsmangel er en hovedårsak til nedvurderingen av kvinnekjønn. Denne delen av boken fikk et forskrekket svar fra Thomas Taylor i *A Vindication of the Rights of Brutes*, som igjen forårsaket utfall mot Marys tanker.

Utdannelsen skulle være for livet enten det gjaldt gutter eller piker. Hun la vekt på bruk og utvikling av intellektet i stedet for å la seg dirigere mentalt av de såkalte aksepterte sosiale normer, og inviterte dermed til angrep. For som ellers i historien vil bøker som forfekter radikal forandring av samfunnsnormer og brudd med tradisjonene, bli kritisert eller tiet i hjel.

Ekteskap og prostitusjon

Enda mer sjokkerende var hennes uttalel-

ser angående ekteskap og prostitusjon. Som mange senere kvinneforkjempere så hun at i mange tilfeller var ekteskap ikke annet enn legalisert prostitusjon, uten den prostituertes rett til å gå sin vei. Hun hevdet med en viss rett, ikke minst i datidens samfunn, at menn behandlet sine koner og prostituerte på samme måte – som leketøy: «Forøvrig er mange menn så blottet for fornuft og farsfølelser at de i den første sanselege kjærlighetsrus nekter sine hustruer å amme sine barn. En hustru skal utelukke være sin manns øyenlyst og leve for å behage ham.» (s. 167). Dette var samtidig et angrep på mannen og på kvinnen som fant seg i slike påbud. Hennes kraftig angrep på kvinnens hykleri og jåleri vakte ikke nødvendigvis samme harme i sin samtid som i det nittende århundre. I ekteskapsloven av 1770 står det at kvinner kunne bli brent som hekser for å: «... narre, forføre eller forråde til ekteskap en av Hans Majestets undersåtter ved hjelp av parfyme, sminke ... falskt hår, høyhælte sko og polstrede hofter.»! (Wardle 1951, s. 136.)

Videre foreslår hun legalisering av samboerskap (for 200 år siden!) Når en mann forfører en kvinne, sier hun, burde han

«ved lov pålegges ansvar for å forsørge kvinnen og hennes barn (...) Og denne loven skulle være gjeldende så lenge kvinner (...) er avhengige av mannen for livets opphold, i stedet for å (...) kunne tjene sitt brød selv (...) En kvinne som er trofast mot sine barns far, har krav på respekt, og skal ikke behandles som en prostituert.» (s. 164)

At hun også gikk til angrep på kirken gjorde ikke saken bedre:

«Disse romerske vaner har den mest giftige innvirkning på presteskaper; disse late skadedyr som to tre ganger om dagen holder slurvete gudstjenester som de i grunnen mener er bortkastet, men kaller en plikt,

mister snart alle begreper om hva pliktfølelser er.» (s. 276)

Hennes tolkning av den anglikanske kirkens religion med uttalelser som:

«Ingenting kan være mere uærbødig enn gudstjenesten slik den nå utføres i domkirken her i landet, og heller ikke fins det en forsamling svakere mannfolk enn de som er slaver av denne barnslig rutine,» (s. 277) vakte – kanskje ikke uventet – harme, og hennes tanker ble betraktet som kjetterske. Likevel fikk hun støtte, noe som blant annet bidro til utviklingen av Oxford-bevegelsen i 1830-årene.

Dilettantisme

Intellektuelt sett inviterer boken til kritikk pga. dens til dels dilettantiske måte å referere til andres verk på, og unøyaktig informasjon. For eksempel stemmer ikke alltid Wollstonecrafts sitater fra Rousseau med hans egen tekst. Dette skyldes hovedsakelig at hun bare brukte sitater som utgangspunkt for sine egne ideer. Nøyaktighet med hensyn til det som utløste hennes egne tanker, var mindre vesentlig.

Vi må også huske at for Wollstonecraft var det personlige også det politiske. Hennes mål var å overbevise kvinner om at den vanlige måte å omgås dem og behandle dem på, bare gjorde dem til gjenstand for medlidenhet, og at de til slutt ville bli sett på med forakt. Det er klart at et slikt budskap ble betraktet som farlig. Å ha som oppgave å få halve samfunnet til å forkaste sin levemåte og forlange sin del av menneskerettighetene, måtte påkalle motstand. Men vi må huske at Mary var langt fra alene i å ville fremme disse ideene. Andre kvinner før henne hadde lagt frem lignende tanker, som Mary Astell (1668-1731) i *A Serious Proposal to the Ladies* (1694) og *Some Reflections on Marriage* (1700). Under for-

fatternavnet «Sophia» presenteres allerede i 1743 ideer ikke ulike Mary Wollstonecrafts fra 1792, i verket *Woman not Inferior to Man* som provoserte et tilsvarende fra «en gentleman»: *Man Superior to Woman*, som igjen provoserte «Sophias» tilsvarende: *Woman's Superior Excellence over Man*. Disse kvinnene aksepterte heller ikke det kulturelle bilde av menns verden og insisterte på å tilføye et kvinneperspektiv.

Mye nærmere Wollstonecraft i tid og ideer var likevel historikeren og feministen Catherine Macaulay (1731-1791), som bodde flere år i Amerika og blant annet var på et ti dagers besøk hos George Washington. Ifølge Dale Spender betraktet Washington Macaulay som representant for radikal tenkning. (Spender 1982, s. 96) Det er et tydelig slektskap mellom hennes *Letters on Education* og Wollstonecrafts *Vindication*. Wollstonecraft selv kjente Macaulay og hadde håpet på støtte fra henne. Hun skriver hvor trist det er at Catherine døde like før *Vindication* kom ut (s. 207). I betraktning av Macaulays ry som radikal tenker, er det klart at Wollstonecraft også måtte bli stemplet som truende. Catherine Macaulays liv var heller ikke i samsvar med datidens moralnormer. Etter at hun ble enke, giftet hun seg om igjen i en alder av 47 med en ung mann på 21! Alle disse andre kvinner gikk i glemmeboken og har vært usynliggjorte helt til for ca. 20 år siden. Ved å isolere Mary Wollstonecrafts bok som et enkeltstående eksempel på revolusjonær og radikal kvinnekamp var det lett å uskadeliggjøre den.

Ikke forsvar, men begrunnelse

Når det gjelder tittelen på boken, var også den provoserende. «Vindication» vil si «forsvar» i betydningen «begrunnelse». For Wollstonecraft dreier det seg om et kamprop

om gjennomført likestilling, ettersom menneskerettighetene gjelder begge kjønn. Nøyaktig samme argumenter ble brukt mot slutten av forrige århundre i kvinnefrigjøringsbevegelsen i Storbritannia: «Kvinnens rettigheter er menneskerettigheter.»

«Vindication»s videre skjebne

Jeg har alt nevnt brenningen av Wollstonecrafts bok. Det er bemerkelsesverdig at dette skulle skje i en periode da kvinnebevegelsen allerede var i gang – for eksempel hadde Dorothea Beale og Frances Mary Buss dannet pikeskoler i 1850-årene (Cheltenham Ladies College og North London Collegiate School), med samme fag som på gutteskolene. Og Emily Davies hadde begynt sin kampanje for rett til høyere utdanning for kvinner. Jeg vil hevde at mange av de kvinner som gikk foran i kampen for kvinnerettigheter i Storbritannia, nok var kjent med innholdet i Mary Wollstonecrafts bok, men var redd for å ta den til inntekt for sine synspunkter pga. bokens antatt ekstreme politiske radikalisme. De fryktet at den kunne være ødeleggende for deres sak.

Det er en viss usikkerhet med hensyn til antall utgivelser av *Vindication* i det nitende århundre, men det synes klart at boken var vanskelig å få tak i. Imidlertid finnes flere artikler om Wollstonecraft i tidsskrifter og aviser utgitt av kvinner fra rundt 1860 og ut århundret. I 1876 sto det artikler om henne i *The New Quarterly Review* av Kegan Paul og Miss Mathilde Blind. I en artikkelserie «Eminent Women» prøvde bl.a. E.R. Pennell å vise at Mary slett ikke var den umoralske kvinnen hun ble utgitt for å være. Men det var først da Millicent Garrett Fawcett, den berømte suffragettlederen, skrev innledning til utgivelsen av 1892, at Wollstonecrafts



«Hvem er den rare damen?»
Tresnitt av Hans Gerhard Sørensen

bok fikk nytt liv. Det er rart hvor lite vekt 70-årenes feminister la på Wollstonecrafts arbeid, siden hennes bok tar opp flere av kvinnebevegelsens sentrale emner. Hun påpekte for eksempel allerede i 1792 hvor ofte kvinnene psykologisk justerer sin atferd etter samtidens normer og skikker for å bli mer tiltrekkende.

Forfatter eller skribent?

Innledningsvis kalte jeg Wollstonecraft en skribent heller enn en forfatter. Dette fordi hennes arbeid kan virke uferdig. Med skribent mener jeg en person hvis hovedhensikt

er å skrive ned tanker og meninger. Selve verkets struktur er av mindre betydning. Ordet skribent brukes også ofte i forbindelse med datidens skrifter, spesielt av kvinner. De var ofte ikke uten polemikk og tok form av kommentarer om sosiale forhold. Stilistisk kan *Vindication* på mange måter sies å illustrere tidens journalistikk. Mange har funnet den vanskelig å lese av den grunn. William Godwin nøret opp under dette i sine *Memoarer av forfatteren av Kvinnens rettigheter* (1798): «Verket er uten tvil et meget dristig og originalt produkt...farverikt, følelsesfullt og inntrykksvart som en sann poets,» sier han (231-2), men fortsetter med at:

«*A Vindication of the Rights of Woman*» er unektelig meget ujevn og ytterst uferdig i metode og komposisjon. Vurdert ut fra etablerte litterære kriterier, kan den neppe plasseres blant menneskenes fremste verker. Men i betraktning av innholdets betydning, og den glitrende ånd boken spiller, vil den sannsynligvis bli lest så lenge det engelske språket finnes.» (s. 232)

Ifølge Godwin ble boken skrevet i løpet av 6 uker, andre hevder at hun forfattet den på bare 30 dager. Den ble under enhver omstendighet skrevet i full fart, både fordi Mary brente for sin sak, og fordi hun skulle leve av å skrive, og bærer nok preg av det, med gjen-tagelser, innholdsmessig overlapping, osv. Vårt århundres feminister har sågar gått så langt som til å kalle boken dårlig! For eksempel hevder Josephine Kamm (1966) at den er springende, og karakteriserer språket som prangende, lidenskapelig og sentimentalt. Tomalin (1977) sier at den mangler struktur og er vanskelig å forstå. Og det finnes flere lignende kommentarer. Alt i alt virker det som om feministiske kritikere i 70-årene gjerne vil ta navnet Mary Wollstonecraft til inntekt for sin kamp for likestilling, men at de hadde lite til overs for selve boken.

Vi må imidlertid huske at Mary Wollstonecraft var bevisst provokatorisk (og humoristisk!), og brukte en argumentasjonsstil som slett ikke var uvanlig da hun levde, og vi merker oss hva hun selv sier i bokens forord, at i betraktning av emnets viktighet vil hun ikke:

«... kaste bort tid og krefter på å veie ordene på gullvekt og finpusse min stil. Min hensikt er å gjøre nytte (...) og jeg vil heller overbevise ved argumenters makt, enn blende leseren med språklig eleganse (...) Det som opptar meg, er sak, ikke ord!» (s. 82)

Wollstonecrafts skrivemåte var i aller høyeste grad retorisk. Karakteristisk for retorikk er evnen til å overtale og bruk av et effektivt språk. (Kan hende glemmer også de som kaller boken vanskelig og dårlig, at språk forandres og at ord skifter mening i løpet av 200 år?) Mary Wollstonecraft presenterer sine ideer med spontanitet og entusiasme, noe som gjør boken personlig og forfatteren sitrende levende. I forkant av attenhundretallets kvinneforkjempere innså Wollstonecraft det ansvar som hviler på kvinner til selv å slåss mot all fornedrelse av kvinner. Dette er like aktuelt i dag. Krever det fortsatt samme mot som Mary Wollstonecraft viste for 200 år siden?

Anne Holden Rønning
førsteamanuensis
Engelsk institutt
Universitetet i Bergen

Note

Sentrale deler av *A Vindication of the Rights of Woman* kommer i norsk oversettelse (Pax Forlag, høsten 1993), sammen med andre, tidligere tekster, i en antologi med fokus på Mary Wollstonecraft, ved Anne Holden Rønning og Toril Hanssen (oversetter). Sitatene i denne artikkelen er oversatt til norsk av Toril Hanssen.

Litteratur

Spender, Dale. *Women of Ideas and What Men have Done to Them from Aphra Behn to Adrienne Rich*. Routledge and Kegan Paul, London 1982.

Todd, Janet. *A Wollstonecraft Anthology*. Indiana University Press, Bloomington Ind. 1974.

Tomalin, Claire. *The Life and Death of Mary Woll-*

stonecraft. Weidenfeld and Nicolson, London 1974.

Wardle, Ralph. M. *Mary Wollstonecraft: A Critical Biography*. University of Kansas Press, Lawrence 1951.

Wollstonecraft, Mary. (1792) *A Vindication of the Rights of Woman*. Penguin, Harmondsworth 1983.



Karikatur av Mary Wollstonecraft. Tegning av David Levine

Opplysningens logikk og retorikk i *A Vindication of the Rights of Woman*

Av Elin Svenneby

Til et holdbart argument stilles det gjerne to krav: Det må bare inneholde sanne premisser og dessuten følge gyldig logikk. Er Mary Wollstonecrafts argument i *Vindication* holdbart? Artikkelforfatteren foretok en gjenlesning av boka med dette spørsmålet for øyet. Men i forsøket på å bedømme om premissene var sanne og om logikken var gyldig, reiste det seg et annet spørsmål: Hva har teksten å si oss i dag? Gjenlesningen førte til et nytt syn på hva argumentativ holdbarhet kan bety. *Vindication* har holdt seg godt gjennom årenes løp. Kanskje er den rett og slett blitt bedre av å lagres.

Umberto Ecos siste litterære påfunn er den fiktive forlagskonsulenten som vurderer verdenslitteraturens storverker. Han refuserer visstnok en rekke av dem. Jeg har bare sett en kort bokanmeldelse, og vet derfor ikke hvilken skjebne Mary Wollstonecrafts manus får hos ham, eller om det overhodet kommer i betraktning. I Ecos konsulent-ånd kan vi stille spørsmål til dagens tekst som om den var anonym og hittil ukjent for oss: Kan den virkelig være skrevet av en kvinne på 1700-tallet? Som anonymt manuskript ville jeg snarere ha plassert det på 1990-tallet. Dertil ville jeg ha tilføyet: «Her er Årets bok» og ha anbefalt øyeblikkelig utgivelse! For 200 år etter at den ble offentliggjort for første gang ligger boka ennå ikke nydelig inn-

pakket under juletreet i de tusen hjem.

For på tross av – eller kanskje heller på grunn av – tiden som har gått: Her er evige sannheter å hente, logiske resonnementer å kopiere, retorikk å bli lattermildt klok av. Denne konsulenten likte boka, også dens selvmotsigelser og mangfold i tematikk og skrivemåte. Kvinnens rettigheter involverer flere tema enn det juridiske; her er erkjennelsesteori, utviklings- og sosialpsykologi, litterær kritikk og pedagogiske overveielser. Og selv om forfatteren forsøker å holde en upersonlig tone er det en levende understrøm i teksten.

Til hodet og hjertet

Min interesse for dette etter min nåværende

oppfatning logisk-retoriske storverk i kvinnesakens historie er bare blitt halvveis vekket før. Men ved dette nye møtet ble jeg – i ordets tyske forstand – begeistret. Tekstens forfatter – vi antar altså at det er Mary Wollstonecraft – grep tak i hjertet og hjernen som en annen Sokrates og tiltalte meg direkte gjennom teksten, enda hun selv hadde understreket at hun ville snakke det enkle sannhetens språk og snarere henvende seg til hodet enn til hjertet. Det lykkes hun heldigvis ikke i. Så selv om forfatteren nå er død, lever teksten.

For i møtet med den kom levende bilder fra *mitt* liv til, og ordene «fikk» liv. Hvem sørget for det? Bare leseren? Plutselig ante jeg et platonsk lys over sidene, og mellom det og den rousseauske skygge bølget en genius i ordvalg og grammatiske pauser. Var det ikke forfatteren, Mary selv? Eller dog ikke, men en blanding av forfatter og leser i dialog gjennom en totusenårig filosofisk tradisjon og europeisk kvinnehistorie. «Mary» sa: «Det er tingene som interesserer meg, ikke ordene». Var det nettopp det som gjorde språket så godt og drivende? Det handler om verden, om livet, om kvinnelivet. Om hvordan kvinnelivet leves; om hvordan det bør leves.

Og midt i det hele evige spørsmål – med utropstegn. Hva er kunnskap! Med knipper av beslektede spørsmål omkring: Hva er utdanning! Trengs utdanning! Til hvilket formål! Trenger kvinner utdanning! Trenger kvinner opplysning!

Med retorisk appell

Boka er mer enn et sammenhengende, logisk argument for kvinners rett til utdanning, forstått som opplysning. Vi forstår ikke utdannelsens eller kunnskapssøkingens mål eller poeng, sier forfatteren – med retorisk appell til kristenheten – dersom vi tror at det bare er forberedelse til livet (*preparation for life*) og ikke for evigheten (*per-*

fection). Som forberedelse til livet, slik Rousseau oppfattet Sophies «utdanning», er det tilstrekkelig at kvinnen utvikler nok forstand (*common sense*) til å underordne seg en mann som tar ledelsen og ansvaret: Hun har kroppen, han har hodet. Men Wollstonecraft minner om at: «...han kan dø! Hun kan sitte igjen med en stor familie!» Hva skal hun da gjøre? Manneløs, hodeløs, kanskje uten sjanse til å kapre en ny mann? Hadde det da ikke vært bedre – for henne og samfunnet – resonnerer Wollstonecraft, om hun i utgangspunktet hadde kunnet stole på sitt eget hode og selv forstå seg på verden? Og forberede seg på at hun kanskje må klare seg selv, snarere enn fortrengte det?

Utdannelsens mål må for alle være å nå til sann kunnskap, sier forfatteren, og siden sannheten er den samme for mann og kvinne, må de da logisk nok gis samme utdanning. Kunnskap oppnås, sier den lærde anglosakser videre, ved å trekke holdbare konklusjoner fra enkeltobservasjoner. Kunnskapens metode er grunnleggende induktiv, fra sansning av enkeltting til forståelse av noe alment. Dens mål er rasjonell bruk av åndsevnene, søken etter sannhet og frihet: «Vi må bare bøye oss for fornuftens autoritet og ikke bli slaver under fordommene.»

Mary Wollstonecraft går ut fra at kvinne og mann begge er skapt som rasjonelle og legemlige vesener. Men kvinner blir enten sett på og behandlet som dyr – legemer – eller som engler – ånd. Det er bare hos (enkelte) menn at det legemlige og åndelige har fått utvikle seg i harmoni – slik Rousseau anbefaler i idealtypen Emile, som riktignok trenger hjelp av Sophie til det. Hun skal utvikle seg for mannens skyld, ikke for sine egne utviklingsmuligheter i dette livet. Men verre enn det, sier Wollstonecraft, Rousseau fratar dermed også kvinnene det virkelige målet for utdanning og opplysning: Perfeksjonen,

verdigheten og dannelsen, dyder vi trenger ikke først og fremst for *dette* livet, men for det *evige* livs skyld. Kvinner eksisterer ikke bare for menn, men for sin skaper. Det gjelder derfor å bli så god som mulig. Via kunnskapstilegnelsen oppøves samtidig «den sanne kultivering av forståelsen». Dette er gjort vanskeligere for kvinner enn for menn, samfunnet har ikke lagt til rette for utdanning og særlig dårlig for kvinnes del. Vi vil ha opplysning! Vi vil vite!

Retten til opplysning

Nå vil vi kanskje innvende at det er retten til opplysning på *kvinnens* premisser vi har argumentert for i de 200 årene etter, at Wollstonecrafts pedagogiske ideal og syn på opplysning er mannlig? Wollstonecraft hevder snarere at logikken, sannheten og rasjonaliteten er en og den samme for begge kjønn, men at kvinner er blitt forhindret i å utvikle seg. Den viktigste rettighet for kvinnen er derfor å få tilbake tilgangen til den naturlige, medfødte rasjonaliteten, som kulturens indoktrinering – for å bruke et uttrykk fra vår tid – har tatt fra henne. Rasjonaliteten er ikke mannlig. Den er okkupert av menn som gjør bruk av den til sin fordel.

Kvinner har vært enten slaver eller despoter, sier Wollstonecraft. Begge tilstander sinker fornuftens fremmarsj. I selve konstitusjonen av det borgerlige samfunnet er det nedlagt store hindringer for utviklingen av kvinnens forstand og tenkeevne, noe som *fører til* at hun utvikler forfølgelse i stedet for dygd.

Nødvendighet lærer ikke bare naken kvinne å spinne, den gjør henne også dyktig i andre verk, argumenterer Wollstonecraft. Men så lenge aksiomet for kvinnelivet er en overdreven nytelsessyke, vil kvinnene forbli svake vesener. For kvinner ser snarere ut til å velge – hvis de kan – å være dronninger for en kort stund, enn å arbeide jevnt og

trutt for å oppnå den tilfredsstillende og vedvarende tilstand av velvære som følger av eget, hardt og sunt arbeid. Hun oppfatter slikt arbeid som grunnlaget for kvinnens likestilling (*equality*). Å oppfatte seg som samfunnsøkonomisk nødvendig er en betingelse for erkjennelsen av behovet for kunnskap. Kvinner må selv arbeide (*labour*) og gjennom sitt arbeid forandre seg selv og verden.

Når kvinner blir stengt inne – eller stenger seg inne – som dronninger, forandrer de seg til burhøns! Når de får alt de vil ha, ofrer de helsen, friheten og dygdene for det. Og de ofrer den dypere forståelsen. For så en dag plutselig å bli avsatt – sparket ut av buret – til fordel for et yngre dronningemne: En ny prinsesse.

Kvinner tilbys som unge og lar seg forføre – men foraktes senere, noe de var fullstendig uforberedt på. Wollstonecraft trekker fram utsagn fra Lord Chesterfield som et skrekkens eksempel: Han sier at han har gått inn for å forføre kvinner «som han egentlig ikke bryr seg det dust om» (*I would not have given a fig for*). Wollstonecraft kaller ham en «kaldblodig kjeltring», med sin sedvanlige glede over sterke (*significant*) ord og uttrykk. Kvinner må opplyses om at slike kjeltringer finnes.

Kvinner fødes, som de rike, med privilegier. For kvinnes del er privilegiene seksuelle. Disse må vi avstå fra, sier revolusjonskvinnen Mary. Vi vil ha like vilkår, ikke særfordeler. Bare slik kan vi utvikle vår egen rasjonalitet og oppdage vårt verd som frie, tenkende og handlende individer som kan begrunne og bedømme sine egne valg. Det finnes ingen «seksuell karakter» felles for alle kvinner/alle menn, selv om mange forfattere i hennes samtid hevdet nettopp det. Én hadde for eksempel sagt at det er maskulint for en kvinne å være melankolsk, men det finnes ingen kjønns-spesifikke karaktertrekk, hevder Wollstonecraft. De går på tvers av kjønn.



Francisco Goya: «Parasollen». 1777. (Kilde: Kitson: *Barok og rokokko*, København 1970.)

Kvinnelivet er imidlertid slik strukturert at kvinner har utviklet likhet seg imellom, snarere enn mangfold. Det skyldes at vi for sjelden får være alene med egne ting og tanker, resonnerer Wollstonecraft, at vi ikke tidlig får tilgang til *ideenes verden*. Både tilgang til kunnskap og egen refleksjon er nødvendige betingelser for å gå fram i alder og visdom. Og møtet med verdenshistoriens store ideer kan ikke skje tidlig nok, for det er de første inntrykkene som sitter sterkest. Menn forberedes tidlig for offentlighet og yrkesliv. Kvinner forberedes for hjemmeliv og ekteskap.

Forsvar for revolusjonen

Margaret Walters sa i 1977 at *Vindication* var et gjennombrudd som den feministiske tenkningen den gang fortsatt hvilte på. Men teksten hadde også sine forløpere, ikke minst i Mary Wollstonecrafts eget forfat-

terskap. To år tidligere hadde hun, som vi har sett, publisert *A Vindication for the Rights of Man*, et like kraftfullt forsvar for revolusjonen som et angrep på reaksjonen, særlig på Edmund Burkes konservativisme til fordel for aristokrati og adel. For Wollstonecraft var ethvert klasseskille synonymt med undertrykkelse, ønsket om å opprettholde klasseskiller for å kunne hierarkisere.

At hun to år senere fant det nødvendig å skrive en ny bok – som presiserte at opplysningens logikk måtte gjelde begge kjønn – gjenlyder som et ekko av Olympe de Gouges' kamp for kvinnes rettigheter på samme tid i Frankrike – og hennes bestemte oppfatning av at dobbeltbetydningen av «les hommes» ville bli skjebnesvanger for kvinnene også etter revolusjonen. Det måtte stå eksplisitt «hommes et femmes» (menn og kvinner) i tekstene når det var – hvis det var – det en mente. Samme problematikk har vi

i andre språk, særlig viktig i verdensspråket engelsk. Generelt har begrepet for mann og menneske vært det samme – eller lignet hverandre mest, mer enn kvinne og menneske. Kvinner kan følgelig ved å ligne menn, ligne mennesker, men menn kan ikke ved å ligne kvinner, ligne mennesker.

A Vindication for the Rights of Woman ble dedisert til Maurice de Talleyrand (1754–1838), i håp om å påvirke lovgivningen i Frankrike, særlig angående kvinners rett til utdanning og borgerrettigheter i kraft av egen person. Boka er skrevet i en turbulent periode da gamle sosiale og politiske verdier ble utfordret, av en radikaler som tok tidens egalitære reformkrav og anvendte dem eksplisitt til fordel for kvinnene. «Jeg taler på vegne av mitt kjønn», sa hun, «ikke for meg selv alene.»

Revolusjonens opplysningslogikk

Revolusjonens opplysningslogikk var at et politisk styre bare er legitimt dersom flertallet av de individer som blir styrt av det, gir det sin tilslutning. Den enkelte samfunnsborger skal akseptere eller avvise det eksisterende styre ved hjelp av sin kapasitet til å tenke og argumentere fornuftig. Alle mennesker er født med fornuft, en egenkap som styrkes ved den rette utdanning (opplysning). Revolusjonen trodde på folkets – dvs. tredjestandens – grunnleggende rasjonalitet. Det var en kamp for borgerrettigheter, for borgernes rettigheter, for *citizenship*, en tilværelse i og omkring småbyen.

Mens Rousseaus kvinnesyn baserte sitt argument på naturlige *forskjeller* mellom kjønnene – og komplementaritet (men da altså med kvinnen som den underdanige) i ekteskapet – argumenterte Wollstonecraft ut fra en fundamental *likhet* – nemlig at både kvinne og mann er – eller rettere sagt

kan bli – rasjonelle, moralske vesener – som må dannes/utdannes med de samme midler. For moralen og rasjonaliteten – utdannelsens mål for begge – er en og den samme. Det helligste båndet i samfunnet er vennskapet, så kvinne og mann i et ekteskap må også være venner. Det krever likestilling.

Dersom ikke alle samfunnsmedlemmer får utdanning vil de forbli i en undertrykket tilstand av uvitenhet og ikke være i stand til sann dygd (*morals*), men vil imitere det de tror er moral (*manners*). Med manerer er ingen sann revolusjon mulig. Og Wollstonecraft spør om en kan forestille seg en rettferdig Gud som skaper kvinnen med anlegg for rasjonalitet – for så å nekte henne å utvikle den og slik avskjære henne fra å bli et godt vesen med «a well-stored mind», følgen av en skikkelig utdanning (*a proper education*).

Imidlertid understreker hun at det er nyteløst å prøve å bare reformere den enkelte kvinne – uten å ta opp til diskusjon og kritikk samfunnslivet (og skolen) i sin helhet. «Ingen kvinnekamp uten klassekamp», lød kampropet på 1970-tallet. Men det motsatte gjaldt også: «Ingen klassekamp uten kvinnekamp!» Mary Wollstonecraft raste over hvordan kvinnene kastet bort sine egne muligheter og revolusjonsglød og undertrykket seg selv og hverandre. Hun sa – eller snarere ropte: «O dumme kvinner! Det er deres tåpelige oppførsel som vedlikeholder motviljen mot oss!»

Men selvfølgelig – hvis en følger de rikes og Rousseaus oppskrift, og oppdrar kvinner til å tekkes menn slik at *de* kan få tilfredsstilt *sine* behov og ønsker, vil kvinnene utvikle kvinnelist istedenfor intellekt, uvitenhet istedenfor kunnskap, forfengelig- het istedenfor selvrespekt og sentimentalitet istedenfor ekte følsomhet og forståelse. Eller, som hun sier det med sin engelske retorikk: «A spaniel-like affection», de vil bli som logrende, underdanige hunder.

Frihet, tenkning, moral

Det er vel verdt å notere seg at kvinner var blant dem som kritiserte *Vindication* på det sterkeste. Hannah More nektet å lese den. Den var fantastisk og absurd, mente hun. Forøvrig er politikk ukvinnelig, tilføyde Hannah Cowley. (Walters 1977, s. 317) Mary Wollstonecraft ønsket en grunnleggende, dyptgående forandring som kanskje først i våre dager står tydelig fram på tekstsidene. Hun pekte på hvordan småjentene (nødvendigvis) imiterer sine mødre, og at en må forandre mødrenes atferd for å kunne forandre jentene. Så lenge det bare er guttene som får leke ute, mens jentene ikke må skitne seg til, vil lite endres! For dersom jentene skal utvikle sitt kvinnelige intellekt, må de også få lov og anledning til å utvikle muskler og fysisk utholdenhet gjennom fri lek. Det er en klar sammenheng mellom kropp og sinn i så måte. Man må rett og slett ha nytt friheten (*have been allowed to run wild*) for å kunne utvikle tenkevnen.

Kvinner trenger – som menn – å utvikle både kropp og sinn. Wollstonecraft er ikke uenig i hvilke egenskaper som ansees for moralske. Sann beskjedenheter, men ikke påtatt, er også i hennes øyne en dygd – og et tegn på selvinnsikt. Spørsmålet er hvilke vilkår som skal til for at den kan utvikles. Hennes svar er at sann beskjedenheter utvikles samtidig med at man lærer sin egen bevissthet å kjenne. Beskjedenheter er en frukt av kunnskap og opplysning. Og en slik bevissthet oppnår en ikke ved å sysle bare med livets nødvendigheter – å eksistere bare for andre. Dette utvikler snarere en «slavemoral», for å si det med Nietzsche.

En høy og fri moral derimot, må baseres på fri (ut)dannelse. De egenskaper som er blitt sett på som kvinnelige: List (*cunning*), forfengelighet (*vanity*) og umodenhet (*immaturity*) er snarere «en fornærmelse mot moraliteten». De er i sitt vesen umoral-

ske, ikke kvinnelige. «Kvinneligheten», slik den oppfattes essensielt hos Rousseau – er ikke et bevis på hennes natur, men på et ufritt miljø som tvert imot ikke har latt henne utvikle seg – naturlig. Mot Rousseau stiller altså Wollstonecraft et annet naturargument. Her synes hun langt i forkant av vår tids natur kontra kjønnsrolle-debatt. Eller er det vi som er langt bak?

Revolusjonens fremskritt og kvinnesaken

At de fleste kvinner kommer til å gifte seg og bli mødre – og derfor ikke trenger utdanning («og dessuten blir det for dyrt») er tvert imot Mary Wollstonecrafts beste argument for å utdanne dem («ellers blir det dyrere»). Sløseriet består snarere i at ressurser som kunne ha vært utviklet da går tapt. Her synes hun på linje med både Platon og Hernes! Men i tillegg er det hennes oppfatning at det å bli mor er å ta på seg det aller største samfunnsansvaret: Å oppdra barn så de blir gode borgere. Argumentet for revolusjonen fortsetter derfor hos henne slik: Dersom styret skal basere seg på borgernes tilslutning, må borgerne være opplyste og dydige. Grunnlaget for det legges i barndommen, blant kvinner. Dersom styresettet igjen må endres, må endringene kunne foretas av kloke kvinner og menn som unngår voldsbruk og terror. Det er følgelig ikke bare en rett for kvinner å få utdanning. Det er et sosialt imperativ, en plikt. Hvis de ikke blir utdannet, vil de følgende generasjoner arve sine foreldres – og særlig sine mødres, da det er de som oppdrar – uvitenhet og umoral istedenfor deres visdom og moral. Og hvor blir det da av fremskrittet som revolusjonen skulle bringe?

Mary Wollstonecraft hevder at dersom kvinner får utdanning vil de bli uavhengige av en mann og nyttige for samfunnet som

helhet. Kvinners pyntesyke er ikke naturlig, men stammer fra samme kilde som falske ambisjoner hos menn, nemlig fra kjærlighet til (illegitim) makt. Wollstonecraft er her klassebevisst. Hun sier at dersom kvinnen i de lavere klasser bruker tiden til å sy sin manns og barns klær, da gjør hun sin plikt. Men dersom hun tilhører en høyere klasse der det bare dreier seg om å pynte seg og kle seg fint, er det verre enn det verste tidsspill.

Vi har for oss en alvorets provokatoriske verditenker som særlig refser samfunnets organisering, men som også klart ser at den enkelte kvinne og mann er ansvarlig for endring til det bedre. I lukkede ekteskap blir kvinnene først slaver og så tyranniske mødre, sier hun. For at en kvinne skal bli en god mor må hennes oppmerksomhet ledes bort fra den stadige opptattheten av mannen og sin egen tiltrekning, for dette forkrøpler tankens aktivitet. Wollstonecraft ser at barneoppdragelse og utdanning også må bli statens anliggende. Men de nyfødte skal mødrene selv ta hånd om og slutte med å sette dem bort til ammer. Kvinnene må slutte å følge mennenes diktat og lide under deres mangel på empati, hevder hun. Kvinnene i de øverste klassene får ikke lov til å amme selv og gi uttrykk for sin naturlige morskjærlighet.

Mary Wollstonecrafts utopiske drøm, som hun selv kaller den, er et samfunn som bygger på prinsipper som muliggjør både gode hjem og opplysning for kvinnene. Kvinnene må selv få prøve seg, før det dømmes om deres intellektuelle og moralske egenskaper:

Let their faculties have room to unfold, and their virtues to gain strength, and *then* determine where the whole sex must stand in the intellectual scale. (s. 119)

Altså et argument for likestilling, slik vi fortsatt forstår det. I tilslutning til Rous-

seaus fremheving av det naturlige hevder Wollstonecraft at det også for kvinnen er naturlig å bruke fornuften, «...the only method pointed out by nature to calm the passions.» Dersom mennesket ikke får utvikle sin fornuft samtidig med følelsene, kan det ikke bli harmonisk. Dette gjelder kvinner såvel som menn, hevder Wollstonecraft i opposisjon mot Rousseau og Kant, som fordeler egenskaper etter kjønn: Kvinnen er den følende, mannen den fornuftige.

Rettigheter og rettferdighet

Rousseau hadde skrevet at dersom kvinner ble utdannet som menn, ville kvinnene få mindre makt over dem. Nettopp, sier Wollstonecraft, for vi ønsker ikke makt over menn, men over oss selv. På samme vis utfordrer Wollstonecraft de som hevder at kvinnesaken er en kamp for privilegier. Den er ikke det, sier hun, men en kamp for *rettigheter og rettferdighet*.

Argumentet ser altså slik ut: Dersom moralen har et universelt grunnlag, det vil si bygger på grunnleggende normer som skal gjelde for alle – og det enkelte mennesket må opplyses om dette, er betingelsen for at det opplyses at det har en opplysbar sjel. Dersom kvinner er skapt med en likedan sjel som menn, så må kvinner følgelig oppdras til moralitet via rasjonalitet – som menn. Dette er rettferdig. Det er også en rettighet – gitt fra naturen. Kvinner er ikke naturlig moralske, men trenger oppdragelse til moralitet og den derav følgende utviklingen av rasjonalitet, – lik menn.

Vindication er en bok med mange sider, i ordets ulike betydninger. Margaret Walters hevder at den ble skrevet i løpet av seks uker, at det er et førsteutkast og at forfatteren derfor ofte resonnerer i sirkel og er uklar. Hun har opplagt hatt det travelt for å få boka ut. Det hastet! Om hun derfor «faller tilbake på» gjentakelser og sarkasmer

istedenfor argumenter vil jeg for egen del si at det nettopp kan være slike uferdige og uventede sider ved teksten som gjør at leseren fatter interesse for argumentasjonen. Uten dem ville teksten ha vært kjedeligere, uten den vekkende og voldsomme appell dens tema faktisk krevde – og krever. Skrevet på seks uker! Uten tvil av en sliter av en forfatter på 32, som elsket sitt liv og sitt fag hardt og lidenskapelig, og som lot teksten preges av det. Selv om hun henvender seg til hodet, har hun uten tvil noe livsviktig på hjertet, som krever andre kommunikative midler i tillegg til den krystallklare og kalde logikk.

Og forøvrig arbeidet hun selv som forlagskonsulent ... hos Joseph Johnson i London.

Elin Svenneby
red.sekr./fagkonsulent
Sekretariatet for kvinneforskning

Litteratur

- Walters, Margaret. The Rights and Wrongs of Women. I Juliet Mitchell and Ann Oakley (eds.) *The Rights and Wrongs of Women*, 1977.
Wollstonecraft, Mary. *A Vindication of the Rights of Woman*. 1792/1975.



«Et blad av mitt eget hjertes historie»

Mary Wollstonecraft i Skandinavia

Av Anka Ryall

Sommeren 1795 var Mary Wollstonecraft i Skandinavia. Hun skildrer reisen i to serier med brev. Den ene består av private brev hun skrev underveis til sin tidligere elsker Gilbert Imlay; den andre er en reisebeskrivelse i form av brev adressert til en mannlig venn. De private brevene formidler en så rå og ubearbeidet smerte over tapet av Imlays kjærlighet at det er vanskelig å skjønne hvordan Wollstonecraft hadde krefter til å gjennomføre reisen. Emnet for denne artikkelen er reisebeskrivelsen, der bearbeidelsen av smerten gir mening til møtet med skandinavisk natur og kultur.¹

I to hundre år har Mary Wollstonecrafts navn først og fremst blitt knyttet til ett verk, *A Vindication of the Rights of Woman*. Men nå har litteraturforskerne for alvor begynt å få øynene opp også for andre deler av forfatterskapet hennes. Tatt i betraktning at Wollstonecraft var aktiv som forfatter i bare ti år, har det et imponerende omfang. Hennes samlede verk som kom ut for noen år siden, teller sju bind og er på til sammen 2530 sider. Kvaliteten er varierende. Mye av det Wollstonecraft skrev inngår i samtidige debatter og bærer preg av hastverk. Men nettopp derfor gir hun oss en unik tilgang til den historiske overgangsfasen hun representerte og var med på å skape. Gjennom Wollstonecrafts skrifter får borgerskapets kultu-

relle gjennombrudd et kvinnelig uttrykk (Kelly 1992).

I hele sitt voksne liv var Mary Wollstonecraft selvforsørgende, og først da hun var 28 år tok hun sjansen på å bryte ut av en trygg, men utilfredsstillende tilværelse som guvernante for å bli forfatter. Den radikale forleggeren Joseph Johnson oppmuntret henne, gav henne oversetteroppdrag og gjorde henne til fast anmelder i det nystartede tidsskriftet *The Analytical Review*. Fra 1788 kunne hun derfor leve av å skrive. Selv om Wollstonecraft i et brev til søsteren kaller seg «the first of a new genus», var hun langt fra den første profesjonelle kvinnelige forfatteren i britisk litteratur. Likevel var hun en pionér, ikke minst på grunn av bredden på sitt forfatterskap. Det store

gjennombruddet kom i 1790 med *A Vindication of the Rights of Men*, et krasst og polemisk svar på Edmund Burkes konservative *Reflections on the Revolution in France*, men allerede to år tidligere hadde hun debutert som skjønnlitterær forfatter med *Original Stories*, en samling didaktiske fortellinger for barn, og en selvbiografisk roman i den sentimentale tradisjonen. Den heter ganske enkelt *Mary, a Fiction*. Da hun døde, holdt hun på med roman nummer to som ble utgitt i 1798 av hennes mann, William Godwin, under tittelen *The Wrongs of Woman: or, Maria, a Fragment*. I denne boken, uten tvil hennes mest pessimistiske, stiller hun spørsmålet om det i det hele tatt fins noen «rettigheter» for kvinner i et samfunn der menn har all makt. Her skal det imidlertid dreie seg om det mange regner som Mary Wollstonecrafts litterære mesterverk, en meditatív reisebeskrivelse med tittelen *Letters Written during a Short Residence in Sweden, Norway, and Denmark* (heretter *Letters*) som kom ut i januar 1796.

Sommermåned i Skandinavia

Det er stor forskjell på Mary Wollstonecrafts nesten monomane kjærlighetsbrev til Gilbert Imlay (utgitt av William Godwin etter hennes død) og reisebeskrivelsen, der fortellerens betraktninger favner hele klotens historie innenfor rammene av et kort opphold i utkanten av Europa. Innholdet i brevene til Imlay er bare med som en undertekst i reisebeskrivelsen, «the suppressed plot» ifølge Mary Poovey. Selv om brevsriveren i *Letters* kaller seg Mary, må vi se denne skikkelsen som en litterær konstruksjon. Jeg minner om at Wollstonecraft også brukte sitt eget navn på hovedpersonen i begge sine romaner. Men reisebeskrivelsens fremstilling av tre sommermåned i

Sverige, Norge og Danmark i 1795 griper inn i forfatterens livshistorie på en mer spesifikk og konkret måte enn de selvbiografiske romanene.

Med seg på reisen til Skandinavia hadde Wollstonecraft sin og Imlays tretten måneder gamle datter, Frances (Fanny), og en fransk barnepike. Gilbert Imlay var en amerikansk tidligere offiser og spekulant som Wollstonecraft hadde møtt i Paris våren 1793. For Wollstonecraft var forholdet til Imlay et eksperiment i fri kjærlighet, men da han forlot henne for en annen kvinne like etter datterens fødsel, brøt hun sammen og forsøkte å ta livet av seg. Det er nærliggende å se hennes desperate fortvilelse som uttrykk for sorgen over tapet både av Imlay og troen på de revolusjonære idealene kjærligheten deres hadde levendegjort. Etter bruddet etablerte han seg som grosserer i London, der han ved hjelp av en mellommann i det nøytrale Sverige klarte å drive handel med Frankrike på tross av briteres blokade. Mary Wollstonecrafts reise var et ledd i Imlays forretningsvirksomhet. Selv om forholdet mellom dem var slutt (iallfall fra hans side), dro hun til Skandinavia som Mrs. Imlay, med skriftlig fullmakt som hans «best friend and wife» til å gjøre det som måtte være nødvendig for å skaffe tilbake en stor mengde sølv som en norsk styrmann på et av skipene hans var mistenkt for å ha underslått (Nyström 1980).

Wollstonecrafts reiserute i Skandinavia ble bestemt utfra de møtene hun måtte ha på Imlays vegne. Derfor holdt hun seg langs kysten og dro i liten grad inn i landet. Reiseruten (se kartet) er raskt oppsummert. Hun kom med båt fra Hull og ble satt i land litt sør for Göteborg i slutten av juni. Etter et opphold i Göteborg tok hun en liten tur over grensen til Halden og tilbake til Strömstad. Der forlot hun Fanny hos barnepiken og dro alene med båt til Larvik. Fra Larvik gikk turen via Tønsberg, i *Letters*

utgangspunkt for noen av de mest lyriske skildringene av nordisk natur, til Risør, der den mistenkte styrmannen hørte hjemme. Kanskje ærendet til ham er noe av forklaringen på det negative bildet hun i reisebrevene gir av denne lille byen som hun sammenligner med et fengsel: «about two hundred houses crowded together, under a very high rock – still higher appearing above. Talk not of bastilles! To be born here, was to be bastilled by nature – shut out from all that opens the understanding, or enlarges the heart.» På tilbakeveien til Sverige stoppet hun igjen i Tønsberg, så i Moss og Christiania. Fra Göteborg dro hun sørover til København og derfra til Hamburg og Altona. Reisen ble avsluttet med en ny båt-reise, fra Tyskland til Dover. Mange steder synes hun å ha hatt forretningsmøter, uten at formålet med dem spesifiseres i *Letters*. Oppdraget for Imlay preger også bokens tone, for den uttrykker en voksende forakt for «the muddy channel of business» og spesielt for dem som i likhet med mottakeren av brevene har latt seg personlig korrumpere av handel og snuskete spekulasjoner.

Mye tyder likevel på at det var Wollstonecraft selv som hadde tatt initiativet til reisen fordi hun håpet at de tjenestene hun gjorde for Imlay ville føre til en gjenforening, men at hun ganske tidlig skjønnte at dette neppe kom til å skje. Muligens så hun reisen som et bokprosjekt helt fra starten. Året før hadde hun utgitt en bok basert på erfaringene sine i Frankrike, *An Historical and Moral View of the Origin and Progress of the French Revolution; and the Effect It Has Produced in Europe*. Det må derfor ha vært nærliggende for henne å skrive bok også om noe så eksotisk som en skandinavia-reise. Med dette i tankene har hun sannsynligvis ført en grundig dagbok underveis. For selv om boken har form av brev fra reisen, ble den skrevet etter at Wollstonecraft var kommet tilbake til England i oktober.

Da visste hun at forholdet med Imlay var ugjenkallelig slutt. Under fraværet hennes hadde han flyttet sammen med en annen kvinne. I fortvilelse prøvde hun igjen å begå selvmord, denne gangen ved å kaste seg i Themsen. Ved en tilfeldighet ble hun reddet. «I have only to lament, that, when the bitterness of death was past, I was inhumanly brought back to life and misery,» skriver hun til Imlay i november. I denne fasen var det *Letters* ble til. Innenfor reisebeskrivelsens rammer klarte hun på en mirakuløs måte å bearbeide sine egne erfaringer ved å sette dem inn i en større sammenheng.

Kunsten å reise

På 1700-tallet var det vanlig å utgi reisebeskrivelser i form av dagboksbrev adressert til en mer eller mindre klart definert mottaker (eller til flere). Brevformens styrke er formidlingen av den reisendes førsteinntrykk, samtidig som personifiserte lesere i hjemlandet gir anledning til konkrete sammenligninger mellom det kjente og det fremmede. For å understreke inntrykket av øyeblikksopplevelser, blir reiseskildringer av denne typen ofte presentert som samlinger av autentiske brev, gjerne litt bearbeidet for utgivelse, men i hovedsak nedtegnet på stedet. Dermed kan den reisendes opplevelser og observasjoner fremstå som mest mulig uformidlet sannhet. Wollstonecraft distanserer seg fra slik naiv empirisme. I forordet til *Letters* understreker hun at boken hennes er komponert med tanke på utgivelse. Når hun har valgt en form som tillater henne å la «remarks and reflections flow unrestrained», så er det utfra en bevisst metodologisk vurdering: «I perceived that I could not give a just description of what I saw, but by relating the effects different objects had produced on my mind and feelings, whilst the impression was still fresh.» En riktig

beskrivelse er ikke mest mulig nøytral ifølge Wollstonecraft, men bevisst personlig og tidsbestemt, et uttrykk for det den amerikanske etnografen James Clifford kaller «a serious, self-conscious partiality».

Fordi reisebeskrivelser ideelt sett oppfylte det klassiske idealet om nytte kombinert med nytelse, hadde denne typen litteratur en høy status på 1700-tallet (Batten 1978). Men ifølge Wollstonecrafts mange kritiske anmeldelser av reisebeskrivelser i *The Analytical Review* var de fleste av dem så fulle av død materie at de verken fungerte som kunnskapskilde eller som underholdning. Hva hjelper det at hver tomme av det europeiske kontinentet er beskrevet i minste detalj i bind etter bind, spør hun seg et sted, når de er omtrent uleselige. Slike samlinger av tilfeldige opplysninger, ofte iført et oppstyltet og klisjefyllt språk uten personlig preg, er ikke annet enn utspjåket veibøker. De kan være nyttige for en som skal reise den samme ruten, men har verken litterær eller intellektuell verdi. Sitt eget syn på reisebeskrivelsen oppsummerer hun slik: «The art of travelling is only a branch of the art of thinking, or still more precisely to express ourselves, the conduct of a being who acts from principle.» En reisebeskrivelse er altså både en filosofisk diskurs og en form for personlig handling. H. Porter Abbott (1988), som gir en lignende definisjon av selvbiografien, begrunner den med at forfatteren på en helt spesiell måte er til stede i slike tekster, «pushing and shoving the facts, coloring events, in short, doing something for himself». I forordet til *Letters* er Wollstonecraft inne på noe av det samme når hun tar for gitt at lesernes vilje til å følge henne på reisen er avhengig av den sympatien hun klarer å skape for sin egen person: «I give them leave to shut the book, if they do not wish to become better acquainted with me.» Fortelleren i en reisebeskrivelse er både et middel og et mål.



Portrett av Mary Wollstonecraft. (Kilde: *The National Portrait Gallery, London.*)

Dialogisk bevissthet

Med sin intense fokusering på den spesifikke, individuelle opplevelsen innebærer Mary Wollstonecrafts *Letters* noe nytt i forhold til samtidens reiselitteratur. I den grad tidligere reisebeskrivelser dreier seg om den reisendes personlighet, får denne dimensjonen vanligvis uttrykk i form av representative typer lik dem Laurence Sterne ramser opp i sin parodiske *A Sentimental Journey* (1768). Der nevner han i fleng mulighetene: den formålsløse reisende, den nysgjerrige reisende, den løgnaktige reisende, den hovmodige reisende, den forfengelige reisende, den humørsyke reisende. Selv iscenesetter han sin helt som en ny type, den sentimentale reisende. På mange måter er Wollstonecrafts Mary en variasjon over dette temaet. Allerede i bokens første setning etableres hun som den melankolske reisende, tynget av sorg og lede. I likhet med Sternes helt følger hun en følelsesmessig, assosiativ logikk som gjør alle observasjoner til uttrykk for en sinnstilstand, og som ofte

bryter med reisebeskrivelsens linjære bevegelse i tid og rom. Slik bryter hun samtidig med det rasjonalistiske menneskesynet som Wollstonecraft så sterkt forsvaret i *A Vindication of the Rights of Woman*. Men Mary er en mye mer sammensatt forteller enn Sternes Yorick, som konsekvent (og med komisk resultat) sentimentaliserer hver eneste opplevelse. Selv om den melankolske posisjonen dominerer fremstillingen, oppløses den stadig i andre stemninger og i de praktiske og analytiske utfordringene reisen innebærer.

Mary Wollstonecrafts forteller er relasjonell (Alexander 1989). Hun inngår i en dialog med Nordens landskaper, kulturer og folk som gjør at hennes eget perspektiv stadig må justeres i forhold til de «svarene» hun får. Spesielt tydelig er dette i det første brevet, der ankomsten til Sverige skildres gjennom en hel serie med forsøk på å gå i land. Skipet hun har kommet med ligger vindstille, og hun blir derfor ilandsatt med robåt. Først legger de til ved en ussel hytte, hvor de blir vist videre av to gamle menn så primitive at de nesten ikke ser ut som mennesker. Deretter ror de inn i en pittoresk bukt uten tegn til menneskelig liv. Fra en båt blir de vist veien videre rundt et klippeutspring. Igjen legger de til ved en hytte, denne omgitt av et landskap som minner om jorden i skapelsesøyeblikket, «the huge, dark rocks, that looked like the rude materials of creation forming the barrier of unwrought space...». Og igjen konfronteres de med mennesker som synes å befinne seg i en nærmest dyrisk naturtilstand: «men who remain so near the brute creation, as only to exert themselves to find the food necessary to sustain life, have little or no imagination to call forth the curiosity necessary to fructify the faint glimmerings of mind which entitles them to rank as lords of the creation. – Had they either, they could not contentedly remain rooted in the clods they so indolently cultivate.» Uten å kommunisere med

disse menneskene distanserer fortelleren seg fra dem både i tid og rom. De innledende møtene med Skandinavia blir dermed også et møte mellom en representant for sivilisasjonen og en primitiv urtilstand.

Som Johannes Fabian har påpekt, er samtidighet («Gleichzeitigkeit») en forutsetning for kommunikasjon. I *Letters* skapes det Fabian kaller «shared Time» først ved det fjerde forsøket på landing. Der blir fortelleren med følge tatt hånd om av en gjestfri los og konen hans, og når Mary for første gang går over terskelen til en hytte og ikke nøyer seg med å betrakte den fra stranden, finner hun «a clean house, with some degree of rural elegance». Gjennom intimt samvær brytes både den fysiske og temporale avstanden mellom den reisende og de innfødte. I lys av den gjensidige sympatien som skildres i det fjerde møtet, er det naturlig å tolke de tre første landingsforsøkene som uttrykk for fortellerens angst overfor det fremmede. Bare når hun estetiserer landskapet ved å se det som et bilde (den pittoreske bukten), resulterer avstanden i en positiv tolkning. Det er verd å merke seg at det er det fjerne og totaliserende blikket som dominerer i de tre første møtene, mens det siste involverer både samtale (med losen, som kan engelsk), fysisk berøring og utveksling av smil og gester. Dermed etableres det Donna Haraway kaller «situated knowledge», der kunnskapsobjektet fremstår som aktør i en «konversasjon» med en klart definert observatør. Selv om Skandinavia ikke taler selv, men fremstår gjennom Wollstonecrafts ord, forsvinner det heller ikke til fordel for «a master decoder». Vi skjønner at bokens mange og delvis motstridende tolkninger er betinget av hvordan fortelleren til enhver tid situerer seg i forhold til sitt objekt.

En ensom vandrer

Som andre reisende befinner Mary

Wollstonecrafts forteller seg i en eksil-situasjon. Men for Mary er følelsen av ensomhet og forvisning eksistensiell og ikke bare knyttet til reisen: «I dreaded the solitariness of my apartment,» står det om tilbakereisen til Tønsberg, «and wished for night to hide the starting tears, or to shed them on my pillow, and to close my eyes on a world where I was destined to wander alone.» På den ene siden er fortelleren dømt til ensom vandring fordi hun er søkende og kritisk i en verden der de fleste har nok med å tilpasse seg tingenes bedrøvelige tilstand. Det hører med til en visjonær veivisers lodd å bli avvist og ringeaktet: «Cassandra was not the only prophetess whose warning was disregarded.» På den andre siden er det er bare i lykkelig ensomhet tankene får utfolde seg fritt: «In solitude, the imagination bodies forth its conceptions unrestrained, and stops enraptured to adore the beings of its own creation. These are moments of bliss; and the memory recalls them with delight.» Med en av mange geologiske metaforer, knyttet til beskrivelser av det steinete landskapet i Sverige og Norge, omtaler hun seg som «a particle broken off from the grand mass of mankind».

Den som først og fremst står bak denne formen for selvscenesettelse er Jean-Jacques Rousseau. I *A Vindication of the Rights of Woman* er protesten mot Rousseaus kvinnesyn et sentralt poeng. Men Mary Wollstonecraft la ikke skjul på at hun var fascinert av mennesket Rousseau: «I have always been half in love with him,» skriver hun i et brev til Imlay i 1794. I *Letters* dreier det seg om en identifikasjon med det bildet han gir av seg selv i sin selvbiografi, men kanskje først og fremst i *Les rêveries du promeneur solitaire* (den ensomme vandrers drømmerier) fra 1782. Her sier Rousseau at han bruker ensomheten i sitt frivillige eksil til å gjenoppleve det han kaller sin sjels historie fra barndom

til moden alder. Nettopp et slikt prosjekt er det Wollstonecrafts skandinaviareise inngår i. Bearbeidelsen av sorgen over kjærlighetstapet innebærer et vendepunkt i fortellerens livshistorie: «I cannot immediately determine,» skriver hun i et av brevene fra Tønsberg, «whether I ought to rejoice at having turned over in this solitude a new page in the history of my own heart...» Det er betegnende at hun omtaler livet sitt som en tekst hun ikke helt vet hvordan hun skal tolke. Alt hun ser og opplever på reisen knyttes direkte og indirekte til dette tolkningsarbeidet. Derfor er både fortiden og den mulige fremtiden for henne selv og Fanny med i refleksjonene på reisen.

Bevegelsen gjennom det nordiske landskapet kan leses som en teleologisk indre reise (Myers 1979). Marys utforskning av sitt hjertes historie veves sammen med utforskningen av Skandinavia. I likhet med Rousseau ser hun livet sitt i forhold til et generelt mønster, der individets utvikling fra barndom til modenhet rekapitulerer både naturens evolusjonære prosesser og sivilisasjonens utviklingsstadier. På alle nivåer er disse prosessene analoge, slik at fortelleren lett kan bevege seg mellom det individuelle og de større sammenhengene. Hun belyser sin egen historie gjennom analogier med nordisk kultur- og naturhistorie og omvendt. De historiske utviklingsprosessene Wollstonecraft knytter an til fører både til undergang og fremskritt. Dette er ikke noen motsetning, men et nødvendig resultat av den altomfattende «kampen for tilværelsen» (et vanlig begrep blant naturfilosofer på 1700-tallet). Gjennom evolusjonære allusjoner antyder hun således at Norge er i ferd med å få en dominerende posisjon i forholdet til Danmark fordi nordmennene er mer vitale og flinkere til å tilpasse seg det kalde klimaet enn danskene. Danskene gruer seg til kulden, mens nordmennene snakker om vinteren med fryd.

I Norge får også Marys optimisme næring, først og fremst i møtet med en karrig og tilsyneatende gold natur som likevel gir rom for livskraftig vekst. En skildring av små planter som «kjemper for sin eksistens» mellom steinene er bokens sterkeste og mest positive bilde på fortellerens egen kamp. Derimot er brevene fra København, en by som delvis ligger i ruiner etter en stor brann, sterkt preget av melankoli og døds-lengsel.

Forelsket i et kaldt klima

Hvis Mary Wollstonecraft representerer opplysningstiden i *A Vindication of the Rights of Woman*, tar hun i *Letters* steget over i romantikken. I tråd med romantikkens menneskesyn fremstiller hun sin forteller som følelsesstyrt, og fornuften som et produkt av følelser. Også de mange og bitre kommentarene om kvinnes stilling i Skandinavia begrunnes følelsesmessig: «Still harping on the same subject, you will exclaim – How can I avoid it, when most of the struggles of an eventful life have been occasioned by the oppressed state of my sex: we reason deeply where we forcibly feel.» Mens hun i sine tidligere skrifter privilegerer fornuften, tar hun i *Letters* et indirekte oppgjør med denne posisjonen: «For years have I endeavoured to calm an impetuous tide – labouring to make my feelings take an orderly course. – I was striving against the stream.» Det er som romantiker hun «oppdager» skjønnheten i det nordiske landskapet. Og når hun noen steder lar det sansende mennesket bli ett med naturen, foregriper hun den største av alle britiske naturpoeter, William Wordsworth: «With what ineffable pleasure have I not gazed – and gazed again, losing my breath through my eyes – my very soul diffused itself in the scene,» står det om en av turene omkring Tønsberg.

I litteraturhistorisk sammenheng er *Letters* intet mindre enn en nøkkelt tekst i tidlig engelsk romantikk. «Have you ever met with Mary Wollstonecraft's *Letters from Sweden and Norway?*» skriver den unge poeten Robert Southey i 1797 i et brev til en venn. «She has made me in love with a cold climate, and frost and snow, with a northern moonlight» (siteret i Wardle 1967). Også hos mer sentrale romantiske poeter som Samuel Taylor Coleridge, Lord Byron og Percy Shelley har Wollstonecrafts skandinaviaskildring satt spor. Men for de to siste synes forelskelsen å ha rettet seg mer mot forfatteren enn mot det nordiske landskapet. Filosofen William Godwin, som ble så betatt av *Letters* at han oppsøkte Mary Wollstonecraft, skriver i *Memoirs of the Author of A Vindication of the Rights of Woman* (1798) at han mener at boken var «calculated to make a man in love with its author». Siden Godwin faktisk ble forelsket, har han neppe brukt ordet «be-regnet» i odiøs mening. Det han setter fingeren på, er fortellerens tilstedeværelse i teksten og den intime tonen hun etablerer mellom seg og leseren. «She speaks of her sorrows,» skriver han, «in a way that fills us with melancholy, and dissolves us in tenderness, at the same time that she displays a genius which commands all our admiration.»

Da en annen Mary, datter av Mary Wollstonecraft og William Godwin, rømte hjemmefra med Percy Shelley i 1814, leste han *Letters* høyt for henne på reisen deres nedover Rhinen. Mary Shelleys første og mest berømte roman, *Frankenstein*, som kom ut noen år senere, begynner og slutter med en rammefortelling om en polfarer som drives nordover av en overveldende lengsel mot «icy climes». «I try in vain to be persuaded that the pole is the seat of frost and desolation,» skriver han til sin søster i England; «it ever presents itself to my imagination as the region of beauty and



Mary Wollstonecrafts reiserute i Skandinavia sommeren 1795. Fra Nyström: «Mary Wollstonecraft's Scandinavian Journey».

delight». Det er vanskelig å unngå å se dette som datterens hyllest til Mary Wollstonecrafts skildring av Norden og nordisk natur.

Anka Ryall
førsteamanuensis
Institutt for språk og litteratur
Universitetet i Tromsø

Note

1. Denne artikkelen er basert på to foredrag, ett på Senter for humanistisk kvinneforskning i Bergen, 14. november 1992, og et annet på arbeidsseminaret *Kvinnens erfaring; kropp og makt* på Tjøme, 2.-4. desember 1992, arrangert av Program for grunnleggende kvinneforskning i NAVF/RHF, Senter for kvinneforskning ved Universitetet i Oslo, Senter for humanistisk kvinneforskning i Bergen og Senter for kvinneforskning ved Universitetet i Trondheim.

Litteratur

- Abbott, H. Porter. *Autobiography, Autography, Fiction: Groundwork for a Taxonomy of Textual Categories*. I *New Literary History* 19 (Spring 1988).
- Alexander, Meena. *Women in Romanticism: Mary Wollstonecraft, Dorothy Wordsworth and Mary Shelley*. Barnes & Noble, Savage, Maryland 1989.
- Batten, Charles L. *Pleasurable Instruction: Form and Convention in Eighteenth-Century Travel Literature*. University of California Press, Berkeley 1978.
- Clifford, James. Introduction. I *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. Red. James Clifford og George E. Marcus. University of California Press, Berkeley 1986.
- Fabian, Johannes. *Time and the Other: How Anthro-*

pology Makes Its Object. Columbia University Press, New York 1983.

- Haraway, Donna J. *Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective*. I *Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature*. Free Association Books, London 1991.
- Kelly, Gary. *Revolutionary Feminism: The Mind and Career of Mary Wollstonecraft*. Macmillan, London 1992.
- Myers, Mitzi. *Mary Wollstonecraft's Letters Written ... in Sweden: Toward Romantic Autobiography*. I Roseann Runte (red.) *Studies in Eighteenth-Century Culture* 8. University of Wisconsin Press, Madison 1979.
- Nyström, Per. *Mary Wollstonecraft's Scandinavian Journey*. Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället, Göteborg 1980.
- Poovey, Mary. *The Proper Lady and the Woman Writer: Ideology as Style in the Works of Mary Wollstonecraft, Mary Shelley, and Jane Austen*. University of Chicago Press, Chicago 1984.
- Rousseau, Jean-Jacques. *Reveries of a Solitary Walker*. 1782. Overs. Peter France. Penguin, Harmondsworth 1979.
- Shelley, Mary. *Frankenstein; or, The Modern Prometheus*. 1818/1831. Penguin, Harmondsworth 1992.
- Sterne, Laurence. *A Sentimental Journey through France and Italy*. 1768. Oxford University Press, Oxford 1984.
- Tomalin, Claire. *The Life and Death of Mary Wollstonecraft*. 1974. Penguin, Harmondsworth 1985.
- Wardle, Ralph. *Mary Wollstonecraft: A Critical Biography*. 1951. University of Nebraska Press, Lincoln 1967.
- Wollstonecraft, Mary & William Godwin. *A Short Residence in Sweden, Norway and Denmark and Memoirs of the Author of The Rights of Woman*. Penguin, Harmondsworth 1987.
- Wollstonecraft, Mary. *The Works of Mary Wollstonecraft*. Red. Janet Todd & Marilyn Butler. William Pickering, London 1989.

Rosa og Leo

Av Kjersti Ericsson

Skjult under den politiske historien om den store polsk-tyske revolusjonære Rosa Luxemburg, finnes det en kjærlighetshistorie. Den har kanskje også et politisk budskap?

Dette skal handle om den store kjærligheten. Det er en kjærlighetshistorie som har det meste av romantikk, dramatikk og tragedie. De to hovedpersonene var begge sterke og markante personligheter. I slike tilfeller er det vanligvis kvinnen som forsvinner bak mannen i ettertidens bevissthet. Det spesielle med dette paret, er at han har forsvunnet bak henne. De fleste kjenner hennes navn, den store polsk-tyske revolusjonære Rosa Luxemburg. Men hans navn er bare kjent for spesielt interesserte. Det mannsnavnet som oftest nevnes sammen med Rosa Luxemburg, er Karl Liebknecht, tysk revolusjonær, parlamentsmedlem, som hun ble myrdet sammen med under Spartakus-opprøret i 1919. Mange tror at de hadde et kjærlighetsforhold. Det hadde de ikke. Mannen i kjærlighetshistorien heter Leo Jogiches. Sjøl om han har forsvunnet bak Rosa i ettertid, var også han en viktig revolusjonær leder.

Dette skal ikke handle om Rosas og Leos politiske innsats. Men jeg må si noen ord om den også, for det er umulig å fortelle kjærlighetshistorien deres løsrevet fra den politiske sammenhengen og den tida de levde i. Rosa var født i Polen, Leo i Litauen. Begge kom fra assimilerende, jødiske familier. Polen var en del av tsarriket. Derfor var de polske revolusjonære tilknyttet

det russiske sosialdemokratiske partiet. I de nasjonale partiene og i den internasjonale arbeiderbevegelsens organisasjon, den 2. internasjonale, var det sterke spenninger og brytninger mellom en fløy som mer og mer gikk i reformistisk retning, og den revolusjonære fløyen. Det avgjørende bruddet kom med 1. verdenskrig. Reformistene oppfordret arbeiderne til å stille opp på sitt lands side i krigen. Den revolusjonære fløyen mente at krigen var herskernes kamp om hvem som skulle dominere Europa og koloniene, økonomisk og politisk. Arbeiderne hadde, etter deres syn, ingen interesse av å støtte «sitt» borgerskaps røverkrig. I stedet burde de stå sammen i internasjonal arbeidersolidaritet, og i fellesskap gjøre opprør mot borgerskapet og innføre sosialismen. Disse motsatte synene førte til splittelse i den 2. internasjonale, og i en rekke nasjonale partier, deriblant det tyske, etter lange ideologiske og politiske kamper. Det russiske sosialdemokrati splittet seg tidligere (definitivt rundt 1912) i bolsjeviker og mensjeviker. Bolsjevikene med Lenin som leder sto klart på den revolusjonære fløyen. Der sto også Rosa og Leo.

Det vanlige i det uvanlige

Hvorfor er jeg opptatt av Rosas og Leos

kjærlighetshistorie? Det er delvis fordi historien om to uvanlige mennesker i en uvanlig kontekst belyser noen dilemmaer som på ingen måte er spesielle for dem. For Rosa og Leo utspilte disse dilemmaene seg innafor rammene av en revolusjonær bevegelse. Men de opptrer også i mange andre sammenhenger. Jeg tenker særlig på tre temaer:

1) Hvilke plattformer er tilgjengelige for kvinner i revolusjonære bevegelser? Ett alternativ er å holde seg til det jeg vil kalle «det begrensede, kvinnelige rommet». Med dette mener jeg «kvinnepolitikk» i tradisjonell forstand, et underområde av politikken som ikke tillegges særlig stor vekt. Det er i all hovedsak kvinner som sysler med «kvinnepolitikk», uten at det de gjør får noen betydning for bevegelsens hovedinnretning og ideologiske plattform. Kvinner som holder seg i «det begrensede, kvinnelige rommet» blir akseptert, men høster bare sånn måtelig med ære og applaus. Det hender imidlertid at kvinnene i «det begrensede, kvinnelige rommet» sprenger rammene mennene har definert. Da blir de fort en trussel, og kan lett komme i motsetningsforhold til sine mannlige kamerater.

Et annet alternativ er å bli «en av gutta» i den forstand at en deler deres definisjoner av hva som er «virkelig» og «viktig» politikk, og vier disse områdene all sin innsats og interesse. Kvinner som velger denne veien, kan også bli oppfattet som en trussel, om enn på en annen måte enn de som bryter rammene for «det begrensede, kvinnelige rommet». Ofte vil slike kvinner få problemer med å få sin kvinnelighet bekreftet, samtidig som deres kvinnelighet blir brukt mot dem.

2) Hva betyr normen «alt for Saken» for kvinner? En sterk norm i revolusjonære delkulturer er at en skal ofre all sin interesse, energi og aktivitet til «Saken». Det personlige blir gjerne sett på som uinteres-

sant, smått og ubetydelig i forhold til det politiske. Å være opptatt av personlige følelser og forhold har nesten vært ansett som umoralsk. Slike normer er forståelige når en tenker på hvilken kraftinnsats og hvilke personlige ofre revolusjoner, frigjøringskriger, motstandsbevegelser osv. nødvendigvis må kreve av deltakerne. Samtidig er det opplagt at folk ikke slutter å ha personlige følelser og behov sjøl om de blir deltakere i denne typen bevegelser. Videre har kvinner og menn ulikt forhold til det vi pleier å kalle det «personlige». Kvinner har vanligvis hatt hovedansvaret for å ivareta personlige forhold og bånd mellom mennesker. Å gi «Saken» forrang framfor det «personlige» er nok mer i tråd med en vanlig mannlig orientering, enn en kvinnelig, også fordi mye tyder på at kvinners selvfølgelige (og usynliggjorte) omsorg for menn fortsetter sjøl om begge kjønn er kamerater i en revolusjonær bevegelse. (Se f.eks. Stree Shakti Sanghatana 1989.)

3) Hvordan ivaretas mannlighet og kvinnelighet under utradisjonelle forhold? Det å være revolusjonær blir i seg sjøl ofte sett på som ukvinnelig. En kan tenke tilbake på de fryktinngydende beskrivelsene av kvinnene som satt ved guillotinen og strikket under den store, franske revolusjon, eller de kvinnelige kommunardene under Paris-kommunen. Revolusjonære bevegelser har gjerne et ideal om likeverdighet mellom kamerater av begge kjønn, og, kanskje like viktig: Et ideal om saklighet i omgangstoen, der det at noen er kvinner og noen menn bør være irrelevant. Men kjønnet lurar under den tilsynelatende nøytraliteten, som i så mange andre sammenhenger.

Det finnes altså mange grunner til å bry seg om Rosas og Leos kjærlighetshistorie. Men den er også vel verdt å fortelle i seg sjøl, i tråd med Aksel Sandemoses tese om at «mord og kjærlighet er det eneste som er verdt å skrive om».

Versjonen fra Arbeidernes leksikon

Noen leksikalske opplysninger om de to hovedpersonene i historien er nødvendig. Rosa kan en lese om i et hvilket som helst leksikon, men ikke Leo. Jeg gikk derfor til Arbeidernes leksikon, for å se om han var funnet verdig en plass der. Det var han. I Arbeidernes leksikon står bl.a. følgende om Leo Jogiches:

«1867–1919 – kjent polsk og tysk revolusjonær. Kom i gymnasdagene med i revolusjonære kretser. Han ble en av lederne for det revolusjonære polske sosialdemokrati. Etter i lang tid å ha levd i illegalitet ble han i 1906 arrestert og dømt til 8 års fengsel, men flyktet allerede neste år. På det russiske sosialdemokratiske arbeiderpartiets kongress i London 1907 møtte han som representant for det polske parti, og utøvet her betydelig innflytelse. Da verdenskrigen brøt ut, bodde Jogiches i Tyskland, og ofret seg fra nå av helt for organiseringen av den illegale tyske gruppe «Spartakus». I januar 1918 ble han arrestert, men frigitt etter revolusjonen i november, og ble nå hovedsekretær for det tyske kommunistpartis sentralkomite. Under marsoppstanden i 1919 ble Jogiches grepet og drept i fengselet.

Jogiches var mens han levde lite kjent av den store almenhet, men faktisk var han føreren for det polske sosialdemokratiske parti og under krigen ved siden av Karl Liebknecht og Rosa Luxemburg fører for den revolusjonære fløy av det tyske sosialdemokrati. Jogiches hadde stor innflytelse på de polske medlemmer av det russiske sosialdemokratiske arbeiderparti i bolsjevikisk retning, men kom flere ganger i konflikt med Lenin på grunn av sin mer forsonlige holdning til mensjevikene.»

I Arbeidernes leksikon har Rosa fått mer enn dobbelt så stor plass som Leo, og kalles

«en av de betydeligste førere i den internasjonale arbeiderbevegelse i tiden umiddelbart før og etter verdenskrigen, en av de mest framstående teoretiske ledere for venstrefløyen innenfor den 2. internasjonale.» Hun ble født i Polen i 1871. Etter å ha avsluttet gymnaset i 15-årsalderen begynte hun å delta i de revolusjonære, illegale gruppens arbeid i Polen. Emigrerte i 1889 til Zürich, kom inn i gruppa der Jogiches også arbeidet og «gjennomgikk her en systematisk, marxistisk utdanning». Hun tok doktorgraden i statsvitenskap ved Zürichs universitet i 1898. Flyttet til Tyskland, «hvor hun straks kom til å innta en førende stilling i kampen mot revisjonistene». På den 2. internasjonals kongresser i Paris 1900 og Amsterdam 1904 ble hun kjent som en av venstrefløyens betydeligste internasjonale ledere. Utviklinga i det tyske sosialdemokratiske partiet gikk i stadig mer byråkratisk og reformistisk retning. Rosa, Leo og flere var kjernen i venstreopposisjonen mot partiledelsen. Venstreopposisjonen tok etterhvert navnet «Spartakus». Rosa ble fengslet for ett år i 1915 for antimilitært arbeid før krigen. Noen måneder etter løslatelsen ble hun satt i såkalt «beskyttelsesarrest», der hun satt til novemberrevolusjonen i 1918. Hun var en av lederne på den konstituerende kongressen for det tyske kommunistpartiet i desember 1918 (etter splittelsen av det sosialdemokratiske partiet). Under Spartakusoppstanden i januar 1919 ble hun myrdet sammen med Karl Liebknecht.

I Arbeidernes leksikon står det ingenting om kjærlighetshistorien mellom Rosa og Leo, som var så viktig i livet til begge. Historien om forholdet mellom de to, har jeg hentet fra to bøker. Den ene er J.P. Nettls store Luxemburg-biografi. Her kom jeg på sporet av den andre boka: Samlinga av Rosas brev til Leo. Hans brev til henne finnes ikke. Jeg har undret meg over dette. Det er i seg sjøl oppsiktsvekkende at

brevene hennes finnes, slik de levde, på farten, helt og delvis i illegalitet. En skulle tro papirer forsvant eller ble bevisst ødelagt. Og hans brev er da også blitt borte. Men han har altså, på ett eller annet vis, tatt vare på hennes.

Hun ble den største stjernen i internasjonal sammenheng. Han ledet hele tida det lille polske partiet, som hun også var med lem av. Hun underla seg der lojalt hans lederskap, også i perioder da det personlige forholdet mellom dem var svært vanskelig.

De hadde ulik politisk stil – hun foretrakk den åpne kampen – han var mer konspiratorisk, ville ordne ting i kulissene. Videre var de ulike som personer. Han hadde lite anlegg for lykke, hun var mer åpen og livsglad.

Hun var mer ytre vellykket, også akademisk. Han var en slags evig student som aldri ble ferdig med avhandlinga si. Hannah Arendt skriver følgende i forordet til Nettls biografi:

«Det var få mennesker Rosa respekterte, og Jogiches sto først på ei liste der en bare med sikkerhet kan føre opp Lenin og Franz Mehring. Han var definitivt en handlingens og lidenskapens mann, han kunne handle og han kunne lide. Det er fristende å sammenlikne ham med Lenin, som han likner litt, bortsett fra i sin opptatthet av anonymitet og av å trekke i trådene bak scenen, og hans kjærlighet til konspirasjon og fare, som må ha gitt ham en ekstra erotisk sjarm. Han var en Lenin som manglet noe (Lenin manqué) med sin absolutte skrivevegring og sin middelmådighet som offentlig taler. Begge menn hadde stort talent for organisasjon og ledelse, men ikke for noe annet, og de følte seg impotente og overflødige når det ikke var noe å gjøre og de ble overlatt til seg sjøl.»

Rosa og Leo traff hverandre i 1890 i Zürich, etter at begge hadde måttet flykte fra Polen

for å unngå fengsel. Hun var 19 år, han var 23. Snart var de kjærester. Men livet var først og fremst politikk, og i årene som fulgte levde de stadig på flyttefot, og svært ofte fra hverandre i lange perioder, alt etter hvilke krav kampen stilte.

«Litt personlig lykke»

Hva så med de tre temaene jeg skisserte ovenfor?

Hvilken plattform valgte Rosa innafør den revolusjonære bevegelsen? Rosa valgte ikke kvinnekollektivet, sjøl om hun nok hadde venninner. En av dem var Clara Zetkin, den mest kjente av det tyske partiets kvinnepolitiske ledere. Men i motsetning til Clara Zetkin hadde Rosa lite til overs for «det begrensede, kvinnelige rommet». Rosas syn på kvinnepolitikk (og det «kvinnelige») var nokså nedlatende. Hun ville drive med det hun så som de store, virkelige politiske spørsmålene, og ikke kvinnepolitisk pusleri. Karakteristisk er hennes berømte replikk da hun og Clara Zetkin hadde gått tur og kom for seint til en middag med Kautsky og Bebel, begge kjente ledere i det tyske partiet. Da de to kvinnene endelig kom, sa Bebel for spøk at han var redd for at han hadde mistet dem. Rosa svarte: «Ja, du kan skrive gravskriften vår: 'Her ligger det tyske sosialdemokratiets to siste mannfolk.' Hennes antydning om at Kautsky og Bebel ikke var skikkelige mannfolk, var en politisk kritikk. Anklagen om umandighet var en metafor for manglende revolusjonær glød.

Personlig var imidlertid Rosa svært opptatt av ikke å la seg trække på. Men hun så nok på seg sjøl som annerledes enn vanlige, litt foraktelige kvinner. En må vel si at hennes strategi var å bli en av de virkelige store gutta.

Hva så med å underordne det personlige under «Saken»? Det ser ut til at at Rosa,

innafor de unormale ytre rammene for livet deres, kjempet for noe som liknet et vanlig kjærlighetsforhold, i hvert fall de første 7-8 årene. «Jeg forbeholder meg retten til litt personlig lykke,» skrev hun i et brev til ham. Det er tvilsomt om Leo mente at revolusjonære hadde slike rettigheter.

Men Rosa hadde vanskelig for å godta at Saken skulle overskygge alt annet. I mars 1894 skriver hun:

«Brevene dine inneholder *ingenting*, *ingen-ting* bortsett fra Arbeiderklassens Sak, kritikk av hva jeg har gjort, og instruksjoner om hva jeg skal gjøre. Hvis du indignert svarer at du aldri unnlater å si ømme ting til meg i brevene dine, så svarer jeg at det ikke er *søte ord* jeg ønsker. Dem kan du ha for deg sjøl. Jeg vil at du skal skrive til meg om ditt personlige liv. Men ikke et ord! Våre eneste bånd er Saken og minnet om gamle følelser. Det er svært vondt.»

Brevet under er et eksempel på tonen Rosa bruker overfor Leo. Dette brevet viser også at hun erter ham litt, nettopp med Saken. Rosa er i Paris. 5. april 1894 skriver hun til Leo:

«Elskede, min eneste skatt!

Her er jeg på hotellet mitt, jeg sitter ved bordet og prøver å arbeide på proklamasjonen. Dyodyu, min egen! Jeg har ikke lyst til å arbeide!! Hodet mitt verker, det er en forferdelig støy fra gata, rommet er grusomt – jeg holder ikke ut! Jeg vil være tilbake hos deg! Bare tenk – jeg må være her i minst to uker til. På grunn av proklamasjonen kan jeg ikke forberede forelesningen min denne søndagen, så det må vente til neste søndag – så er det den russiske forelesningen, og etterpå må jeg gå og besøke Lavrov.

Dyodyu! Vil det noen gang bli slutt på dette? Jeg er i ferd med å miste tålmodigheten, og det er ikke med arbeidet, men med deg! Hvorfor har du ikke kommet hit! Hvis

jeg kunne kysse den søte munnen din nå, ville jeg ikke frykte noe arbeid. Baby, i dag, hos familien Warskis, følte jeg midt i diskusjonen av proklamasjonen en slik trøtthet i sjelen og en slik lengsel etter deg at jeg nesten begynte å skrike. Jeg frykter at den gamle demonen – den fra Geneve og Bern – vil kaste seg over meg ei natt og lede meg rett til Gare de l'Est, til Dyodyu, min Dyodyu, til min Chuchya, til hele min verden, til hele livet mitt!

For å oppmuntre meg sjøl, dagdrømmer jeg om at jeg reiser til deg; jeg sier adjø til Warski-familien, lokomotivet fløyter, toget ruller ut og jeg er på vei. Kjære Gud, jeg føler det som om hele den alpine fjellkjeden skiller meg fra deg. Dyodyu, når toget ruller inn i Zürich står du der og venter på meg, og jeg skynder meg av toget til inngangen der du står i mengden. Men du må ikke løpe til meg, jeg vil løpe til deg!

Vi skal ikke kysse hverandre eller noe sånt med det samme, det ville ødelegge alt, og vi sier *ingenting*. Vi spaserer fort hjem mens vi ser på hverandre, du vet hvordan, og smiler til hverandre. Hjemme setter vi oss på sofaen og omfavner hverandre, og jeg bryter ut i tårer akkurat som jeg gjør nå.

Dyodyu, jeg kan ikke vente! Jeg vil ha det slik nå! Min gyldne venn, jeg holder det ikke ut lenger. Noe som gjør det enda verre er at jeg ødela brevene dine i redsel for en husundersøkelse, så nå har jeg *ingenting* å trøste meg med. Dyodyushky, la meg kysse den søte munnen din og nesetippen din. Kan jeg røre den med lillefingeren min? Lov at du ikke jager katten ut av rommet igjen!

Du er veldig dårlig i polsk, vet du det? Kona di skal lære deg, bare vent! Du kommer sikkert til å bli sint – ikke et ord om forretninger (saken) i hele brevet.

Vel, vel, her er noe for å få deg til å føle deg bedre: Jeg liker proklamasjonen din svært bra bortsett fra et par korte setninger...»

Det er en svært lett gjenkjennelig kjønns-konflikt som utspilles her. Mannen snakker om det saklige, og hun lengter etter følelser og nærhet.

16. juli 1897 skriver hun et brev til ham midt på natta i en periode av livet da de bor like ved hverandre. Dette brevet viser to ting: Hun lider under denne kjønnskonflikten, og hun har samtidig dårlig samvittighet fordi hun er så opptatt av følelser og andre slike uviktige ting. Det er jo mot de revolusjonære normene. Og hun skylder på sin kvinnelighet, ja hun ydmyker seg overfor Leo:

«Ja, jeg føler meg som en outsider. Jeg føler det når jeg ser deg, dyster, stille, gruble over bekymringene og problemene dine, mens øynene dine forteller meg: «Dette har ikke du noe med, pass dine egne saker.» Jeg føler det etter en alvorlig krangel, når jeg ser deg vurdere forholdet vårt inni hodet, trekke konklusjoner, ta avgjørelser, takle meg på en eller annen måte. Men jeg er stengt ute og kan bare spekulere over hva som foregår i hodet ditt. Jeg føler det når som helst vi er sammen, og du skyver meg vekk, og, innestengt i deg sjøl, går tilbake til arbeidet ditt. Og endelig føler jeg det når jeg tenker på framtida mi, hele livet mitt som på samme vis som en marionett, blir dyttet omkring av en ytre kraft. Min kjæreste, min elskede, jeg klager ikke, jeg ønsker ikke noe, jeg vil bare ikke at du skal se på tårene mine som kvinnelig hysteri. Men hva vet jeg i virkeligheten? Sannsynligvis er det min feil, mer min enn din, at forholdet vårt ikke er varmt og glatt (smooth). Hva kan jeg gjøre? Jeg vet ikke, jeg vet ikke hvordan jeg skal oppføre meg. Jeg vet ikke hvordan – jeg kan aldri planlegge for framtida, trekke konklusjoner, behandle deg på en konsekvent måte – jeg handler i et øyeblikks innskyttelse, jeg kaster meg i armene dine når jeg er på bristepunktet av kjærlighet eller sorg – såret av din kulde,

sjelen min blør og jeg hater deg! Jeg kunne drepe deg!

Mitt gullhjerter, du som forstår og tenker så bra, du har alltid gjort det både for deg sjøl og for meg. Hvorfor vil du ikke gjøre det nå (...) Å kjæreste, jeg forstår – jeg vet at du ikke får mye glede ut av forholdet vårt, med scenene mine som går deg på nervene, tårene mine, alle disse trivialitetene, til og med tvilen min om kjærligheten vår. Jeg vet det, gullhjerter mitt, og når jeg tenker på det, skulle jeg ønske – helvete – at jeg ikke var til. Det er for smertefullt å tenke på at jeg invaderte ditt rene, stolte, ensomme liv med mine kvinnelige nykker, min ustabilitet, min hjelpeløshet...»

Men det finnes jo også andre toner i brevene hennes. Han led som sagt av absolutt skrivevegring, men leste alltid korrektur på, og reviderte, Rosas arbeider. Det har han tydeligvis gjort også her. Brevet er datert 24. juni 1898:

«Kjæresten min ble så rasende og kjeftet så skammelig. Så mye bråk, bare fordi jeg, som den utakknemlige vesle grisen jeg er, våget å komme med en tilfeldig bemerkning om arbeidet ditt med avhandlingen min. Skremt tok jeg inn alle Dyodyus rettelser i den neste utgaven, bortsett fra slutten på innledningen, som jeg lot bli stående, hardhjertet som jeg er. Ærlig talt, den delen er helt uunnværlig, og jeg håper du vil tilgi meg for at jeg lar den stå som den eneste delen i arbeidet mitt som er slik jeg vil ha den. La meg si deg at julinga di skremmer meg omtrent like mye som en logrende hundehale...»

Endelig et utsnitt fra et brev datert 27. juni 1898:

«Måten vi har levd hele livet har vært så influert av arbeid at enten jeg vil eller ikke, så er mine personlige inntrykk blitt nesten



Marc Chagall: «Over byen», 1917. (Kilde: Cogniat: Chagall. Sveits 1978)

meningsløse for meg. Mine psykologiske tilstander er uviktige. Jeg kjenner nesten avsky over at de eksisterer. Jeg ønsker ikke å oppleve dem, og slett ikke skrive om dem. Instinktivt er alt som betyr noe for meg handlinger og resultater.»

Sammenlikn dette med det nattlige skriket i brevet fra året før. Rosa har gått i en hard skole. Det personlige er blitt meningsløst, alt som betyr noe er handlinger og resultater. Riktignok fortsetter hun ennå i flere år å presse Leo på det personlige plan, til å ordne det slik at de kan bo sammen og være mer nær hverandre. Resten av livet overordnet hun likevel alltid «handling og resultater» over «egne psykologiske tilstander». Men det må ha kostet henne mye.

Pygmalion og hans Galathea

Hvordan ivaretok så Rosa og Leo kvinnelighet og mannlighet under utradisjonelle forhold? De siterte brevene viser at det var noe svært tradisjonelt midt oppi det utradisjonelle. Men hun var likevel den som i omverdenens øyne ble den største og viktigste. Hvordan taklet de det?

Jeg tror hans forhold til henne var preget av at hun var det storverket han skulle skape – han var en slags Pygmalion med en Galathea som etterhvert vokste ham over hodet. Men siden han mente at han hadde skapt henne, var han på et vis overordnet og «mannlig», hun underordnet og «kvinnelig», sjøl om hun var større enn ham. Det virker som om de begge godtok denne rollefordeling som løsning på «problemet»,

i hvert fall en stund. Merk at hun i ett av brevene sier at han «tenker for dem begge». Men Galathea kunne tydeligvis også bli temmelig fed up av sin Pygmalion, som når han vil revidere hele avhandlinga hennes etter sitt eget hode.

I 1905 blusset den revolusjonære kampen opp i Russland, og spredte seg til Polen. Leo dro til Warszawa for å være «where the action is», og Rosa fulgte etter. Begge ble fengslet i Warszawa i 1906. Hun ble løslatt før ham, og dro tilbake til Tyskland. Han ble holdt igjen, men klarte å flykte i 1907. En kort stund levde han i dekning i Polen, hos en kvinnelig partikamerat som han tydeligvis fikk et nært forhold til. På en eller annen måte fikk Rosa greie på det. Nettl skriver:

«Rosa Luxemburg brøt straks alle personlige forbindelser. Hun nektet å møte Leo Jogiches eller kommunisere med ham; som mann var han død for henne – skjønt naturligvis ikke som partileder. Dette skillet var klart nok for Rosa, men uforståelig og umulig å akseptere for Leo Jogiches. «

De møttes ikke igjen før på den russiske partikongressen i London i mai 1907, og dit reiste de hver for seg. Men politisk kontakt måtte de ha, både under kongressen og siden. Under kongressen var de begge i en middag. Nettl skriver:

«Idet Jogiches kom inn med henne forbi potteplantene ved inngangen for å møte smilene og all maten som sto framme på små bord, hvuset han: «Straks denne midt-dagen er over skal jeg drepe deg.»

På denne kongressen, der det personlige dramaet mellom Rosa og Leo foregikk i kulissene, holdt Rosa tre briljante taler om den russiske revolusjonen og det polske partiets analyse av denne. Hun hadde lært å underordne det personlige under kampens

krav. Nettl skriver videre:

«Leo var fast bestemt på ikke å la Rosa gå. I Jogiches tilfelle, i hvert fall slik Rosa tolket det, hadde sjalusi og eietrang en stor plass i kjærligheten. Rosa var «hans» og han gjentok gang på gang at hun aldri ville bli fri fra ham – og det ble hun ikke heller, skjønt han seinere strammet partidisiplinen mer og mer ettersom hennes personlige liv beveget seg mer og mer utenfor hans rekkevidde. Rosa visste at hun ble straffet, og aksepterte tingenes tilstand nettopp av den grunn.»

For Rosa var hovedårsaken til bruddet stolthet, mener Nettl. Hun skaffet seg straks en ny elsker, den 22 år gamle sønnen til venninnen Clara Zetkin, Konstantin. Sjøl var hun da 36 år. Konstantin falt forøvrig under 1. verdenskrig, og Rosa fikk beskjednen om dette mens hun satt i fengsel. Han var full av beundring og nært knyttet til henne fra før, og hun følte ømhet for ham. Forholdet til Jogiches hadde vært preget av jevnbyrdighet og mye kamp. Nå valgte hun en meget yngre mann, svakere en henne, en hun kunne dominere. Det var kanskje en nærliggende løsning.

Men Jogiches ga seg ikke. Han hadde nøklene til deres felles leilighet, og insisterte på å beholde dem med deres felles politiske arbeid som påskudd. Han kunne komme når som helst på døgnet. Han fanget opp et av brevene hennes til Konstantin Zetkin, og truet med å drepe dem begge. I de neste to årene reiste han etter henne på reisene hennes i utlandet og i Tyskland, for, trodde hun, å gripe henne på fersk gjerning sammen med elskeren. Hun gikk til det skritt å kjøpe en revolver for å beskytte seg sjøl. Det er en bitter ironi i det at når revolusjonære Rosa skaffet seg våpen, var det for å beskytte seg mot partikamerat og ekskjæreste Leo.

Her ser en altså igjen noe svært vanlig ved det uvanlige kjæresteparet Rosa og Leo. Når hun vil skilles, blir han desperat, han mener han eier henne, han trakasserer og truer med vold. Pygmalion vil ikke gi slipp på sin Rosa har tryglet om å tilgi hennes kvinnelige ustabilitet. Når hun blir borte, blir det plutselig synlig at han også i høyeste grad har personlige følelser og lar seg styre av dem.

Rosa gir ikke etter. Men hun er alltid lojal overfor hans lederskap i det lille polske partiet. Nettl mener at Leo brukte partidisiplinen som erstatning for personlig kontroll, og at Rosa fant seg i det, «hun visste at hun ble straffet». For Leo var dette kanskje en måte å bevare sin mandighet på, for Rosa en måte å unngå å såre hans mandighet unødig. Hun var blitt den største lederen internasjonalt, han hadde mistet henne personlig, men hun var fortsatt underordnet hans revolusjonære disiplin i det polske partiet.

Etter et par år roer det seg ned. Rosa og Leo har fortsatt politisk kontakt, men brevene hennes i denne perioden er ytterst saksorienterte. Så kommer krigen, og Rosa blir satt i fengsel. Hun er 44 år, men det umenneskelig harde arbeidet i kampen for revolusjonens sak har satt sitt preg på henne. Hun får mer og mer problemer med helsa. Nettl forteller at det ble gjort store anstrengelser for å skjerme Rosa mest mulig fra fengselslivets påkjenninger. Og den som sto bak dette var Leo, konspiratorisk og handlekraftig som alltid. Rosa hadde mageproblemer. Leo arbeidet for å sikre henne den riktige dietten, noe som ikke var lett i fengsel i et krigsherjet Tyskland under blokade. Nå ofret Jogiches seg for Rosa på en rørende måte, og innledet dermed den siste, fredelige perioden i det stormfulle forholdet deres, skriver Nettl.

Og slik beskriver han den siste, hektiske opprørs-tida etter at Rosa var sluppet ut av fengsel, men før hun ble myrdet:

«Det var uten tvil slik Rosa alltid hadde ønsket å leve, all hennes naturlige utålmodighet og energi oppslukt i de mangfoldige aktivitetene i en virkelig, ikke teoretisk, revolusjon, med bare noen få nære venner. Klippefast, skjønt reservert, som han alltid hadde vært var Leo Jogiches, fortsatt hennes eldste, næreste venn. Glimtene av ham i disse ukene er korte, men der var han, hans hovedbeskjeftigelse var å støtte og beskytte Rosa. Endelig hadde han nesten underordnet sin egen sterke personlighet under hennes betydning. Og kanskje hjalp hans nærvær henne med å utvikle den ekstraordinære reserven av nervøs energi.»

Hvordan skal en forstå Jogiches handlinger? Det er sikkert kjærlighet og omsorg. Men jeg tror også det er Pygmalion som fortsetter å ta vare på sin Galathea, som han mener at han har skapt til beste for Saken, og som etterhvert er blitt så viktig, viktigere enn ham sjøl. Det er både den elskende og den saksorienterte revolusjonære Leo som i denne siste perioden går sammen om å ta vare på Rosa, den store, uunnværlige lederen som også er kvinnen i hans liv.

Rosa blir myrdet sammen med Karl Liebknecht i januar. Leo Jogiches var også en av de sentrale lederne for Spartakus-opprøret. Men etter Rosas død nektet han å flytte ut av byen og komme seg i sikkerhet. «Noen må bli for å skrive gravskriftene våre,» sa han. Han ble arrestert to måneder etter henne og skutt i bakgården på politistasjonen. Morderens navn var kjent, men han ble aldri tiltalt. Derimot ble han forfremmet. Slik var tilstanden i Weimar-republikken.

I forordet til Nettls bok skriver Hannah Arendt: «Det var på den tida da kjærligheten rammet én gang.» Det kan stå som en passe romantisk avslutning.

*Kjersti Ericsson
førsteamanuensis
Institutt for kriminologi
Universitetet i Oslo*

Litteratur

Ettinger, Elzbieta (red.): *Comrade and Lover. Rosa Luxemburg's letters to Leo Jogiches*. Pluto Press, London 1989

Nettl, J.P.: *Rosa Luxemburg*. Oxford University Press 1969

Stree Shakti Sanghatana: *We were making history.*

Life stories of women in the Telangana Peoples struggle. Kali for Women. New Dehli 1989.



Reproduksjon og forståelse av kjønn

Av Tone Schou Wetlesen

Artikkelen diskuterer hvordan kjønn kan forstås i lys av kroppslige erfaringer knyttet til reproduksjon.¹ Eksempler hentes fra svangerskap, abort, fødsel, amming og nyfødttiden. Likheter og forskjeller i kvinners og menns erfaringer drøftes med sikte på å legge et grunnlag for likestilte foreldreskap som hverken overspiller eller undervurderer ulikhet i de to kjønnns reproduktive funksjoner.

Biologi og kultur

Biologiske og kroppslige prosesser er gjensidig for kulturelle fortolkninger. Det gjelder også slike prosesser som er virksomme i reproduksjon av nytt liv. De kulturelle fortolkningene gir mening og påvirker det handlingsrepertoar som er tilgjengelig i situasjonen. Fortolkningene påvirkes av tradisjon og kilder til kunnskap som kan være vitenskapelig basert eller basert på mer intuitive kilder til erkjennelse. Hvilke kroppslige og emosjonelle prosesser er virksomme i å hjelpe fram nytt liv og på hvilke måter kan kulturelle fortolkninger tenkes å spille med eller mot slike prosesser?

Tradisjonelt har kvinnes oppgaver i reproduksjonen blitt bestemmende for deres liv som voksne. Kjønn har vært skjebne. Menn har derimot vært frikoblet fra sin biologi og den gjensidige avhengighet mellom far og barn har vært lite erkjent. Siden temaet er mest belyst for kvinnes del, vil jeg her legge

mest vekt på menn i reproduksjonen.

I en endringsorientert kultur med vekt på likestilling får ofte den mest synlige og dominerende mannskulturens verdier og praksis størst gjennomslagskraft. Økonomisk selvstendighet for kvinner blir i beste fall et tilbud om full arbeidstid for begge kjønn i stedet for en arbeidstid for begge foreldre som er tilpasset omsorgsoppgaver i hjemmet. Dette kan i dag bare oppnås en kort periode mot å korte ned på permisjonstiden det første leveåret. Når også fedre kan ta ut omsorgspermisjon i spebarnstiden, har det vært hevdet at biologiske forskjeller ikke spiller nevneverdig rolle etter de første seks ukene. Det er andre hensyn som skal avgjøre om mor eller far blir hjemme hos barnet – som økonomi, personlige preferanser m.v. (Mannsrolleutvalgets sluttrapport 1991). Det har også vært sett på som en fordel at barnet får flaske i stedet for bryst – i likestillingens navn. Eller den biologiske ulikhet frembringer et nytt salgsprodukt for fedre: kunstige bryst med slange som fedre kan utstyre seg med. Det



teknisk mulige er ikke nødvendigvis ønskelig.

Generativitet: Å ta vare på neste generasjon

Den reproduktive fasen i livsløpet kan forstås som en utviklingsoppgave preget av generativitet i betydningen evne og vilje til å utvide egogrensene for å ta vare på neste generasjon, egne så vel som andres barn (Erikson 1950, Wetlesen 1991). Selv om kvinner tradisjonelt har hatt et hovedansvar for slike oppgaver, må også menn finne løsninger på den generative livsoppgave for ikke å stagnere i sin personlige utvikling. Fra barnets synsvinkel er det også av vital betydning at farens generative potensiale utvikles. Selv om mannsrollen tradisjonelt leder bort fra generative oppgaver, er det rimelig å anta at fedre til alle tider i det minste øyeblikksvis har sprenget kjønnsbarrierene og åpnet seg for følelser som har fremmet identifikasjon med barnet og gjort dem til vesentlige og nærværende omsorgspersoner. Tankegangen her er at evnen til å knytte seg til barnet på måter som sikrer dets overlevelse og velvære, ligger nedlagt i mennesket. Kulturen kan gjennom sine fortolkninger og roller hemme eller fremme denne evnen (Colman 1988).

Nyfødtes utrustning

Ammepraktis overfor nyfødte gir eksempler på hvordan kulturen avleder eller samspiller med biologiske prosesser. Forståelsen av amming har til ganske nylig gått ut på at den nyfødte måtte legges til brystet for å få melk. På barselavdelingene fikk barnet melk til faste tider supplert med sukker vann. Dette kunne føre til at barnet var mett når det skulle suge og uten suging går morens melkeproduksjon tilbake. Derfra var ikke veien lang til at melkepulver og flaske erstattet morens bryst. Selvregu-

leringsprinsippet har bidratt til å bryte slike onde sirkler. Barnet kan også finne næringskilden selv når det får anledning til det. Forsøk dokumentert bl.a. gjennom video viser at den nyfødte som umiddelbart etter fødselen legges mot morens overkropp, vil ake seg fram til brystet, finne brystvorten og suge etter 1-1 1/2 time (Widström 1988). Den nyfødte har en våken og sensitiv periode etter fødselen som er særlig godt egnet for følelsesmessig tilknytning mellom barn og foreldre. Barnet er således predisponert allerede ved fødselen for ivaretagelsen av vitale behov for mat og tilknytning.

I tillegg til den emosjonelle tilfredsstillelse som mor og barn opplever når ammingen fungerer godt, styrker morsmelken barnets motstandsevne mot infeksjoner samtidig som den beskytter mot allergiske reaksjoner. Men morsmelken påvirkes igjen av hva moren spiser og drikker og hva slags luft hun puster inn. Hvis moren lever i et miljø som er sterkt forurensset, kan renere erstatninger likevel være å foretrekke dersom de finnes. Dette minner oss om at mor/barn-enheten er sårbar og på ingen måte selvtilstrekkelig.

Genetiske anlegg og fostertid

Hva mødrene kan gjøre for å sikre fosteret en god utvikling, vet vi nå en del om. Medikamenter, røyk og alkohol kan skade fosteret og føre til for tidlig fødsel og lav fødselsvekt (Sosialdep. 1992). Stress og overanstrengelse bør unngås. Når moren trives og har det godt uten stimulerende midler, har det en gunstig virkning på fosterets velvære. Eksperimenter tyder på at fosteret tilvennes morens stemme. Fosteret øver opp sine sosiale evner med morens stemme som formidler (Bjørkvold 1991). Musikk som moren fremfører eller lytter til under svangerskapet synes å ha en god og beroligende virkning på spebarnet.

I den senere tid er også farens ansvar for

ikke å påføre barnet genetiske skader eller sykdommer kommet i søkelyset. To undersøkelser, en ved North-Carolina universitetet og en ved det nasjonale institutt for miljømedisin i samme delstat, viser klare forbindelser mellom storrøkende fedre og hjertedefekter, innsnevring av urinrøret, kreftsykdommer m.v. hos barnet (Melburn 1993 gjengitt i Aftenposten 12.3.93). Selv om morens livsstil og sinnsstemning har mest å si under svangerskapet, tyder slike funn på at barnets livssjanser og helse også beror på farens levemåte. Dette understreker avhengighetsforholdet til faren.

Menn og abort

Gravide kan ha sterke opplevelser av meningsfullhet og nærhet til fosteret. Også kvinner som blir uønsket gravide og som står overfor valget om abort eller fødsel, kan oppleve livet som nærværende i seg, som en relasjon (Bø Oftestad 1992).

Menn kan også påvirkes sterkt av kvinners graviditet fra oppstemt glede og forventning til plagsomme symptomer som kvalme, oppkast, spisevegring, ryggsmertor, vektøkning m.v. (Yogman 1988). Menns forhold til fosteret kan også belyses gjennom deres reaksjoner i en abortsituasjon. Etter en undersøkelse blant menn som fulgte sin partner til abortklinikken, og ble intervjuet i ventetiden, viste svarene at et stort flertall fortsatte å tenke på barnet som ikke ble født. En uttrykte seg slik:

«Det er mitt barn også... Fosteret fikk en identitet som ikke var av denne verden. Jeg kunne ikke se det. Jeg kunne ikke merke det. Det er den største forskjellen at en kvinne erfarer fosteret så konkret. Menns bånd er bare emosjonelle. Kvinnens bånd er begge deler» (Shostak 1984).

Undersøkelsens utvalg var de mer deltakende og ansvarsbevisste menn som ikke

trakk seg ut eller rømte fra situasjonen. Hva menn som uteblir tenker og føler i forhold til fosteret, sier ikke den refererte undersøkelsen noe om. Det synes imidlertid rimelig å tenke seg at abortvalget fremkaller blandede følelser av lettelse og smerte hos begge kjønn om ikke den uønskede graviditeten fører til distansering, panikkartet flukt eller fortrenghing. I vår kultur synes det som om sorgen og smerten underkommuniseres eller forties bl.a. fordi retten til selvbestemt abort har vært hardt tilkjempet. Likevel inngår en provosert abort i reproduksjonshistorien til omtrent halvparten av alle kvinner i Norge (Bø Oftestad 1992).

Fødsel og barneomsorg

Undersøkelser av fedres opplevelser i forbindelse med fødsel tyder på at et flertall viser mange av de samme reaksjoner som mødre som ekstrem oppstemthet, lettelse, stolthet og øket selvfølelse (Yogman 1988). Men det er også fedre som distanserer seg og ikke riktig vet hva de føler (Wetlesen 1991).

Intervju med kvinner som nylig har født tyder på at det psyko-sosiale klima har stor betydning for hvordan de opplever fødselen. Bruk av hjelpemidler kommer i annen rekke (Skalle 1992). En god og støttende relasjon til jordmor som bekrefter den fødendes subjektivitet, gir kvinnen anledning til å konsentrere seg om seg selv – om de kroppslige og mentale prosesser som hjelper barnet fram.

Ikke alle mødre opplever gode morsfølelser med det samme barnet er født. Dette kan bero på personlig livshistorie, tilretteleggelse av fødselen m.v. Slike følelser er viktige blant annet fordi de fremmer evnen til lydhørhet og sensitivitet overfor barnets signaler. Nyere spebarnsforskning viser hvordan barnet er i stand til å kommunisere

med gjensidighet i form av lydsekvenser hvor moren og barnet faller inn etter tur allerede den første spebarntiden (Yogman 1988). Slike dialoger har også vært observert i forhold til faren fra seksukersalderen. Det dreier seg om en type dialogisk samspill som ikke kommer i stand overfor fremmede. Dialogene synes å ha stor betydning for foreldre/barn-relasjonen og for barnets utvikling.

Et dialogisk samspill mellom far og spebarn tyder på at farens generative potensiale er utløst tidlig i barnets liv. Farsengasjementet eller «the fathering click» kan utløses som en lengsel etter å bli far allerede før befruktningen. Men det kan også utløses senere i livsløpet, for noen først når de blir bestefedre (Daniels & Weingarten 1988). Når og hvordan farens engasjement utløses, kan bero på ulike forhold som livshistorie og erindringer om omsorg fra egen far, internaliserte verdier og forventninger, preferanse for et barns alder og utviklingsstadium, temperamentssamsvar i forhold til barnet, arbeidssituasjon og forsørgerrolle, balansering av foreldreskapet i forhold til barnets mor. Farsengasjementet synes å utløses tidligere for fedre i 30-årene enn for de yngre – noe som tyder på at menn i vår kultur trenger tid for å modnes som fedre. Det kan også gjelde for kvinner om enn i mindre grad. Både fedre og mødre synes å være avhengige av å erfare at de er gode som foreldre. De vet ikke om de er det før de har erfart det i praksis. Noen fedre har uttrykt at når de vendte sin omsorgsgivende energi mot barnet, kom det av seg selv å ta seg av barnet som en nærværende far. En far som tilbragte mye av fritiden ute blant kamerater, endret holdning en kveld han kom hjem, og det plutselig gikk opp for ham at ettåringen virket ensom og trengte ham. (Daniels & Weingarten 1988).

I diskusjoner blir det undertiden trukket fram at moren kan stå i veien for kontakten mellom far og barn ved at hun er mest erfa-

ren og fremholder sin måte å gjøre ting på. Familieforskning tyder imidlertid på at mødre anstrenger seg for å legge til rette for kontakt og samvær mellom far og barn. En undersøkelse av fedre som tar omsorgspermisjon gir eksempler på menn som fremhever sin måte å ta seg av barnet samtidig som de uttaler seg kritisk overfor morens måte. Mens han tilpasser barnet til sine planer, blir hennes innlevelse og tilpasning til barnet fremstilt i kritisk lys som overbeskyttelse og dulling (Brandt og Kvande 1991). Slike observasjoner tyder på at balanseringen av foreldreskapet kan by på komplikasjoner, og at menn kan ha vanskeligheter med å delta på likeverdig basis.

Oppsummering

Jeg har ovenfor fremholdt at både kvinner og menn har et generativt potensiale som kulturen kan støtte opp under gjennom praktisk tilretteleggelse basert på kunnskap og intuitiv viten. Men vi bør ikke i vår iver etter å forløse menns potensiale undervurdere betydningen av kvinners forhold til barnet som svangre, fødende og ammende. Både fostertiden og ammeperioden innebærer en bio-psykisk avhengighet som setter moren i en særstilling det første leveåret. Permisjonsordninger bør etter mitt syn reflektere dette forhold. Mødrenes økonomiske trygghet det første leveåret bør sikres uavhengig av tidligere ansettelsesforhold. At det stilles betingelser om at faren tar ut fire uker av permisjonstiden sammen med moren eller alene fortrinnsvis mot slutten av året, kan gi fedre en god anledning til å styrke sitt engasjement. Permisjon for fedre kunne gjerne forlenges innover i andre leveår.

*Tone Schou Wetlesen
førsteamanuensis
Institutt for sosiologi
Universitetet i Oslo*

Note

1. Artikkelen er en noe nedkortet og omarbeidet versjon av et innlegg holdt på etterutdanningsseminar for Kjønn og samfunn/Kjønn og kultur i Oslo november 1992.

Litteratur

Barn og røyking. Sosialdepartementets brosjyre 1992.

Bjørkvold, Jon-Roar. *Det musiske menneske*, Oslo 1991.

Brandth, Berit & E. Kvande. Når likhet blir ulikhet. Foreldres forhandlinger om barneomsorg. I R. Haukaa (red.). *Nye kvinner, nye menn*. Oslo 1991. s.117-142.

Colman, Arthur & L. Colman: *The father: Mythology and changing roles*. Chiron Publications 1988.

Daniels, Pamela & K. Weingarten: The fathering click. The timing of parenthood in men's lives. In Phyllis Bronstein & C.P. Cowan (eds.). *Fatherhood today: Men's changing role in the family*. N.Y. 1988.

Erikson, Erik. *Childhood and Society*. N.Y. 1950. *Mannsrolleutvalgets sluttrapport*. NOU 1991:3.

Melburn, Brett Wright. Smokers' sperms spell trouble for future generations. In *New Scientist*, 6.3.1993.

Oftestad, Bodil Bø. *Abort eller fødsel- et umulig valg?* Hovedoppgave, Institutt for sosiologi 1992.

Shostak, Arthur & G. McLouth eds. *Men and abortion*. N.Y. 1984.

Skalle, Nina Kristiansen. I fall noe skulle skje. Kvinners valg av fødemåte - fødsel som en biofysisk, relasjonell og kulturell prosess, belyst ved kasuistikk. Hovedoppgave, Institutt for sosiologi, Oslo 1992.

Wetlesen, Tone Schou. *Fertility Choices and Constraints. A qualitative study of Norwegian families*. Oslo 1991.

Widström, Anne Marie. *Studies in breast feeding. Behavior and peptide hormon release in mothers and infants. Applications in delivery and maternal ward care*. Thesis. Carolinska sjukhuset. Stockholm 1988.

Yogman, Michael, J. Cooley & D. Kindlon. Fathers, infants, and toddlers: A developing relationship. I Bronstein & Cowan op.cit.



EF – den sosiale dimensjon og kvinners rettigheter

Introduksjon til tre prosjekter

Ved Arnlaug Leira

«EF – den sosiale dimensjon og kvinners rettigheter» er den felles overskriften til tre prosjekter som blir gjennomført ved Institutt for samfunnsforskning (ISF) i perioden 1991-1993, med støtte fra NORAS' velferdsstatsprogram. Tema for prosjektene er:

- Kvinners sosiale rettigheter, yrkesdeltakelse og mobilitet
- Atypisk arbeid og kvinners sosiale rettigheter
- Hvordan forene jobb og familiemessige forpliktelser

Disse tre prosjektene presenteres i de følgende tre artiklene i dette nummer av *Nytt om kvinneforskning*.

Utformingen av prosjektene er preget av ISFs interesse for forskning om kjønns-skiller i moderne velferdssamfunn, og NORAS' ønske om å fremme en internasjonal orientering i forskningen om likestilling og integrere denne forskningen i forskningen om velferdsstaten.

Bakgrunnen

Prosjektene tar utgangspunkt i gjennomføringen av EFs indre marked, utviklingen av den sosiale dimensjon og EFs politikk for å

sikre kvinner og menn like muligheter. Innafor EF-området danner tilknytning til arbeidsmarkedet et vesentlig grunnlag for å oppnå sosiale rettigheter. Å gi kvinner like vilkår med menn i forhold til arbeidsmarkedet er også et sentralt tema i fellesskapets likestillingspolitikk, eller politikken for like muligheter, som er den betegnelsen som nyttes i EFs organer.

Alle tre prosjektene retter seg mot EF – det vil her si mot fellesskapets politikk. Fra ulike innfallsvinkler undersøkes samspillet mellom prosesser i arbeidsmarkedet og kvinners sosiale rettigheter. Samtidig sikter prosjektene også mot å belyse forhold innen enkelte utvalgte medlemsstater som utgangspunkt for sammenlikninger med norske forhold. Vi har valgt å gjøre sammenlikninger spesielt med Danmark, England og Vest-Tyskland. Blant EFs medlemsstater er det disse som kanskje mest likner Norge. Samtidig er de forskjellige på en rekke områder, både med hensyn til sosialpolitiske målsettinger, arbeidsrettslige forhold og kvinners sysselsetting. Som velferdsstater er disse tre også særlig interessante, fordi de eksemplifiserer ulike typer: Danmark reknes, som Norge, blant de 'sosialdemokratiske', England blant de 'liberale' og Vest-Tyskland blant de 'konservative' velferdsstatene, for å bruke

Gøsta Esping-Andersens (1990) mye diskuterte typologi.

Kort om den sosiale dimensjon, det indre marked og like muligheter

Realiseringen av EFs indre marked med sikte på å oppnå fri bevegelighet for varer, tjenester, arbeidskraft og kapital har gitt nytt tildriv til debatten om et 'borgernes Europa', det vil si etableringen av et felles sett av rettigheter for borgerne i EFs medlemsstater. Planene for det indre marked har aktualisert arbeidet med en sosialpolitisk planlegging som kan supplere den økonomiske politikken, dels med sikte på å lette den fri bevegeligheten, men også med det videre sikte å sikre felles vilkår og felles rettigheter for de ertversaktive. «Det dreier seg om at fremme den økonomiske og sosiale samhörighet inden for Fællesskabet, nedsætte den høje arbejdsløshed, forbedre arbejdstagernes arbejdsvilkår og afværge eller mindske de farer for nogle erhvervsområder, der kunde opstå på grund af politiken for det indre marked.» (*Europas sosiale dimension*, s. 67.)

EFs sosiale charter (Charter of the Fundamental Social Rights of Workers) kan ses som en konkretisering av den sosiale dimensjon, i den forstand at det omtaler det som anses som EF-borgernes grunnleggende arbeidsmarkedsmessige og sosiale rettigheter. I det sosiale charter blir det slått fast at menn og kvinner skal sikres likebehandling med hensyn til lønnsarbeid, lønn, arbeidsvilkår, sosial beskyttelse, undervisning, yrkesutdanning og karrieremuligheter. Dessuten skal det treffes tiltak for å gjøre det mulig for menn og kvinner å forene jobb og familiemessige forpliktelser.

Å etablere likhet mellom kvinner og menn i forhold til arbeidsmarkedet har vært et mål for EFs politikk for like muligheter

for begge kjønn, fra Romatraktatens § 119, likelønnsparagrafen, gjennom 'likestillingsdirektivene' som spesielt omhandler kvinner og menn i lønnsarbeid, og i tre handlingsprogrammer for likebehandling fra 1982-1995. I det tredje handlingsprogrammet for likebehandling som løper nå, er kvinners integrasjon i arbeidsmarkedet ett av tre hovedområder for innsatsen i kommende år.

Publikasjoner pr. april 1993

- Bjurström, Hanne. *Deltidsansattes rettigheter. En komparativ studie av Danmark, Norge, Storbritannia og Tyskland*. Institutt for samfunnsforskning, Oslo. Under arbeid 1993.
- Ellingsæter, Anne Lise. *How typical is the atypical. Part-time work in four European countries*. Paper presented at the BSA Conference «A New Europe». University of Kent at Canterbury, april 1992.
- Ellingsæter, Anne Lise. *Part-time work in European welfare states. Denmark, Germany, Norway and the United Kingdom compared*. ISF-rapport 1992.
- Ellingsæter, Anne Lise. *Deltid, velferdsstaten og Europa*. NAVF-kronikk nr. 17/1992.
- Ellingsæter, Anne Lise. *Deltidsarbeid i europeiske velferdsstater. En sammenligning av Danmark, Norge, Storbritannia og Tyskland. Søkelys på arbeidsmarkedet*, nr. 1, 1993.
- Hansen, Marianne Nordli. «Kjønnssegregering i det norske arbeidsmarkedet». *Søkelys på arbeidsmarkedet*, 9: 85, 1992.
- Hansen, Marianne Nordli. «Livsvalg, livsfasevalg og kvinnekultur. Yrkesmessige og individuelle variasjoner i kvinners valg av arbeidstid». Arbeidsnotat. Institutt for samfunnsforskning, Oslo 1992.
- Hansen, Marianne Nordli. «Barrierer eller svingdører? Stabilitet og endring i kvinners rekruttering til yrker». *Søkelys på arbeidsmarkedet*, nr. 1, 1993.
- Hansen, Marianne Nordli. «Kjønnssegregering i høyere utdanning. Betydningen av foreldrenes fagutdanning og sosial bakgrunn for studenters valg av fag». *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 34:3-29, 1993.
- Hansen, Marianne Nordli. «Sex segregation and occupational mobility». Arbeidsnotat. Institutt

- for samfunnsforskning, Oslo 1993.
- Kitterød, Hege. *Deltidsarbeid i EF og Norge*. ISF-rapport. Under arbeid 1993.
- Leira, Arnlaug. The 'woman-friendly welfare states'? The case of Norway and Sweden. In J. Lewis (ed.), *Women and Social Policies in Europe*. Edward Elgar, London 1993.
- Leira, Arnlaug. «Combining Work and Family. Working Mothers in Scandinavia and in the European Community». In P. Brown and R. Crompton (eds.) *The New Europe: Economic Restructuring and social Exclusion*. UCL Press, London, forthcoming 1993.
- Leira, Arnlaug. *The State and Childcare. Day Care Services for Children Aged 0-10 in the Nordic Countries. Plenary paper for the conference Parental Employment and Caring for Children. Politics and Services in the EC and the Nordic Countries*. The Danish Ministry of Social Affairs, Copenhagen 1993.





Likestilling, barn og marked

Eksempler fra Skandinavia og EF

Av Arnlaug Leira

I Vest-Europa er det til dels store variasjoner med hensyn til hvilke familieformer – og morsmodeller – de ulike velferdsstatene prioriterer. Spørsmålet om hva som bestemmer velferdsstatens familiepolitikk har vært mye diskutert blant samfunnsvitere i seinere år. Denne artikkelen tar spesielt for seg forholdet mellom velferdsstat og yrkesaktive mødre, med et sentralt eksempel fra omsorgen for barn under skolealder.

Det er ofte antatt at de sosialdemokratiske velferdsstatene i Skandinavia satser sterker for å fremme kvinners yrkesaktivitet, og også to-inntektsfamilien, enn stater av et meir liberalt eller konservativt tilsnitt. Dette er et sentralt poeng i Mary Ruggies (1984) sammenliknende undersøkelse av svensk og britisk politikk, *The State and Working Women*. Hun framholder som eksempel den offentlige støtten til yrkesaktive mødre, som er langt meir omfattende i Sverige enn i Storbritannia. Ikke minst kommer det til uttrykk i den offentlige investeringen i omsorg for små barn. Ruggie tolker dette som uttrykk for at en 'sosialdemokratisk' velferdsstat som den svenske er mer imøtekommende overfor lønnsarbeidernes krav enn en 'liberal' velferdsstat som Storbritannia.

Innafor rammen av en generell velferds-

statstypologi utvikler Gøsta Esping-Andersen (1990) et liknende resonnement. Med utgangspunkt i samspillet mellom stat, familie og marked skiller han mellom ulike typer av velferdsstaten: den sosialdemokratiske, den liberale og den konservative. Med disse betegnelsene framhever han også at ulike 'velferdsstatsregimer' tar preg av ulike ideologier. Sammenliknet med den liberale velferdsstatstypen og den konservative er den sosialdemokratiske (som dominerer i Skandinavia) kjennetegnet ved et betydelig offentlig arbeidsmarked, høy yrkesaktivitet blant kvinner og sterk kjønnssegregering i arbeidsmarkedet. Ifølge Esping-Andersen har de offentlige tjenester f.eks. når det gjelder omsorg for barn og gamle lettet kvinners adgang til arbeidsmarkedet. Familieinstitusjonen står sentralt i Esping-Andersens typologi, men

får liten plass i de videre analysene. Familiens bidrag til den alminnelige velferd blir lite drøftet. Den kjønnsmessige arbeidsdeling utenom markedet, i familien og andre uformelle omsorgssystemer, får beskjeden oppmerksomhet. Det kjønnsulike omsorgsansvaret er ikke sentralt for Esping-Andersens resonnement. Hva ulike typer av velferdsstat innebærer for den politiske og sosiale definisjonen av 'den gode mor', er heller ikke hans anliggende.

Dersom vi 'dekonstruerer' familiebegrepet, og tar fatt i forholdet mellom mor og far, stat og marked, blir relasjonen mellom velferdsstat og familie meir komplisert enn det Ruggie og Esping-Andersen risser opp. I denne artikkelen skal jeg spesielt ta fatt i forholdet mellom velferdsstat og familier med yrkesaktive mødre, og bruker omsorgen for barn under skolealder som det sentrale eksemplet. De skandinaviske velferdsstatene som på mange måter framstår som like, har for eksempel handtert arbeidskraftens omsorgsansvar på ulike vis, og har etablert til dels forskjellige tilnærminger til de mødrene som kombinerer jobb og barn.

Hvordan forene jobb og barn

Mitt NORAS-støttede prosjekt «Hvordan forene ervervsmessige og familiemessige forpliktelser», handler om den yrkesaktive mor og 'yngelpleien', med eksempler fra Norden og EF-området.¹ Samspillet mellom to prosesser har fått spesiell oppmerksomhet i dette prosjektet; den ene, som jeg har kalt 'moderniseringen av moderskapet', refererer til de mødrene som gikk inn på arbeidsmarkedet. Den andre, 'offentliggjøringen av omsorgen for små barn', viser til den økte offentlige investeringen i pass av barn under skolealder. Noen enkle datasett fra Norden og EF-området gir utgangspunkt for en diskusjon om ulike velferdsstaters politikk overfor 'den nye arbeids-

kraften', det vil her si, mødre som kombinerer jobb og barn. Jeg har oppholdt meg spesielt ved den yrkesaktive mor, som begrep og realitet, fordi det er denne gruppa av lønnstakere som særlig har satt fokus på arbeidskraftens omsorgsansvar. Begrepet om den 'yrkesaktive far' gir ikke umiddelbart samme assosiasjon, men oppfattes snarere som en overflødig dobbeltbestemmelse av et begrep om far.

Forvaltningen av arbeidskraftens omsorgsansvar er faglig-teoretisk interessant, blant annet fordi undersøkelser av dette feltet fordrer innsikter fra ulike tilnærminger i velferdsstatsstudiene, både de som tar utgangspunkt i forsørgersystemene, og de som tar utgangspunkt i omsorgens organisering. Kombinasjonen av yrkesaktivitet og 'yngelpleie' er viktig også fordi den kan belyse et trekk ved velferdsstatene i Vest-Europa som ofte blir oversett, nemlig at regulært lønnsarbeid og ubetalt omsorgsarbeid gir forskjellige inngangsbilletter til velferdsstatens rettighetssystemer. Jeg skal kommentere dette punktet kort til slutt.

Arbeidskraft med omsorgsansvar

Spørsmål som gjelder arbeidskraftens omsorgsansvar har fått økt politisk oppmerksomhet i Vest-Europa i seinere år. Mot slutten av 1980-åra ble det ofte hevdet at -90 åra ville bli kvinnes tiår i Europa, eller retttere sagt, i EFs arbeidsmarked (Jackson 1990, Pollack 1991). Dette ble begrunnet særlig med to forhold: For det første ble det antatt at den demografiske utviklinga ville innebære stor avgang fra arbeidsmarkedet, for det andre at den teknologiske utviklinga ville medføre økt etterspørsel etter velkvalifisert arbeidskraft. Begge forhold ville bety økt etterspørsel etter den arbeidskraft-reserven kvinnene representerte. Dessuten

var det forutsikkert at gjennomføringen av det indre marked ville bety økt mobilitet og en tilvekst av det som er blitt kalt 'atypisk arbeid' (Crawley 1990). Slike forhold bidro til å aktualisere spørsmål om hvordan jobb og barn skulle la seg kombinere (Moss 1990). Dersom kvinner skulle ha mulighet til å delta i arbeidslivet på like fot med menn, ble det helt nødvendig å finne nye ordninger for pass av barna.

To diskusjoner kjeder seg sammen når forvaltningen av barn og barndom står på dagsordenen både i EF og Norden. Den ene handler om forholdet mellom det offentlige og det private, den andre handler om forholdet mellom mor og far, eller om den kjønnsmessige arbeidsdelinga. Mens debatten om småbarnsfostringens innhold her til lands, det vi noe forenklet kaller barnehagedebatten, i stor utstrekning har fokusert på 'barns beste', har diskusjonen i EFs sentrale organer i all hovedsak handlet om likestilling, eller rettere, om hvordan fellesskapet skal bidra til å skape like muligheter for mødre og fedre i forhold til arbeidsmarkedet.² I utgangspunktet kan dette virke overraskende, for Norge og Skandinavia for øvrig har hatt en sterkere innsats i likestillingspolitikken i 1970- og -80-åra enn mange andre land i Vest-Europa. Når EF-myndighetene drøfter offentlig satsing i barnetilsyn som del av likestillingspolitikken, er dette først og fremst begrunnet i Roma-traktatens definisjon av EFs kompetanseområde og de grenser for fellesskapets intervensjon som følger av traktaten, se også det sosiale charter, pkt. 16.³

Moderniseringen av moderskapet

Framveksten av toinntektsfamilien representerer en utfordring for nesten alle stater i Vest-Europa. I hele den vestlige industria-

liserte verden taper den tradisjonelle kjernefamilien terreng, i det minste tallmessig. I det moderne kvinnelivet blir jobb og barn kombinert. Det blir stadig vanligere at mødre er i arbeid også når barn er ganske små. Denne omfattende endringen i familien som omsorgs- og forsørgerinstitusjon har satt ny fart i diskusjonen om statens plass og rolle i småbarnsfostringen.

Når mødrene forlater heimen og går ut i markedet – og når det ikke kan leies hjelp til husarbeid og barnepass – blir spørsmål om hvem som skal passe barna, påtrengende. Hvordan skal ansvaret, arbeidet, kostnadene fordeles? I politikken forhandles nye delelinjer mellom det offentlige og det private. I familien dreier spørsmålet seg om forholdet mellom mor og far. Jeg stopper ved mødrene, ikke fordi fedrene er uviktige eller uinteressante, tvert imot. Teoretisk så vel som metodologisk er det imidlertid et poeng at forholdet mellom stat, marked og familie arter seg forskjellig avhengig av om mor eller far står i fokus. Inntil nylig er det særlig endringer i morspraksis som har påvirket familiemønstrene. That's where the action is.

Veksten i mødres yrkesaktivitet kom tidligere og er nådd lengre i Skandinavia enn ellers i Vest-Europa, men også i andre land har mødrenes innmarsj i markedet skutt fart. Tabell 1 gir en oversikt over yrkesaktivitet blant mødre med barn under ti år i Vest-Europa.

I EF-området som helhet var vel 40 % av mødrene med barn under ti år registrert som sysselsatte mot slutten av 1980-tallet. I Norge, Danmark, Sverige og Finland lå yrkesaktiviteten blant mødrene med yngste barn under 11 år mellom 70 og 80 %. Dette er en grunn til at Skandinavia oppfattes som en interessant modell når EF-myndighetene drøfter utformingen av politiske tiltak som skal gjøre det lettere å «forene ervervmessige og familiemessige forpliktelser», slik det heter i Euro-språket.

*Tabell 1. Yrkesaktivitet blant mødre med barn i alderen 0- 9/10 år. Skandinavia og EF-området, 1988. Prosent**

Land	Yrkesaktivitet
Danmark, Finland, Norge, Sverige	70-80%
Portugal	60-69%
Frankrike, Belgia	50-59%
Storbritannia, Italia, Hellas	40-49%
Vest-Tyskland, Nederland, Luxemburg	30-39%
Spania, Irland	20-29%

* Data fra de nordiske land omfatter mødre i arbeidsstyrken med barn i alderen 0-10 år (Leira 1993 a, tab. 3.3. s. 63). Data fra EF-området omfatter sysselsatte mødre med barn i alderen 0-9 år (Moss 1990, tab. 1. s. 6).

Bakgrunnen for mødrenes forskjellige nivå av yrkesaktivitet i Vest-Europa er naturligvis sammensatt. I Skandinavia er det en ganske vanlig oppfatning at den ekspanderende velferdsstaten bidro til å fremme mødrenes adgang til markedet. I en viss forstand er det riktig. Veksten i helse-, sosial- og utdanningssektorene m.v. innebar økte jobbmuligheter for kvinner. Barnehager var imidlertid ofte mangelvare. Både i Sverige og Norge startet mødrene sin innmarsj i markedet et drøyt stykke tid før de offentlige investeringene i barneomsorgen skjøt fart. I alle land i Norden har etterspørselen etter offentlige tjenester i barnetilsynet stort sett ligget over tilbudet. Sammenlikninger mellom de nordiske land når det gjelder det offentlige tilbudet i omsorgen for barn under skolealder gir også inntrykk av at ulike forestillinger om moderskapet har preget politikken. I langt mindre utstrekning enn Sverige, Danmark og Finland har den norske velferdsstaten brukt offentlige investeringer i barneomsorgen til å støttet opp om mødres yrkesaktivitet. Den yrkesaktive mor synes å ha vært politisk meir omstridt i Norge, og et meir 'tradisjonelt' mors- og kvinnebilde sterkere politisk forankret hos oss enn i nabolanda.

Riktignok har den norske likestillingspolitikken vektlagt kvinners rett til lønna arbeid, men dette hensynet har ikke i 1970- og 80-åra hatt noe overveldende gjennomslag i barnehagepolitikken, jmf. også tabell 2.

Offentliggjøring av barneomsorgen

Sammenlikninger mellom de nordiske land viser ganske forskjellige profiler når det gjelder andelen barn med plass i offentlig støttet barnetilsyn (se Leira 1993 b for en meir detaljert framstilling av dette).

Danmark og Sverige har et mye meir omfattende offentlig tilbud om plass i offentlig støttede barnehager enn Norge. Forskjellene er særlig markert for barn under tre år. (Merk at talloversiktene ikke er direkte sammenliknbare, bl.a. fordi lengden på fødselspermisjon varierer.) Ca. 30% av svenske barn og nesten halvparten av de danske barna under tre år hadde plass i offentlig støttet barnetilsyn i 1990. I Finland har barn under tre år en subjektiv rettighet til offentlig støttet barnetilsyn. Det innebærer at foreldre kan velge om de vil ha kontantstøtte, såkalt 'hemvårdsstöd', eller plass i barnehage. I Sverige, Danmark og Finland er bruken av familiebarnehage for denne aldersgruppa langt meir vanlig enn i Norge.

Av de norske barna under tre år hadde 12% fått barnehageplass i 1990. Den dårligere barnehagedekningen i Norge var ikke kompensert ved en mer generøs fødselspermisjon enn det Sverige og Finland ga. Det norske materialet viser ingen spesielt geskjeftig velferdsstat i arbeid. Forestillingen om en felles skandinavisk 'modell' slår sprekker i møtet med politikken for barneomsorgen (Leira 1987, 1992).

Svensk politikk, og også dansk og finsk, har gitt raskere og meir entydig positive

Tabell 2. Barn med plass i offentlig støttet barnetilsyn, etter land og aldersgruppe, 1978 og 1990. Prosent

		Danmark	Finland*	Island*	Norge	Sverige
1978	0-2	24	15	10	4	19
	3-6	40	30	29	23	60
1990	0-2	47	22	27	12	29
	3-6	66	52	56	58	79

* 1978 og 1987.

Kilde: Yearbook of Nordic Statistics 1992, Nord 1992: 1, pp. 316-7.

reaksjoner enn norsk politikk når det gjaldt de store forandringene av kvinneliv og hverdagsliv som mødrenes lønnsarbeid representerte. I disse landa ble offentlig støtte til omfattende utbygging av barneomsorgen langt på veg begrunnet i de yrkesaktive og utdanningssøkende mødrenes behov for avlastning (jfr. også EFs rekommendasjon om barneomsorg fra 1992).⁴ Barnehager ble ansett som bra, ikke bare for barn, men også for markedet, som trengte mødrenes arbeidskraft. Politikken for barneomsorgen er til og med blitt brukt som eksempel på at velferdsstaten utviklet et 'partnerskap' mellom småbarnsmødrene i Danmark og Sverige (Borchorst & Siim 1987).

Mine undersøkelser av moderskapets nyere politiske historie i Norge viser at sivilsettingspolitikk og familiepolitikk har vært i utakt gjennom 1970- og 80-åra (Leira 1992). Inntrykket av et partnerskap mellom mødre og velferdsstat er ikke overveldende. Den offentlige politikken for barnetilsynet var ikke noe viktig redskap når det gjaldt å rekruttere mødre til arbeidsmarkedet. Den offentlige politikken kom ganske enkelt for seint til det, og utviklingen har gått for sakte. I 1992 var over 70 % av norske mødre med barn under skolealder yrkesaktive, mens knapt 40 % av barna i denne aldersgruppen fikk plass innafor den

offentlige barneomsorgen. I den utstrekning en overhodet kan hevde at den norske velferdsstaten har utviklet et partnerskap med de yrkesaktive mødrene, må det legges til at mødrene fikk rollen som juniorpartnere.

Om sammenlikningen utvides til også å omfatte EFs medlemsstater, er det åpenbart at velferdsstatene i Skandinavia på en del områder har gjort mye for å lette hverdagslivet for mødre – og fedre – som både har jobb og barn. Sammenliknet med Vest-Europa er den betalte svangerskapspermisjonen godt utviklet i Norden, spesielt i Sverige, Finland og Norge. Rett til farspermisjon er også vel etablert, likeså muligheten for foreldre til å dele permisjonsretter. I Sverige, Finland og Norge har yrkesaktive foreldre en lovfestet rett til pass av sjuke barn (se Leira 1993 b for en meir detaljert framstilling av yrkesaktive småbarnsforeldres rettigheter i Norden).

Den offentlige innsatsen i barnetilsynet viser et meir broket bilde, jmf. tab. 3 a og 3 b. Som fellekskap har EF-landene ingen sterk samlet politikk for barnetilsynet. Stort sett står hver enkelt medlemsstat fritt til å forme ut politikken for dette feltet. En rekommendasjon fra 1992 anbefaler riktignok offentlig støtte til barnetilsyn, men dette er ikke et bindende vedtak (se notene 3 og 4). EF-området rommer betydelige

*Tabell 3 a. Barn i alderen 0-2 år med plass i offentlig støttet barnetilsyn. Prosent av alle barn i aldersgruppa.**

Land	Andel barn 0-2 år
Danmark	48
Sverige	31
Frankrike, Belgia, Island, Finland	20-29
Norge, Portugal, Italia	5-10
Vest-Tyskland, Nederland, Luxemburg,	
Irland, Storbritannia, Hellas	2-4
Spania (tall ukjent)	

* Kilde for EF-stater: Moss 1990. Tallene refererer til ulike år i perioden 1986-89.

Kilde for Skandinavia: NORD 1991:1

Tabell 3 b. Barn i alderen fra 3 til skolealder med plass i offentlig støttet barnetilsyn. Prosent av alle barn i aldersgruppa.

Land	Andel barn 3 år til skolealder
Frankrike, Belgia	95+
Italia, Danmark	85
Vest-Tyskland, Hellas, Spania, Sverige	60-70
Nederland, Luxemburg,	
Irland, Finland, Island	50-59
Norge	49
Storbritannia, Portugal	35-40

Kilde: se tabell 3 a.

variasjoner med hensyn til andelen barn med plass i offentlig støttet barnetilsyn, og tilsynets form og innhold (Moss 1990).

Tabellene 3 a og 3 b gir ikke direkte sammenliknbare tall, blant annet fordi lengden på den betalte svangerskapspermisjonen varierer. Det er likevel klart at Danmark ligger på topp i Vest-Europa når det gjelder andelen barn under tre år med plass i offentlig støttet barnetilsyn, og også Finland, Island og Sverige hevder seg godt.

Norge plasserer seg som et middels EF-land, meir likt det liberale Storbritannia enn de sosialdemokratiske naboene. – De fleste EF-medlemmer har tidligere skolestart enn det som er vanlig i Norden. For barn i alderen fra tre år til skolealder har mange EF-land tallmessig et bedre tilbud enn vi har i Norden. Danmark, Sverige og Finland har også investert meir i offentlige tilsyn for denne aldersgruppa enn Norge.

Yrkesaktivitet, 'yngelpleie' og sosiale rettigheter

La meg til slutt ta opp noen andre sider ved forholdet mellom yrkesaktive mødre og velferdsstat, med utgangspunkt i følgende sitat fra en avisartikkel:

«Over hele verden forventer mænd stadig, at det er kvinderne, der sørger for husholdningen og passer børnene. Og samtidig bliver kvinderne betragtet som andenrangs-arbejdere af samme årsag. Det er ansvarsforpligtelsen over for familien, der er selve hjertet i diskrimination af kvinder».

Det er ingen frustrert småbarnsmor som hevder dette. Sitatet er hentet fra ILOs generalsekretær, og er gjengitt i den danske avisa Politiken 19. september 1992. Innsikten er ikke ny. Men det er viktig og interessant at ILOs generalsekretær tar det opp. Det er også interessant at EFs sentrale organer behandler kvinners adgang til arbeidsmarkedet, og framholder betydningen av offentlig engasjement i barnetilsynet for å sikre både mødre og fedre mulighet til å være yrkesaktive. Det gir grunn til ettertanke når EFs sentrale organer nå understreker mødres rett til å delta i lønnet arbeid, og framholder nødvendigheten av tiltak som gjør det mulig å kombinere jobb og barn, mens en i norsk og svensk debatt

tar opp spørsmål om endringer i den offentlige støtten til barnefamiliene slik at en av foreldrene – i praksis mødrene – kan være heimeværende.

Omsorgen for barn under skolealder er i løpet av de siste åra i sterkere grad blitt politiske stridstema både i Sverige og Norge. I begge land er det stort sett enighet om at barnefamiliene trenger støtte. Den politiske uenigheten dreier seg om støttens form og innhold, og om hvilken familietype og hvilke morsmodeller den offentlige politikken skal støtte. Både i Sverige og Norge har de borgerlige partiene gått inn for kontantstøtte. Meget kort sagt impliserer slike ordninger en støtte til den funksjonsdelte kjernefamilien og den heimeværende mor. Sosialdemokratiet og partiene til venstre har tradisjonelt vært de sterkeste fortalere for offentlig støtte til barnehagen, og for mødres rett til lønnsarbeid.

Lønnsarbeid er et knapt gode i Vest-Europa. Spørsmål om deling av ansvar for og arbeid med barn er viktige også i forhold til konkurransen om plass på arbeidsmarkedet. Det dreier seg ikke bare om muligheten til å omsette arbeidskraft mot lønn, men om adgang til en lang rekke sosiale rettigheter som er knyttet til det regulære inntektsgivende arbeidet. Slik sett handler forholdet mellom velferdsstat og mødre ikke bare om muligheter for å kombinere jobb og barn, men om hvilke rettigheter velferdsstaten definerer for ulike typer arbeidskraft.

Skandinaviske forskere har ofte forstått velferdsstaten som prosesser preget av allianser mellom staten og kvinnene (Hernes 1982), til og med, som nevnt, som et partnerskap (Borchorst & Siim 1987). Skandinaver er også spesielle på den måten at det i dagligspråket ikke blir gjort et klart begrepsmessig skille mellom 'stat' og 'samfunn' – og det finnes vel knapt andre enn skandinaver som oppfatter staten som et 'folkhem'. Lønnsarbeideren med

omsorgsansvar viser imidlertid at forholdet mellom kvinner og den norske 'sosialdemokratiske' velferdsstaten er fleirtydig, preget både av motsetninger og av gjensidig avhengighet. Likevel kan det være grunn til å framheve, slik f.eks. Helga Hernes (1987) gjør, at de sosialdemokratiske velferdsstatene i Norden rommer et betydelig 'kvinnevennlig' potensiale.

Utvilsomt har statsfeminismen, den statlige intervensjonen for å bedre kvinners stilling i samfunnet, på en rekke områder styrket norske kvinner. For kvinnebefolkningen framstår den norske velferdsstaten likevel med janusansikt (Leira 1992). Dette har sammenheng med enkelte grunnleggende trekk i velferdsstatens struktur. Spesielt vil jeg framheve tre forhold: For det første, favoriseringen av det markedsbaserte arbeidet når det gjelder adgang til velferdsstatens rettighets- og ytelsessystemer; for det andre, forutsetningen om at betydelige mengder av det samfunnsnødvendige omsorgsarbeidet skal ivaretas privat; og for det tredje, en vedvarende arbeidsdeling etter kjønn i familie og arbeidsmarked. Til sammen har dette fått til følge at velferdsstaten virker best for og verner best om det atferdsmønster menn 'typisk' går inn i, det vi noe forenklet kan kalle 'lønnsarbeidermodellen' eller 'mannsmodellen' av samfunnsborgeren.

De sosiale kostnadene ved omsorgen og småbarnsfostringen er ulikt fordelt. Det koster å fostre en ny generasjon. Disse kostnadene er i liten utstrekning synlige, fordi de nå i uforholdsmessig stor grad bæres av mødre og av dårlig betalte omsorgsarbeidere. Spørsmål om å legge til rette for like muligheter for kvinner og menn er i høy grad et spørsmål om hvordan kostnadene ved den sosiale reproduksjonen fordeles, mellom stat, foreldre og arbeidsgivere, hevder EF-kommisjonens ekspertnettverk for barnetilsyn (Moss 1988). Jeg vil legge til at det også dreier seg om en

annen fordeling av arbeid og ansvar mellom kvinner og menn.

Henimot sekelskiftet er organiseringen og fordelingen av den uomgjengelig nødvendige, daglige omsorgen blitt et sentralt politisk tema i diskusjonen om velferdsstatens framtid. Dette kan også bli spørsmål der kvinner og menn skiller lag i synet på velferdsstatens ansvar og der det etableres nye konstellasjoner i holdninger til arbeids- og ansvarsdeling mellom stat, familie og marked.

Arnlaug Leira
forskningsleder
Institutt for samfunnsforskning

Noter

1. Denne artikkelen bygger på et innlegg ved programseminar for NORAS Velferdsstatsprogram, november 1992.
2. Se f.eks. rapport fra konferansen «Parental Employment and Caring for Children in the EC and Nordic Countries», arrangert av EF-kommisjonen og det danske sosialministerium, København 1992.
3. Romatraktaten – og også det sosiale charteret – setter grenser for hvilke argumenter som kan få gjennomslag når politiske initiativ skal begrunnes, og for hvilke spørsmål som hører inn under fellesskapets kompetanseområde. Politikken for barnetilsynet er interessant i denne sammenheng, fordi initiativ til økt innsats for små barn vever seg inn i dragkampen mellom EFs sentrale institusjoner om fellesskapets kompetanse. Europaparlamentet ved Komiteen for kvinners rettigheter (Women's Rights Committee) har ønsket et direktiv om barnetilsyn, det vil si, et bindende vedtak (Crawley 1990), mens det nå, i det minste foreløpig, er endt med en rekommendasjon om offentlig støtte til etablering av tilsyn for barn av utdanningssøkende og yrkesaktive foreldre. (En rekommendasjon er en type vedtak som ikke binder den enkelte medlemsstat). For barnehageforkjemperne kan dette utfallet fortone seg som magert. Likevel er det viktig, fordi det innebærer en innrømmelse av at tilsyn for barn faller inn under fellesskapets myndighetsområde.
4. «Council recommendation of 31 March 1992 on child care». *Official Journal of the European Communities*. 8.5.92. No 123/16.

Litteratur

- Borchorst, A. and Siim, B. Women and the advanced welfare state. A new kind of patriarchal power. In A.S. Sassoon (ed.) *Women and the State*. Hutchinson, London 1987.
- Council recommendation of 31 March 1992 on child care. *Official Journal of the European Communities*. 8.5.92. No 123/16
- Crawley, C. Foredrag i Oslo, november 1990. Likestillingsrådet, Oslo 1990.
- Crawley, C. 1992 a challenge and a threat for women. In *Social Europe*, 3/1991.
- EF-kommisjonen. *Europas sociale dimension*. København 1989.
- EF-kommisjonen. *Det sociale charter*. København 1989.
- Esping-Andersen, G. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Polity Press, Cambridge 1990.
- Hernes, H.M. *Staten – kvinner ingen adgang*. Universitetsforlaget, Oslo 1982.
- Hernes, H.M. *Welfare states and Woman Power*. Norwegian University Press, Oslo 1987.
- Hernes, H.M. Scandinavian Citizenship. *Acta Sociologica*, 31, 3: 199-215.
- Jackson, P.C. Completing the internal market – without women? I: *EF, det indre marked og kvinderne*. Samkvind, skriftserie nr. 5, København 1990.
- Leira, A. *Day Care for Children in Denmark, Norway and Sweden*. ISR-report 87:5, Oslo 1987.
- Leira, A. *Welfare States and Working Mothers*. Cambridge University Press, Cambridge 1992.
- Leira, A. The woman-friendly welfare state? – The case of Norway and Sweden. In J. Lewis (ed.). *Women and Social Policies in Europe*. Edward Elgar, London 1993 a.
- Leira, A. The State and Childcare. In: *Parental Employment and Caring for Children in the EC and Nordic Countries*. Sosialministeriet, København 1993 b.
- Moss, P. *Childcare and Equality of Opportunity*. Consolidated report to the European Commission. London 1988.
- Moss, P. *Childcare in the European Community 1985-1990*. Women of Europe Supplements no. 31, 1990.
- NORD 1992:1, *Yearbook of Nordic Statistics*.
- Pollack, A. *Report of the Committee on Women's Rights on Childcare and Equality of Opportunity*. PE 146.438, 1991.
- Ruggie, M. *The State and Working Women*. Princeton University Press, Princeton 1984.

Deltidsarbeid i europeiske velferdsstater

En sammenligning av Danmark, Norge, Storbritannia og Tyskland

Av Anne Lise Ellingsæter¹

Et av de mange temaene i den norske EF-debatten er mulige virkninger av medlemskap for kvinners stilling på arbeidsmarkedet. Særlig gjelder dette utviklingen i «atypisk» arbeid – arbeidsforhold som avviker fra standard arbeidskontrakter, blant annet deltidsarbeid. Denne artikkelen viser at utviklingen i deltidsarbeid i EF-landene frem til i dag ikke er preget av noe felles mønster. Men analysen peker i retning av at utviklingen av velferdsstaten vil være av sentral betydning for kvinners sysselsetting i Europa i årene fremover. Velferdsstatens politikk har hatt avgjørende betydning for hvilken plass deltidsarbeid får i kvinners sysselsettingsmønstre, og i hvor stor grad deltidsarbeid blir en marginal tilpasning på arbeidsmarkedet.²

Enkelte forskere hevder at det i løpet av det siste tiåret har vært en økning i det som kalles «atypisk» arbeid i Europa – det vil si arbeidsforhold som avviker fra det som er standard arbeidskontrakter i heltidsarbeid (Meulders & Plasman 1989). Deltidsarbeid regnes som «atypisk» arbeid, og er den mest utbredte formen. Andre eksempler er midlertidig arbeid, sesongarbeid og lønnet hjemmearbeid. Slike jobber antas å tilhøre arbeidsmarkedets periferi, kjennetegnet av dårlige og usikre arbeidsforhold. Kvinner utgjør det store flertallet med denne typen jobber, og mange har vært opptatt av om

utviklingen vil føre til en marginalisering av kvinners posisjon på arbeidsmarkedet. Det bør nevnes at det hersker uenighet blant forskerne om den faktiske utviklingen. Flere forskere er kritiske og hevder, etter min mening med rette, at det ikke er noe empirisk grunnlag for å påstå at det er en entydig økning i denne typen jobber i Europa.

Utviklingen i det atypiske arbeidet er blitt ett av de mange temaene i den norske EF-debatten. Enkelte har satt denne antatte utviklingen innen EF-området i sammenheng med hva slags konsekvenser et

EF-medlemskap kan få for norske kvinners stilling på arbeidsmarkedet. EF-motstandere hevder at et EF-medlemskap vil øke tallet på deltidsansatte kvinner med dårlige og usikre arbeidsvilkår her i landet. EF-tilhengere hevder at EF-medlemskap neppe vil forverre norske kvinners situasjon fordi vi i utgangspunktet har en langt høyere deltidandel enn de fleste EF-land.

Men utviklingen i deltidsarbeidet frem til i dag er i liten grad preget av et felles mønster for EF-landene. Sammenligner man utviklingen av deltidsarbeidet i ulike vesteuropeiske land, er det mest iøynefallende trekket de betydelige forskjellene mellom landene. Det er ikke bare deltidsarbeidets andel av sysselsettingen totalt, og deltidsens betydning for kvinners yrkesaktivitet spesielt, som varierer mellom land. Organiseringen og reguleringen av deltidsarbeidet, for eksempel deltidsarbeideres arbeidstid og sosiale rettigheter, viser også store variasjoner. Deltids- og heltidsansatte forskjellsbehandles mer i noen land enn i andre.

De politiske, økonomiske og institusjonelle rammene rundt EF har altså hatt liten betydning for kvinners deltidsarbeid. Regulering av det atypiske arbeidet har vært ett av de sosiale spørsmålene EF-kommisjonen har arbeidet med. Flere utkast til direktiver som tar sikte på å hindre forskjellsbehandling av deltidsansatte og heltidsansatte, har blitt avvist av blant annet Storbritannia og Danmark, men på ulikt grunnlag (Bjurstrøm 1993). Begrunnelsen for direktivene har vært å hindre konkurransevridning gjennom å etablere visse minimumsrettigheter for atypisk arbeidskraft. Som kjent betegnes EFs arbeid med spørsmål som hører hjemme i det sosialpolitiske saksfeltet som den «sosiale dimensjon». Det er imidlertid usikkert om EF i slike spørsmål vil lykkes å «harmonisere» medlemslandenes interesser på kort sikt.

Dersom man vil begå mer eller mindre

kvalifiserte gjetninger om fremtiden, er det viktig å forstå hvilke faktorer det er som påvirker det samfunnsproblemet man er opptatt av. Ett helt sentralt spørsmål når det gjelder utviklingen i deltidsarbeid er derfor hvorfor denne typen sysselsetting oppstår. Et annet viktig spørsmål er kunnskap om hvordan denne typen arbeidsforhold reguleres i forskjellige land – i hvor stor grad er deltidsarbeideres rettigheter faktisk marginalisert i forhold til heltidsarbeideres?

Politiske og institusjonelle forklaringer

Jeg vil hevde at det har vært en tendens til å analysere deltidsarbeid enten som ensidig skapt av økonomiske strukturer, særlig som et produkt av arbeidsgivernes økte preferanser for fleksibilitet som lett kan realiseres under høy arbeidsledighet, eller ensidig som et resultat av kvinners individuelle valg. Det strukturelle perspektivet har vært dominerende i europeisk sammenheng, mens det individuelle har vært utbredt i Skandinavia. Mitt utgangspunkt er at utviklingen og utformingen av deltidsarbeidet i ulike land ikke kan forklares med en enkelt forklaringsfaktor, men formes i en komplekst samspill mellom økonomiske, sosiale og politiske faktorer. Arbeidsmarkedet i ulike land, eller ulike «sysselsettingsregimer», er historisk bestemt og sterkt preget av nasjonale ordninger og kulturer.

Det har også vært en tendens til å betrakte deltidsarbeid som et homogent fenomen, med klart marginale trekk. Det er viktig å ta utgangspunkt i at deltidsarbeid er en samlebetegnelse for arbeidsforhold som dekker et vidt spektrum, fra helt marginale forhold til tilfeller som ikke skiller seg stort fra heltidsarbeid.

Etter min mening har betydningen av politiske og institusjonelle forhold hatt alt

for liten vekt i studiet av deltidsarbeid. Jeg har derfor valgt å fokusere på betydningen av offentlig politikk og «industrial relations», eller forhandlingssystemer. Jeg reiser spørsmål om i hvilken grad politikken i ulike typer velferdsstater har påvirket utformingen av deltidsarbeidet, særlig når det gjelder hvilken plass deltid har fått i kvinners, og spesielt mødres, yrkesmønstre, og i hvilken grad deltid betyr marginalisering av kvinners posisjon på arbeidsmarkedet.

De følgende spørsmålene står sentralt: Hvilken rolle har veksten i velferdsstaten spilt for etterspørselen etter deltidsarbeid? Hvilken betydning har velferdsstatens tilbud av sosiale tjenester, som for eksempel barnehageplasser, hatt for mødres valg mellom deltidsarbeid og heltidsarbeid? Hvordan er deltidsarbeideres rettigheter ivaretatt i de ulike velferdsstatenes arbeidsrett og sosiallovgivning?

Spørsmålene belyses ved en sammenlignende analyse av Norge og tre utvalgte EF-land, hvor utvalget av land representerer, i store trekk, tre ulike hovedtyper av velferdsstatspolitikk. Valg av land er gjort med utgangspunkt i den typologien av velferdsstater som Gøsta Esping-Andersen (1990) utviklet i boka *Three Worlds of Welfare Capitalism*. I vår studie representerer Norge og Danmark den «sosialdemokratiske» modellen, Tyskland (tidligere Vest-Tyskland) den «konservative» modellen og Storbritannia representerer den «liberale» velferdsstatsmodellen.

Idealtypen av den sosialdemokratiske staten gir borgerne universelle sosiale rettigheter og tilbyr velferdstjenester av høy kvalitet. De høye kostnadene ved å opprettholde dette velferdsnivået krever høy yrkesdeltakelse. Ideelt sett tar staten direkte ansvar for barn og andre omsorgstrengende, og statens engasjement i sosiale tjenester tillater kvinner å velge lønnsarbeid i stedet for ulønnet familiearbeid. Den

idealtypiske konservative stat er sterkt influert av kirken og opptatt av å bevare et tradisjonelt familiemønster. Familiepolitikken oppmuntrer moderskapet og sosiale tjenester som barnehager er underutviklet. Staten vil kun intervenere når familiens ressurser er uttømt. Den konservative staten fremmer avgang fra yrkeslivet og et lavt arbeidstilbud. Kvinner blir ikke oppmuntret til lønnsarbeid. Den idealtypiske liberale stat satser på markedsmekanismene og gjør lite for å stimulere kvinners yrkesaktivitet. Selv om sysselsettingen er høy i noen av disse landene, har velferdsstaten hatt liten innvirkning på dette.

Velferdsstatens etterspørsel etter arbeidskraft

Hvilken rolle har veksten i velferdsstaten spilt for etterspørselen etter deltidsarbeid? Av de fire landene jeg har sammenlignet, har Danmark og Norge hatt de høyeste andelene med deltidsarbeid over de to siste tiårene. I disse to landene var det vekst i deltidsarbeidets relative andel av sysselsettingen på 1970-tallet og tidlig på 1980-tallet. Stagnasjon og nedgang har imidlertid karakterisert slutten av 1980-årene. Ifølge OECD var henholdsvis 24 prosent av alle danske og 27 prosent av alle norske yrkesaktive i deltidsarbeid i 1990. I Storbritannia har deltidsarbeidet økt sterkt på 1980-tallet, helt fra begynnelsen av tiåret, slik at andelen yrkesaktive på deltid i 1990 var 22 prosent. Tyskland har hatt en betydelig lavere deltidsandel, men har vist en økende tendens. Økningen var imidlertid sterkest på 1970-tallet.

Velferdsstaten etterspør bestemte typer arbeidskraft. En stor servicesektor ser ut til å være en betingelse for en høy deltids-sysselsetting. Behovet for fleksibel arbeidskraft er størst i servicenæringene. Utbyggingen av velferdsstaten har spilt en

Tabell 1. Andel av sysselsatte som arbeider deltid. Prosent.

	1973	1983	1990
Danmark	17	24	24**
Norge	24*	29	27
Storbritannia	15	19	22***
Tyskland	8	13	13***

* 1975, ** 1988, *** 1989.

Kilde: OECD 1983, tabell 18 (1973- tall), OECD 1991, tabell 2.9 (1983 og 1990-tall).

vesentlig rolle for veksten i servicesektoren, men den relative betydningen er sterkt varierende fra land til land. Innenfor OECD-området er Danmark og Norge blant de landene som har størst sysselsetting i offentlig sektor, og i den offentlige velferdssektoren. En stor offentlig sektor ser ut til å henge sammen med høy andel deltidsarbeid. I Tyskland, der deltidsandelen er svært lav, finner vi både en relativt liten servicesektor og en liten offentlig sektor.

Tabell 2. Andel av alle sysselsatte som arbeider i offentlig velferdssektor (helse, utdanning og velferdstjenester). 1985. Prosent.

Danmark	25
Norge	20
Storbritannia	12
Tyskland	7

Kilde: Esping-Andersen (1990:158).

Offentlig sektor etterspør kvinnelig arbeidskraft. Offentlig sysselsetting ble fulgt av en «feminisering» av arbeidsstyrken. Veksten i deltidsarbeidet i Danmark, Norge, Storbritannia og Tyskland ser ut til

å ha skjedd parallelt med økningen i den kvinnelige yrkesaktiviteten. I Norge og Danmark finner vi svært høy yrkesdeltakelse blant kvinner generelt.

Velferdsstat, deltidsarbeid og moderskap

Også blant mødre er yrkesdeltakelsen meget høy i Norge og Danmark, med henholdsvis 74 og 79 prosent blant norske og danske kvinner med barn under 10 år. I Storbritannia er yrkesdeltakelsen for kvinner generelt, men særlig for mødre, betydelig lavere. Under halvparten, 46 prosent, av mødre med barn under 10 år er yrkesaktive. Aller lavest yrkesdeltakelse både blant kvinner generelt og blant mødre spesielt finner vi i Tyskland. Her er bare 38 prosent av mødrene yrkesaktive.

Tabell 3. Sysselsetting og deltidsarbeid blant mødre med barn under 10 år. 1988. Prosent.

	Andel sysselsatte mødre	Andel sysselsatte mødre som arbeider deltid
Danmark	79	40
Norge*	74	61
Storbritannia	46	70
Tyskland	38	55

* Tallene for Norge er beregnet av forfatteren for Kvinner i arbeidsstyrken med barn 0-10 år. Kilde: Statistisk sentralbyrå 1990, tabell 46 og 47.

Kilde: Commission of the European Communities (1990), tabell 1.

I de fleste land er det store flertallet av deltidsarbeidere kvinner. Kvinners deltidsarbeid forklares vanligvis med at dette er en nødvendig tilpasning for kvinner særlig i de fasene av livet hvor omsorgsforpliktelsene

er store, det vil si når kvinner er mødre. Men deltidsarbeid har en ulik plass i mødres yrkesaktivitet. Når det gjelder deltidsarbeidets kopling til moderskapet framkommer det tre hovedmønstre.

Danmark og Storbritannia representerer to ytterpunkter. I Danmark er deltidsarbeid frikoplet fra morsrollen på den måten at mindretallet av de yrkesaktive mødrene har deltidsarbeid (40 prosent). Deltidsarbeid er ikke mer utbredt blant mødre enn blant andre grupper av kvinner. I Storbritannia er deltidsarbeid den klart dominerende yrkestilpasningen for mødre (70 prosent av de yrkesaktive mødrene). I Tyskland, og også i Norge, er deltid og heltidsarbeid i større grad konkurrerende tilpasninger blant mødre (henholdsvis 55 og 61 prosent av yrkesaktive mødre har deltid).

Hvilken betydning har velferdsstatens tilbud av sosiale tjenester, som for eksempel barnehageplasser, hatt for mødres valg mellom deltidsarbeid og heltidsarbeid? Det viser seg at de tre hovedmønstrene for mødres deltidsarbeid langt på vei faller sammen med modellene for offentlig barnetilsyn i disse landene. I Danmark har det offentlige sørget for en meget høy barnehagedekning, både for barn i førskolealder sett under ett, men også for de aller minste under 3 år.

*Tabell 4. Andel barn med plass i barnehager med offentlig tilskudd. Prosent.**

	Barn under 3 år	Barn fra 3 år til skolealder
Danmark	48	85
Norge	10	55
Storbritannia	2	35-40
Tyskland	3	65-70

* Tall for Danmark 1989, Tyskland 1987, Storbritannia 1988, Norge 1989 (Statistisk sentralbyrå, Barnehagestatistikk). Skolestart: Storbritannia 5 år, Tyskland 6-7 år, Danmark og Norge 7 år.

Kilde: Commission of the European Communities (1990), tabell 3.

I Storbritannia ansees ikke barnetilsyn for å være en offentlig oppgave og overlates dermed til det private markedet. Dekningsgraden er meget lav, særlig for barn under 3 år, hvor det nesten ikke finnes tilbud. I Tyskland finner vi relativt mange plasser for barn over 3 år, riktignok med et stort innslag av deltidsplasser, og svært få plasser for barn under 3 år. Dette kan tas som uttrykk for at den tyske velferdspolitikken er preget av mer stat og mindre marked enn den mer liberale politikken i Storbritannia, samtidig som den konservative familieideologien også slå'r igjennom. Det er stor politisk enighet om at barn under 3 år bør passes i hjemmet.

I Norge har statens rolle i barnetilsynet vært mer tvetydig (Leira 1992). Norge representerer faktisk et eksempel på at det er en svak sammenheng mellom tilbudet av offentlig barnetilsyn og mødres yrkesaktivitet generelt. Sammenlignet med Danmark er barnehagedekningen betydelig lavere, selvom dekningsgraden har økt jevnt og trutt de siste årene. For de aller minste barna har tilbudet på plasser vært i samme kategori som Storbritannia og Tyskland, men det er registrert en viss økning de siste par årene. Utilstrekkelig offentlig barnetilsyn er sannsynligvis en av forklaringsene på den relativt høye andelen blant norske mødre som har deltidsarbeid.

Marginalisering av deltid?

Deltidsarbeid oppfattes ofte som en type arbeidsforhold som opprettholder kvinners ufordelaktige stilling på arbeidsmarkedet. Men innebærer deltidsarbeid nødvendigvis at kvinners situasjon på arbeidsmarkedet marginaliseres? Jeg reiser spørsmål om i hvilken grad deltidsarbeid har utviklet seg som en marginal tilpasning på arbeidsmarkedet i de fire landene jeg har studert, og i hvor stor grad ulike mønstre kan forklares utfra ulikheter i offentlig politikk.

Dersom vi bruker antall ukentlige arbeidstimer som mål på hvor marginalt et deltidsarbeidsforhold er, finner vi at deltidsarbeidere i Storbritannia er mest marginalisert i forhold til heltidsarbeid, mens deltidsarbeidet er minst marginalt i Danmark. Sammenlignet med Danmark, finner vi at relativt mange deltidsarbeidere i Storbritannia har få ukentlige timer, mens en langt mindre andel har relativt mange ukentlige arbeidstimer. Fordelingen av arbeidstid blant deltidsarbeidere i Norge og Tyskland faller et sted mellom den danske og den britiske.² Deltidsansattes arbeidstid er viktig også fordi i mange land knyttes sosiale rettigheter for arbeidstakerne til den ukentlige arbeidstiden.

Tabell 5. Vanlig arbeidstid blant kvinnelige deltidsarbeidere i servicenæringene. 1988. Prosent.

	Andel med 10t el. mindre	Andel med 25t el. mer
Danmark	16	46
Storbritannia	23	21
Tyskland	10	28

Kilde: OECD (1991:48).

Velferdsstaten danner også et eget arbeidsmarked, som ikke domineres av tradisjonelle markedsprinsipper (Esping-Anderesen 1990). Mye tyder på at staten er den «gode arbeidsgiver» for deltidsarbeidere, særlig i Norge og Danmark. Staten gir sikre arbeidskontrakter og gode sosiale rettigheter også for deltidsansatte. Staten tilbyr arbeidstakere fleksibel arbeidstid selv om det er uproduktivt. I Norge gjennomgikk deltidsarbeidet en normaliseringsprosess på begynnelsen av 1980-tallet. Timetallet blant de deltidsansatte økte, flere ble fast

ansatt og flere ble medlemmer av fagforeninger (Ellingsæter 1989).

De enkelte velferdsstatenes arbeidsrett og sosiallovgivning behandler deltidsarbeidere forskjellig (Bjurstrøm 1993). Norge og Danmark har sosiale sikringssystemer som er relativt universelle, det vil si uavhengige av individets forhold til arbeidsmarkedet. Tyskland representerer en modell der sosiale ytelser i meget stor grad er knyttet til ytelser i arbeidsmarkedet, gjennom ulike forsikringsordninger. Det britiske systemet er en blanding av universalismeprinsippet og forsikringsprinsippet. De ulike systemene vil ha ulike konsekvenser for deltidsarbeideres rettigheter.

Norge, og til dels også Danmark, er de to landene hvor sosiale rettigheter i minst grad er betinget av arbeidstakernes arbeidstid. Både Tyskland og Storbritannia stiller større krav om en viss arbeidstid og inntekt for at arbeidstakerne skal falle inn under sosiale ordninger. Mens rettighetene til deltidsarbeidere i Tyskland er noe dårligere enn for de to skandinaviske landene, er det bare i Storbritannia at situasjonen gjør det rimelig å karakterisere deltidsarbeid som marginalisert i forhold til heltidsarbeid. Arbeidsrett og sosiallovgivning gjør britiske deltidsarbeidere til billigere arbeidskraft enn heltidsarbeidere. Den marginale situasjonen for deltidsarbeidere må ses i sammenheng med den sterke tendensen til deregulering av arbeidsmarkedet i Storbritannia over de siste årene.

Fagforeninger og deltidsarbeidets marginalitet

Ikke bare statlig velferdspolitik, men også de nasjonale forhandlingssystemene, og særlig fagbevegelsens rolle og styrke, har hatt betydning for utformingen av deltidsarbeideres rettigheter. I de fire landene jeg har studert er de fleste arbeidstaker-

rettigheter regulert gjennom kollektive avtaler. Dette gjør fagbevegelsens rolle spesielt interessant når det gjelder graden av marginalisering av deltidsarbeidet. Organisasjonsgrad, organisasjonenes grad av sentralisering og deltakelse i korporative systemer vil påvirke fagbevegelsens forhandlingsstyrke og valg av strategier for å møte endringer på arbeidsmarkedet.

Den sterke posisjonen til fagbevegelsen i de skandinaviske landene er helt spesiell i en OECD-sammenheng (OECD 1991). Særlig i Danmark har fagbevegelsen ført en vellykket reguleringspolitikk overfor deltidsarbeid. Hovedstrategien ser ut til å ha vært å begrense deltidsarbeid med kort ukentlig arbeidstid, det vil si de mest marginale formene, gjennom avtaleverket. De fleste kollektive avtaler forbyr deltidsarbeid med mindre enn 15 timer pr. uke (Bjurstrøm 1993). Dette er den vanligste timegrensen for fulle arbeidstakerrettigheter. Dette har sannsynligvis bidratt til den høye gjennomsnittlige arbeidstiden blant danske deltidsarbeidere.

Også i Norge har en sterk fagbevegelse vært kritisk til deltidsarbeid. Selv om vi ikke finner begrensninger overfor deltid i avtaleverket slik som i Danmark, må likevel fagbevegelsen regnes med blant de aktørene som har bidratt til en normalisering av deltidsarbeidet i Norge.

Den tyske fagbevegelsen er langt svakere enn de skandinaviske, men den har vært skeptisk til deltidsarbeid og arbeidet for å fjerne deltidsarbeid med kort ukentlig arbeidstid, noe som finnes nedfelt i enkelte kollektive avtaler (Bjurstrøm 1993).

På det andre ytterpunktet finner vi de langt svakere britiske fagforeningene som mer stilltiende har akseptert et marginalisert deltidsarbeid (Rubery 1989). Politiken til den britiske regjeringen har vært å liberalisere arbeidsmarkedet, og å redusere offentlig styring, noe som har lagt store begrensninger på fagbevegelsen.

Deltidsarbeidets profil og fremtidige utvikling

Analysen viser altså at politiske og institusjonelle forhold har vært av betydning for utviklingen av deltidsarbeidet i Europa. Det er grunn til å hevde at de ulike velferdsstatenes politikk har hatt avgjørende betydning for hvilken plass deltidsarbeidet får i kvinners sysselsettingsmønstre, og i hvor stor grad deltidsarbeidet blir en marginal tilpasning til arbeidsmarkedet.

Hvorvidt mødre «foretrekker» deltidsarbeid framfor heltidsarbeid påvirkes av strukturer frembragt av politiske prosesser. Denne konklusjonen innebærer at dersom man ønsker å forstå deltidsarbeidets utvikling er det ikke nok å studere egenskaper ved kvinnene, men det er også viktig å studere disse politiske prosessene.

Som nevnt innledningsvis, så er utviklingen frem til i dag i liten grad preget av et felles mønster for EF-landene. Men analysen peker i retning av at utviklingen av velferdsstaten vil være av sentral betydning for kvinners sysselsetting i Europa i årene framover. Det innebærer blant annet at EF vil få betydning for de nasjonale utformingen av deltidsarbeidet, dersom utviklingen innen EF fører til en harmonisering av de ulike typene av velferdsstatsmodeller og forhandlingssystemer som i dag finnes blant medlemslandene. Nivået på den offentlige sysselsettingen, servicetilbud (som f.eks. barnehager), og fagbevegelsens rolle vil ha betydning for deltidsarbeidets utvikling. Reguleringen av arbeidstakers rettigheter i arbeidsrett og sosiallovgivning har konsekvenser for deltidsarbeidets status som marginalt arbeid. For Norges vedkommende kan en bevegelse bort fra den sosialdemokratiske modellen og en tilnærming til enten den konservative eller liberale modellen, som Tyskland og Storbritannia representerer, ha negative konsekvenser for kvinners muligheter på

arbeidsmarkedet. Men dette er en utvikling som også kan finne sted uavhengig av vårt forhold til EF.

Anne Lise Ellingsæter
forsker
Institutt for samfunnsforskning

Noter

1. Artikkelen er tidligere trykt i *Søkelys på arbeidsmarkedet* nr. 10, 1993.
2. Artikkelen er et bidrag fra et større prosjekt «EF – den sosiale dimensjon og kvinners rettigheter» ved Institutt for samfunnsforskning, finansiert av NORAS. Hovedsynspunktene som fremkommer i artikkelen er mer detaljert dokumentert i Ellingsæter 1992.
3. Jeg bygger her på OECD-tall for fordeling av arbeidstimer i servicesektoren, som er den største sektoren for kvinners deltidsarbeid. Sammenlignbare tall for Norge er ikke tilgjengelig, men en fordeling av arbeidstid blant sysselsatte kvinner i deltidsarbeid i 1989 viser at 15% arbeidet vanligvis 1-9 timer per uke, mens 51% arbeidet 20 timer eller mer (Arbeidsmarkedsstatistikk 1990, Statistisk sentralbyrå).

Litteratur

- Bjurström, H. *Deltidsansattes rettigheter. En komparativ studie av Danmark, Norge, Storbritannia og Tyskland*. Institutt for samfunnsforskning, Oslo 1993.
- Commission of the European Communities. *Child-care in the European Communities 1985-1990*. Brussel 1990.
- Ellingsæter, A. L. *Normalisering av deltidsarbeidet*. Statistisk sentralbyrå, Oslo 1989.
- Ellingsæter, A. L. *Part-time work in European welfare states*. Institutt for samfunnsforskning, Oslo 1992.
- Esping-Andersen, G. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Polity Press, Cambridge 1990.
- Meulders, D. & R. Plasman. *Women in atypical employment*. Department of Applied Economics, Universite Libre de Bruxelles, Bruxelles 1989.
- Leira, A. *Welfare States and Working Mothers*. Cambridge University Press, Cambridge 1990.
- OECD. *Employment Outlook 1983*. OECD, Paris 1983.
- OECD. *Employment Outlook 1991*. OECD, Paris 1991.
- Rubery, J. Precarious forms of work in the United Kingdom. I G. Rodgers & J. Rodgers (red.). *Precarious jobs in labour market regulation: The growth of atypical employment in Western Europe*. ILO, Geneve 1989.
- Statistisk sentralbyrå. *Arbeidsmarkedsstatistikk 1989*. Statistisk sentralbyrå, Oslo 1990.

Velferdssektor, deltidsarbeid og kjønnssegregering

Av Marianne Nordli Hansen

I sammenlignende studier har segregeringen mellom kjønnene i det norske arbeidsmarkedet vist seg å være spesielt høy. Sett i forhold til den sterke vektleggingen av likestilling mellom kjønnene kan dette oppfattes som et paradoks. Den høye målte kjønnssegregeringen kan imidlertid også oppfattes som en følge av andre særtrekk ved det norske arbeidsmarkedet, som også gjelder for de andre nordiske landene.

Her studeres innvirkningen av deltidsarbeid blant kvinner og utbredelsen av velferdssektoren.¹ Både gode muligheter til deltidsarbeid og etterspørsel etter kvinnelig arbeidskraft i velferdssektoren kan bidra til å kanalisere kvinner inn i kvinneyrker, og dermed befeste kjønnsforskjeller i arbeidsmarkedet. Deltidsarbeid viser seg imidlertid å ha liten innvirkning på målinger av kjønnssegregering, mens konsentrasjonen av kvinner i yrker i helse- og sosialsektoren har noe sterkere betydning.

Sammenlignet med andre land har norske og skandinaviske kvinner spesielt høy yrkesaktivitet. Fra 1970 til 1990 økte kvinneandelen blant de sysselsatte i Norge fra 33 til 45 prosent (Kjeldstad 1991). Den høye yrkesaktiviteten kan tolkes som et tegn på at politiske mål om tilrettelegging av kvinners yrkesdeltagelse for å oppnå mer likestilling mellom kjønnene har lyktes.

Imidlertid er et annet trekk ved de skandinaviske arbeidsmarkedene at de i sammenlignende studier er vist å ha en særlig

høy grad av kjønnssegregering (Skrede 1984, OECD 1985, Rosenfeldt og Kalleberg 1991). Dette gjelder spesielt Norge. Lav datakvalitet og måleproblemer fører ikke desto mindre til at konklusjonene i de sammenlignende undersøkelsene om kjønnssegregering er noe usikre. Fordi målene på kjønnssegregering i sterk grad avhenger av hvilke inndelinger de bygger på, og fordi kvinner tenderer til å samle seg i få yrker innenfor større yrkeskategorier, vil vi finne en høyere grad av kjønnssegregering hvis vi bruker mer detaljerte data

(Bielby og Baron 1986, Reskin og Roos 1990). Rangeringen av land etter grad av segregering kan også endres med nøyaktigere målinger.

Segregering i arbeidsmarkedet bidrar til økonomisk ulikhet mellom kjønnene. I Norge er andelen kvinner i yrker vist å påvirke yrkesutøvernes inntekt i negativ retning, uavhengig av utdanning, sosialt lag og yrkesfelt (Album 1989). Flere studier tyder på at lønnsforskjeller og andre forskjeller mellom kvinner og menn i utbytte av lønnet arbeid i mindre grad skyldes at kvinner og menn belønnes ulikt i samme type jobb enn at de befinner seg i ulike jobber (Bielby og Baron 1986, England et al. 1988, LeGrand 1991). Men det er omdiskutert hvor mye av lønnsforskjellene som skyldes segregering (jfr. Goldin 1990, s. 71-73). Sett i forhold til den sterke vekten på likestilling mellom kjønnene i Norge, kan kjønnssegregeringen virke som et paradoks: Kjønnssegregering i arbeidsmarkedet vil kunne motvirke effekten av politiske tiltak og holdninger som fremmer likestilling mellom kjønnene.

Hvordan kan man forklare kjønnssegregeringen i det norske arbeidsmarkedet? Det høye nivået av kjønnssegregering i Norden er i tidligere forskning hevdet å ha en sammenheng med to andre særtrekk ved kvinners yrkesaktivitet i de skandinaviske landene. For det første er omfanget av deltidsarbeid stort, for det andre er store andeler av yrkesaktive kvinner sysselsatt i yrker i den offentlige velferdssektoren.

I det følgende skal jeg først diskutere hvor omfattende segregeringen mellom kjønnene i det norske arbeidsmarkedet er, og hvordan utviklingen i segregering har vært mellom 1981 og 1991. Dernest skal jeg ta opp spørsmålet om i hvilken grad kjønnssegregeringen i det norske arbeidsmarkedet kan settes i sammenheng med omfanget av deltidsarbeid og rekrutteringen av kvinner til yrker innenfor velferdssektoren.

Måling av kjønnssegregering

Målet som skal brukes her for å få oversikt over segregering i arbeidsmarkedet er den såkalte «ulikhetsindeksen» D (Index of Dissimilarity eller Duncan-indeksen). Dette er et spredningsmål som er rettet mot å måle i hvilken grad to grupper – for eksempel to kjønn eller to raser – er ulikt fordelt over ett sett av kategorier, som kan være bosted, utdanningsgrupper, eller som her, yrkeskategorier. Målet kan skrives som

$$D = \sum |(K_i/K - M_i/M)|/2,$$

hvor K_i her er antallet kvinner i et gitt yrke, K er det totale antallet yrkesaktive kvinner, M_i er antallet menn i et gitt yrke og M er det totale antallet yrkesaktive menn. Dette målet er blitt kritisert (se for eksempel James og Taeuber 1985, Baron et al. 1991, Blackburn et al. 1992), men det fortolkes på en grei måte: Størrelsen viser hvor stor andel av kvinner som ville måtte bytte plass med menn – eller omvendt – for å få en jevn fordeling. Ved total segregering vil D være 1, og jo mindre segregering, jo lavere er D . Målet D er også det mest brukte i litteraturen om segregering. Hvis man vil sammenligne med funn fra andre undersøkelser gir altså D et kortfattet sammenligningsgrunnlag.

Tabell 1 viser kjønnssegregeringen i det norske arbeidsmarkedet målt ved tre tidspunkter, og med mer eller mindre grove yrkesinndelinger.² Den mest detaljerte inndelingen, som er en noe revidert utgave av den tresifrede yrkeskoden i den nordiske yrkesklassifiseringen (NYK, se Arbeidsdirektoratet 1965),³ består av omlag 180 yrker, den midterste av 70 yrkesgrupper og den groveste av 10 hovedyrkesgrupper. Vi ser at målingen basert på hovedyrkesgruppene viser adskillig mindre segregering enn de mer detaljerte inndelingene.

Forskjellene mellom de andre to er betydelig mindre. I 1991 var for eksempel segregeringen 0,45 på en-siffernivå, mens den var 0,58 og 0,65 på, henholdsvis, to- og tre-siffernivå. Det ser altså ut til at vi griper det meste av segregeringen mellom kjønnene uten å gå til det mest detaljerte klassifikasjonsnivået, men at forskjellene mellom den groveste og de to mer detaljerte inndelingene er stor.

Tabell 1. Kjønnss segregering i det norske arbeidsmarkedet. Ulikhetsindeks (D) etter år og klassifiseringsnivå.

Nivå	1981	1986	1991
1-siffer	0,47	0,47	0,45
2-siffer	0,63	0,62	0,58
3-siffer	0,68	0,69	0,65

Det er ikke rom for inngående diskusjoner om sammenligninger med andre studier her, men det kan nevnes at ulikhetsmålet D ifølge Skredes beregninger basert på hovedyrkesgruppene var 0,49 i det norske arbeidsmarkedet i 1980, mens segregeringen i alle de andre OECD-landene var lavere (Skrede 1984). Målene for 1981 som bygger på tre-siffer-klassifiseringer av yrker i tabell 1 er så å si identiske med målinger basert på detaljerte klassifiseringer i Sverige og England i samme tidsrom (Jonung 1989, tabell 4.5, Tzannatos 1990, table 2). Målinger basert på amerikanske data med 438 yrkeskategorier viser derimot noe lavere segregering – 0,60 i 1980, 0,57 i 1986 (Jacobs 1989b, table 2.6).

Ingen av målene i tabell 1 tyder på store endringer over tid i segregering, men det har skjedd en viss minskning mellom 1986 og 1991. Det er et forholdsvis kort tidsrom som inngår her – bare ti år – og man kan ikke forvente store endringer i arbeidsmarkedsstrukturer i løpet av et så kort tidsrom. På den andre siden har det skjedd store

endringer i kvinners forberedelser for arbeidsmarkedet i løpet av nettopp disse årene: Utdanningsnivået blant unge kvinner er ikke lenger lavere enn blant menn.⁴ Årskull hvor kvinnene har stadig høyere utdanning har altså entret arbeidsmarkedet, og man kunne tro at deres inntreden ville føre til mindre kjønnssegregering enn når kvinnelige arbeidstakere har adskillig lavere utdanningsnivå enn de mannlige. Men kjønnssegregering i arbeidsmarkedet er en «tung» struktur som endres sakte. Amerikanske og britiske studier av utviklingen i kjønnssegregering i dette århundret tyder på at nivået av kjønnssegregering har vært forholdsvis stabilt, med bare en svak nedgang, på tross av at andelen yrkesaktive kvinner har økt kraftig (Jacobs 1989a, 1989b, Tzannatos 1990). Ut fra stabiliteten i mål på kjønnssegregering i slike studier er endringene i løpet av tiårsperioden vist i tabell 1 ikke nødvendigvis små: Endringene som har funnet sted mellom 1986 og 1991 kan være en indikator på at nye trender i utdanning og yrkesvalg blant kvinner, og muligens blant menn, etter hvert vil redusere kjønnssegregeringen i arbeidsmarkedet.

Deltidsarbeid og sosiale rettigheter

De høye sysselsettingsratene blant norske kvinner kan ses i sammenheng med omfanget av deltidsarbeid. Ifølge arbeidskraftundersøkelsene (AKU) har deltidsandelene blant yrkesaktive kvinner fluktuert rundt 50 prosent i løpet av 1980-tallet (Hansen 1992). I Europa er det bare i Nederland at deltidsratene blant kvinner er høyere. Til sammenligning jobbet 38 prosent av danske sysselsatte kvinner deltid i 1990, og i Hellas, Italia og Portugal mindre enn 10 prosent (materiale fra Eurostat).⁵ På grunnlag av sammenligninger mellom land

er det hevdet at det er en sammenheng mellom deltidsarbeid og segregering i arbeidsmarkedet – jo høyere deltidsandeler jo sterkere segregering mellom kjønnene (jfr. Skrede 1984, s. 13, 1987, s. 287, Schmid 1991, s. 17).⁶ Omfanget av deltidsarbeid kan altså være en grunn til den høye kjønnssegregering i det norske arbeidsmarkedet.

En sammenheng mellom deltidsarbeid og segregering kan ha kommet i stand gjennom ulike prosesser. En slik prosess er den sterke økningen av gifte kvinners yrkesaktivitet. I de senere år er det særlig småbarnsmødrene som har kommet ut på arbeidsmarkedet (Kjeldstad 1991). Denne økningen er blitt forklart på flere måter. Noen legger særlig vekt på endringer i næringsstruktur, andre på økte kvinnelønninger og offentlige tiltak som tilrettelegger kvinners yrkesdeltakelse.

Veksten i servicesektoren førte til etterspørsel etter kvinnelig arbeidskraft, som av ideologiske og økonomiske grunner tilbød den (jfr. Ellingsæter 1989, s. 35-38). Etterspørselen etter kvinnelig arbeidskraft har altså i stor grad funnet sted i avgrensede deler av arbeidsmarkedet, og jobbene kvinner blir tilbudt vil ofte befinne seg i lavere deler av yrkeshierarkier, preget av utbredt deltidsarbeid, lav lønn og store kvinneandeler (jfr. Skrede 1987, s. 283-287). Hvis etterspørselen etter kvinnelig arbeidskraft er begrenset til deler av arbeidsmarkedet med jobber som på grunn av lønnsnivået er lite attraktive for menn, vil dette føre til kjønnssegregering.

Økonomer har i forklaringer av økende yrkesaktivitet blant kvinner særlig lagt vekt på økende kvinnelønninger: Kompensasjonen kvinner mottar for arbeidsmarkedsaktivitet har steget relativt til deres produktivitet i arbeid utenfor markedet, slik at det gradvis har blitt lønnsomt for dem å redistribuere tiden sin i retning av mer omfattende markedsarbeid (Persson 1990, s. 227). Politiske tiltak har også søkt å tilrette-

legge kvinners arbeidsmuligheter – blant annet gjennom utbygging av barnehageplasser, forbedret organisering av deltidsarbeid og sosiale rettigheter, som muligheter for kortere arbeidstid blant småbarnsforeldre og regler om fraværsmuligheter ved barns sykdom (for en analyse av effekten av svenske tiltak se Persson 1990, s. 228-230).

Økende kvinnelønninger og politiske tiltak som gjør det lettere å kombinere familie og hjem fører til at det blir mer ønskelig og mer overkommelig å arbeide utenfor hjemmet. Men kvinner vil variere med hensyn til hvor mye de ønsker å satse på arbeidslivet. Noen vil ønske å jobbe heltid, og vil satse like mye på arbeidslivet som menn. Beregninger som er foretatt tyder på en omfattende undersysselsetting av gifte kvinner i Norge (Torp 1984, Ellingsæter 1989). Men om mange kvinner ønsker lengre arbeidstid betyr ikke dette alltid at de ønsker heltid. Det er dokumentert at svært mange heltidsarbeidende kvinner ønsker kortere arbeidstid (Iversen 1986, tabell 1.2), også når det er spesifisert at eventuelle arbeidstidsforkortelser vil medføre lavere lønn (Ellingsæter 1989, tabell 17). Deltidsarbeid har også gjennomgått en «normaliseringsprosess» – mange jobber er organisert som faste deltidsjobber og organisasjonsgraden hos deltidsarbeidende kvinner, som kan være en indikator på deres integrasjon i arbeidslivet, har vært økende (Ellingsæter 1989, s. 69-71). Å jobbe deltid kan altså være positivt for mange kvinner – det er en måte å skaffe seg en viss inntekt på og få en sosial tilhørighet utenfor hjemmet – samtidig som arbeidsbyrden ikke forhindrer engasjement og innsats for familie og hjem.

Forskjeller i arbeidstid blant kvinner kan være ett uttrykk for varierende utfall av avveiningen mellom arbeids- og familieliv. Skillet mellom deltids- og heltidsarbeidende kan derfor også skille mellom på den ene siden kvinner som har et engasjement i

arbeidet sitt som tilsvarende menns, og på den andre siden kvinner som prioriterer arbeid i hjemmet fremfor det lønnede deltidsarbeidet (Hakim 1991, s. 113-114). Høye deltidsrater blant kvinner vil, ifølge dette resonnementet, bety at for store andeler yrkesaktive gifte kvinner betyr yrkeslivet forholdsvis lite: De kan være interesserte i å oppnå en viss lønnsinntekt, men vil ikke satse mye på å gjøre karriere eller knytte mye av sin sosiale identitet til yrkesaktiviteten.

Hvis kvinner og menn varierer med hensyn til hvor mye de ønsker å satse på lønnet arbeid, vil dette kunne gi seg utslag i at de søker seg til ulike typer jobber. Kvinner som ønsker å jobbe deltid, eller ha avbrekk fra arbeidslivet, vil gjerne søke seg til jobber hvor dette har de minst mulige konsekvenser for lønnsutvikling og karrierestruktur (jfr. «human capital»-teori, bl.a. Becker 1981, 1985). Å knytte et omfattende apparat av sosiale rettigheter til kvinnelige yrkestakere – som bare unntaksvis brukes av menn – vil også kunne føre til økende «statistisk diskriminering» av kvinner ved ansettelser (jfr. Phelps 1972). Hvis det er slik at arbeidsgivere unngår å ansette kvinner på grunn av de gjennomsnittlige egenskaper som tillegges kvinner – som for eksempel en høyere sannsynlighet for fravær enn menn, og arbeidstakerrettigheter som fremmer omfattende fravær – kan dette igjen føre til et økende nivå av kjønnssegregering i arbeidsmarkedet (jfr. Rosenfeldt og Kalleberg 1991, s. 215).

Deltidsarbeid og måling av kjønnssegregering

Hvis det er en ulik fordeling mellom yrker av heltids- og deltidsarbeidende kvinner, og de som jobber deltid satser lite på arbeid, vil konklusjoner om forskjeller i kvinners og menns arbeidsmarkedssituas-

jon overvurdere ulikheter hvis de inkluderer begge kategorier kvinner. Man vil da bygge konklusjoner om segregering – og om kvinners og menns yrkesmuligheter – på sammenligninger mellom menn og en del kvinner uten noen egentlig involvering i eller investeringer i lønnet arbeid. Det er derfor foreslått at studier av kjønnssegregering i arbeidsmarkedet bør begrenses til heltidsarbeidende (Hakim 1991, s. 115).

I tabell 2 er dette gjort. Tabellen viser mål for kjønnssegregering i samme år som i tabell 1, men her inngår bare de som a) jobbet 30 timer eller mer, og b) jobbet heltid, som her er 37 timer eller mer.⁷ Vi ser at målene på kjønnssegregering er forholdsvis like i tabell 1 og 2. Bare for 1991 ser arbeidstid ut til å gi utslag for graden av segregering, og forskjellen mellom mål for alle yrkesaktive og bare de som jobber 37 timer el. mer pr. uke er ikke større enn 0,03. Det ser altså ikke ut til at målet på kjønnssegregering påvirkes i vesentlig grad av ulike fordelinger mellom yrker av deltids- og heltidsarbeidende kvinner. Forskjellene er mindre enn det vi skulle forvente å finne ut ifra vekten som er lagt på betydningen av deltidsarbeid for kjønnssegregering (jfr. Skrede 1984, 1987, Hakim 1991, Schmid 1991).

Tabell 2. Kjønnssegregering i det norske arbeidsmarkedet. Ulikhetsindeks (D) på 3-siffernivå etter år og arbeidstid.

Arbeidstid	1981	1986	1991
30 timer eller mer	0,67	0,67	0,63
37 timer eller mer	0,68	0,68	0,62

Hvis vi går ut ifra at det å jobbe deltid tyder på en lavere grad av involvering i arbeidslivet enn når man jobber heltid, kan de små forskjellene i segregering i et likestillingsperspektiv synes foruroligende: Hvis segregeringen mellom menn og kvinner i

arbeidsmarkedet er like høy blant de heltidsarbeidende som når også deltidsarbeidende inkluderes, kan dette bety at likestillingen mellom menn og de kvinner som satser mye på yrkeslivet, er kommet kort. Men det kan også tolkes som støtte til tesen om at deltidsarbeidet har gjennomgått en «normaliseringsprosess», slik at deltidsarbeidende kvinner skiller seg i stadig mindre grad ut fra den normale arbeidsstokken (jfr. Ellingsæter 1989). Denne konklusjonen kan imidlertid være problematisk: Hvis deltidsarbeidet gjennomgår en normaliseringsprosess skulle vi forvente å finne større forskjeller mellom heltids- og deltidsarbeidende i 1981 enn 1991, men tendensen er den motsatte. Normaliseringen kan selvfølgelig fluktuere, og særlig i økonomiske nedgangstider kan viljen til reformer og eksperimenter i arbeidslivet synke.

Det er grunn til å understreke at sammenligningene av segregering som er gjort ikke bør føre til for vidtrekkende konklusjoner. Valg av arbeidstid for kvinner varierer gjennom livsløpet. Om man jobber deltid eller ikke varierer i sterk grad etter antall barn og barnas alder (Ellingsæter og Iversen 1984, Dagsvik m.fl. 1986, Ellingsæter 1989). Kvinner med en høy grad av yrkesengasjement, og som har gjort store investeringer i utdanning, kan likevel velge kortere arbeidstid i en periode av livet hvor de har store familieforpliktelser, mens det kan være andre kvinner som har deltid som en kontinuerlig arbeidsmarkedtilpasning. For å studere sammenhengen mellom deltidarbeid og kjønnssegregering burde man altså ha data som gir grunnlag for å studere yrkesvalg og arbeidstid gjennom livsløpet i forskjellige kvinnegenerasjoner.

Offentlig velferdssektor som arbeidsgiver

Forrige avsnitt tok opp hvordan velferdssta-

ten kan influere nivået av kjønnssegregering indirekte, gjennom politiske tiltak som påvirker kvinners yrkesdeltakelse og yrkesvalg. Her skal jeg diskutere om velferdsstaten influerer på nivået av kjønnssegregering mer direkte, som arbeidsgiver for kvinner i yrker med store konsentrasjoner av kvinnelige yrkesutøvere. En bakgrunn for økning av kvinners yrkesdeltakelse, skrev jeg foran, er servicesektorens, og spesielt den offentlige velferdssektorens, ekspansjon. I 1991 var 41 prosent av norske yrkesaktive kvinner ansatt i det man kan kalle velferdssektoren – innenfor helse- og sosialvesen, undervisning og forskning. Til sammenligning sysselsatte denne sektoren 11 prosent av de yrkesaktive mennene (egne beregninger på grunnlag av data fra AKU).⁸ De aller fleste yrkesaktive innenfor denne sektoren er offentlig ansatte, ifølge en beregning gjelder dette 92 prosent (Esping-Andersen 1990, tabell 6.3).

Yrkene innenfor den offentlige velferdssektoren er på mange måter attraktive for kvinner. Velferdssektorens sysselsetting representerer en logikk som er forskjellig fra den som gjelder ellers i arbeidsmarkedet: Produktivitet er vanskelig å måle og lønninger fastsettes politisk, ikke ut ifra markedskonkurranse. Fraværet av markedskonkurranse gjør også ansettelsesforholdene tryggere, og de ansatte har relativt mye autonomi og selvstendighet (jfr. Esping-Andersen 1990, s. 160).

En form for autonomi er muligheter til å velge arbeidstid. I en rekke land har den offentlige sektoren gått i bresjen for utbygging av fleksible arbeidstidsordninger (Schmid 1991, s. 23-24). I Norge gir Arbeidsmiljøloven omfattende muligheter til redusert arbeidstid av velferdsgrunner «dersom arbeidstidsreduksjonen kan gjennomføres uten særlige ulemper for virksomheten» (Friberg 1986, s. 293). I den offentlige sektoren er rettigheten tolket vidt, slik at det skal særlig gode grunner til

for å nekte småbarnsforeldre redusert arbeidstid. Det er grunn til å tro at bedriftsledere i den private sektoren vil være mer skeptiske til arbeidstidsreduksjoner – på grunn av «ulempen for virksomheten» – slik at fleksibel arbeidstid er mindre utbredt der.

Det er altså gode muligheter for å jobbe deltid innenfor den offentlige velferdssektoren, og det kan også være at deltidsarbeid har mindre uheldige følger for lønns- og karriereforskjellene der, enn i mange yrker i privat sektor. Blant annet er det klare regler for lønnsfastsettelse, og karrierestiger er for noen yrker fraværende, for andre korte.

For de kvinner som er interessert i et løsere forhold til arbeidsmarkedet enn menn har yrker i den offentlige velferdssektoren også andre attraktive egenskaper enn fleksible arbeidstidsordninger: Arbeidsoppgavene innenfor enkelte velferdsyrker – særlig omsorgs- og pleieyrker på lavere nivåer – er relativt lik de oppgaver kvinner tradisjonelt har hatt i hjemmet. Det har derfor vært lettere for kvinner uten spesielle yrkesferdigeter å gå ut i slike enn i mange andre typer jobber.

At det offentlige er hovedarbeidsgiver for kvinner, og gir kvinner gode arbeidsvilkår, kan tolkes som at statens virksomhet gagnar kvinners stilling (jfr. Hernes 1987). Men en omfattende velferdsstat kan også bidra til å kanalisere kvinner inn i typiske kvinneyrker og dermed befeste kjønnsforskjeller og kjønnssegregering i arbeidsmarkedet. Den sterke kjønnssegregeringen i arbeidsmarkedet er altså ikke nødvendigvis paradoksalt i forhold til velferdsstatens vekt på likestilling mellom kjønnene. Tvert imot kan det norske velferdsstatssystemet fremme kjønnsforskjeller og ulikhet mellom kjønnene, ikke bare gjennom offentlige tiltak som tilrettelegger kvinners yrkesaktivitet, men også gjennom sysselsetting av kvinner i velferdssektoren. Utbyggingen av velferdsstaten, med den

omfattende bruken av deltidsarbeidende kvinner dette har medført, kan være en viktig bakgrunn for det sterkt kjønnssegregerte arbeidsmarkedet i dagens Norge (Birkelund 1992, s. 49).

For å undersøke dette viser tabell 3 mål på kjønnssegregering i arbeidsmarkedet på to-siffernivå,⁹ når man holder utenfor a) alle ansatt i velferdssektoren, og b) alle med yrker innenfor helse- og veterinærtjenester og sosiale tjenester og velferdsarbeid. Hvis vi sammenligner med målene for to-siffernivå i tabell 1 for hele arbeidsmarkedet, ser vi at når hele velferdssektoren, slik den er definert her, utelukkes, er målene for segregering forholdsvis like som i tabell 1. Men når bare helse- og sosialsektoren utelukkes, i hvilken mange av de største kvinneyrkene inngår, blir segregeringen i arbeidsmarkedet utenfor denne sektoren mindre. Målene på segregering i tabell 3 viser også noe større endringer over tid enn målene i tabell 1, som omfatter hele arbeidsmarkedet. Dette kan støtte argumentene referert foran, som hevder at velferdsstaten bidrar til kjønnssegregering ved å kanalisere kvinner inn i typiske kvinneyrker, og dermed bidrar til ulikhet mellom kjønnene.

Tabell 3. Kjønssegregering i det norske arbeidsmarkedet. Ulikhetsindeks (D) på 2-siffernivå etter sektor.

Sektor	1981	1986	1991
Yrkesaktive utenfor			
hele velferdssektoren	0,63	0,62	0,57
Yrkesaktive utenfor			
helse- og sosialsektoren	0,61	0,59	0,54

Diskusjon

Å utelate spesielle grupper av yrkesaktive og måle graden av segregering blant de gjenværende forteller naturligvis ikke

hvordan segregeringen i arbeidsmarkedet ville vært i Norge uten de spesielle særtrekene vi har her. Hensikten med beregningene som er gjort har vært å studere hvordan segregeringsmål influeres av omfanget av deltidsarbeid blant kvinner og den kraftige kvinnerekutteringen til velferdssektoren. Vi så foran at å utelukke de deltidsarbeidende hadde liten effekt på utviklingen av målet på kjønnssegregering, og også utelukkning av hele velferdssektoren. Vi finner altså forholdsvis kraftig segregering mellom heltidsarbeidende kvinner og menn, og mellom kvinner og menn sysselsatt utenfor velferdssektoren. Når individer sysselsatt i helse- og sosialsektoren ble utelatt sank segregeringsmålet blant de gjenværende mest. Omfanget av velferdsstatsektoren kan altså være en viktig bakgrunn for at segregering mellom kjønnene i Norge, og de andre nordiske landene, er funnet å være så høy. Imidlertid tenderer ansatte i velferdsyrker til å være kvinner, også i land hvor slike tjenester hovedsakelig tilbys gjennom privat virksomhet.

«Kjønnsghettoisering» i arbeidsmarkedet fører, som nevnt, til lønnsforskjeller mellom kjønnene. Ulike arbeidssituasjoner kan også føre til utvikling av interessekonflikter mellom kvinner og menn. Det kan særlig være tenkelig at det utvikles motsetninger mellom kjønnene i synet på omfanget av statlig virksomhet. Hvis staten i økonomisk vanskelige tider vil opprettholde eller øke velferdsstatssysselsetting blir de tvunget til å be om lønnsmoderasjon blant offentlig ansatte. Fordi disse for en stor del vil bestå av kvinner, vil kvinner ofte være imot offentlige nedskjæringer, som derimot kan støttes av menn i privat sektor (Esping-Andersen 1990, s. 227). De potensielle konfliktene mellom kjønnene vil påvirkes av at kvinner og menn inngår ekteskap og danner økonomiske enheter hvor begge har interesser i at den andre skal tjene best mulig. Ekteskapsinngåelser mel-

lom kvinner og menn med ulike interesser vil altså virke konfliktdepende. Som Esping-Andersen uttrykker dette, kan (det svenske) «... sosialdemokratiet bare håpe at ekteskapsbåndene er tilstrekkelig sterke til å dempe stormen av økonomisk krigføring» (1990, s. 227).

Målene på kjønnssegregering i tabell 1 viste klart hvor påvirket nivået er av klassifiseringen målingen bygger på. Vi så også at målene er forholdsvis stabile i tiårsperioden som er undersøkt. Dette er i tråd med undersøkelser fra andre land, som tyder på at segregering mellom kjønnene i arbeidsmarkedet er en forholdsvis stabil struktur. Men nivået av segregering i Norge er blitt noe lavere i løpet av de aller siste år, noe som er særlig tydelig utenfor helse- og sosialsektoren. Hvis dette er uttrykk for en begynnende endringsprosess, kan forholdene i arbeidsmarkedet utvikle seg til å bli mindre paradoksale sett i forhold til norsk likestillingspolitikk.

Marianne Nordli Hansen
forsker

Institutt for samfunnsvitenskap

Litteratur

- Album, Dag. *Individ, arbeid og inntekt. En fordelingsanalyse*. Sosiale og økonomiske studier 72. Statistisk Sentralbyrå, Oslo/Kongsvinger 1989.
- Arbeidsdirektoratet. *Nordisk Yrkesklassifisering*, Oslo 1965.
- Baron, James N., Brian S. Mittman and Andrew E. Newman. Targets of Opportunity: Organizational and Environmental Determinants of Gender Integration within the California Civil Service, 1979-1985. In *American Journal of Sociology*, 1991, 96:1362-1401.
- Becker, Gary. *A Treatise on the Family*. Harvard University Press, Cambridge, Mass. og London 1981.
- Becker, Gary. Human Capital, Effort, and the Sexual Division of Labor. In *Journal of Labour Economics*, 1985, 3:33-58.
- Bielby, William T. and James N. Baron. Men and Women at Work: Sex Segregation and Statistical Discrimination. In *American Journal of Sociology*, 1986, 91:759-799.

- Birkelund, Gunn Elisabet. Stratification and Segregation. In *Acta Sociologica*, 1992, 35: 1-20.
- Bjørklund, Tor. Sysselsettingen i offentlig sektor 1960-1990. Noen hovedlinjer i utviklingen. I *Søkelys på Arbeidsmarkedet*, 1991, 2: 107-113.
- Blackburn, Robert M., Jennifer Jarman og Janet Siltanen. Over Time and Place: Considerations in the Analysis of Occupational Gender Segregation. Paper presentert på den britiske sosiolog-kongressen, University of Kent at Canterbury, 6.-9. april 1992.
- Dagsvik, John, Olav Ljones, Steinar Strøm og Rolf Aaberge. *Gifted kvinners arbeidstilbud, skatter og fordelingsvirkninger*. Rapporter 14, Statistisk sentralbyrå, Oslo/Kongsvinger 1986.
- Ellingsæter, Anne Lise. *Normalisering av deltidsarbeidet. En analyse av endring i kvinners yrkesaktivitet og arbeidstid i Norge*. Sosiale og økonomiske studier 77, Statistisk sentralbyrå, Oslo 1989.
- Ellingsæter, Anne Lise og Gunvor Iversen. *Endringer i kvinners arbeidsmarkedstilpasninger*. Samfunnsøkonomiske studier 55. Statistisk sentralbyrå, Oslo/Kongsvinger 1986.
- England, Paula, et al. Sex Segregation and Wages: Findings from a Model with Fixed Effects. In *American Sociological Review*, 1988, 53:544-559.
- Esping-Andersen. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Polity Press, Cambridge 1990.
- Friberg, Odd. *Arbeidsmiljøloven*. Tano, Oslo 1986.
- Goldin, Claudia. *Understanding the Gender Gap. An Economic History of American Women*. Oxford University Press, New York, Oxford 1990.
- Hakim, Catherine. Grateful slaves and self-made women: fact and fantasy in women's work orientations. In *European Sociological Review*, 1991, 7: 101-122.
- Hansen, Marianne Nordli. Yrkesmessige og individuelle variasjoner i gifte og samboende kvinners valg av arbeidstid. Upublisert manuskript 1992.
- Hansen, Marianne Nordli. Kjønnsegregering i høyere utdanning. Betydningen av foreldres fagutdanning og sosial bakgrunn for studenters valg av fag. I *Tidsskrift for samfunnsforskning*, under utgivelse 1993.
- Hernes, Helga. *Welfare State and Woman Power*. Norwegian University Press, Oslo 1982.
- Iversen, Gunvor. *Arbeidsmarkedstilpasninger blant ektepar. En oversiktsrapport*. Rapporter 14, Statistisk sentralbyrå, Oslo/Kongsvinger 1986.
- Jacobs, Jerry. Occupational Segregation by Sex. In *American Journal of Sociology*, 1989a, 95:160-173.
- Jacobs, Jerry. *Revolving Doors. Sex Segregation and Women's Careers*. Stanford University Press, Stanford, California, 1989b.
- James, David R. og Karl E. Taeuber. Measures of Segregation. In Tuma, Nancy Brandon ed. (1985:1-32), *Sociological Methodology*. Jossey-Bass, San Francisco 1985.
- Jonung, Christina. Jämställdhet på arbetsmarknaden. I: Ds 1989:44, *Arbetsmarknad och arbetsmarknadspolitik 1988*. Arbetsmarknadsdepartementet, Stockholm 1989.
- Kjelstad, Randi. 1980-årene: Småbarnsmødrenes tiår på arbeidsmarkedet. I *Samfunnsspeilet*, 1991, 3:16-19.
- LeGrand, Carl. Explaining the Male-Female Wage Gap: Job Segregation and Solidarity Wage Bargaining in Sweden. In *Acta Sociologica*, 1991, 34:261-277.
- OECD. *The Integration of Women into the Economy*. OCDE, Paris 1985.
- Persson, Inga. The Third Dimension - Equal Status between Swedish Women and Men. In Persson, Inga ed. *Generating Equality in the Welfare State. The Swedish Experience*. Norwegian University Press, Oslo 1990.
- Phelps, Edmund S. The Statistical Theory of Racism and Sexism. In *American Economic Review* 1972, 62:659-666.
- Reskin, Barbara F. and Patricia A. Roos. *Job Queues, Gender Queues: Explaining Women's Inroads into Male Occupations*. Temple University Press, Philadelphia 1990.
- Rosenfeldt, Rachel A. and Arne L. Kalleberg. Gender Inequality in the Labor Market: A Cross-National Perspective. In *Acta Sociologica*, 1991, 32:207-225.
- Schmid, Günter. Women and Employment restructuring. *Women in the Public Sector*. OECD, Paris 1980. (OCDE/GD(91)213).
- Skrede, Kari. Occupational and Industrial Distribution in the ECE Region. Part I and II. Papers prepared as consultant to Economic Commission for Europe, UN, Geneva 1984. (ECE/SEM 6/R4).
- Skrede, Kari. Inntektsfordelingsvirkninger av arbeidstidsforkortelser. I NOU 1987: 9B: Vedlegg til Arbeidstidsutvalgets utredning.
- Statistisk sentralbyrå. *Standard for næringsgruppering. Standarder for norsk statistikk 2*. Statistisk sentralbyrå, Oslo/Kongsvinger 1983.
- Torp, Hege. Arbeidskrafttilbudet fra gifte kvinner med barn. I Rødseth, Tor og Kristin Dale Titlestad (red.) *Kvinner i arbeid*. Universitetsforlaget, Oslo 1984.
- Tzannatos, Zafiris. Employment Segregation: Can We Measure It and What Does the Measure

Mean? *British Journal of Industrial Relations*, 1990, 28: 105-111.

Noter

1. Artikkelen er tidligere trykket i *Søkelys på arbeidsmarkedet* 2/92, med tittelen Rekruttering til velferdssektoren, deltidsarbeid og kjønnssegregering i det norske arbeidsmarkedet.
2. Data som brukes her er hentet fra de kvartalsvise Arbeidskraftundersøkelsene (AKU). Data i anonymisert form er stilt til disposisjon gjennom Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste (NSD). Innsamling og tilrettelegging av data ble opprinnelig utført av Statistisk sentralbyrå. Verken Statistisk sentralbyrå eller NSD er ansvarlige for analysen av dataene og de tolkninger som er gjort her.
3. Tre-siffer-koden i Nordisk yrkesklassifisering inneholder flere yrker, men det brukes her en revidert utgave av denne koden hvor yrker som inneholder meget få individer er slått sammen med lignende yrker.
4. I 1956-kullet var en liten overvekt av studenter menn, mens i 1961-kullet var 52 prosent kvinner (Hansen 1993). Denne utviklingen har ikke stan- set: Blant begynnerstudenter 1991 var ca. 60 prosent kvinner.
5. Disse forskjellene har til en viss grad sammenheng med forskjeller i utvalgene tallene bygger på. I Eurostat er utvalget personer 14 år og eldre, mens de norske Arbeidskraftundersøkelsene (AKU) omfatter aldersgruppen 16-74 år. Grunnlaget for Eurostats beregninger av deltidsandeler er om personen oppfatter seg selv som heltids- eller deltidsarbeidende. Etter 1987 er heltid i AKU-dataene en arbeidstid på 37 timer eller mer pr. uke, hvis ikke personer med arbeidstid på mellom 30 og 36 timer pr. uke oppgir at dette utgjør heltid i yrket.
6. Schmid tar imidlertid i en note forbehold til denne påstanden, fordi den ikke er underbygget av livsløpsdata (Schmid 1991: note 15).
7. Det er brukt to arbeidstidsgrenser for å unngå problemer som kan følge av at timetall for heltid kan variere. Se diskusjonen om definisjon av heltid i Ellingsæter (1989: vedlegg 1).
8. Med utgangspunkt i Bjørklund (1991) omfatter velferdssektoren her alle med næringskodene 931,932,933,934,942 (jfr. Statistisk sentralbyrå 1983). Av datatekniske årsaker brukes her yrkeskoden 0X3 (Bibliotekarer, arkivarer, museumstjenestemenn) i stedet for næringskoden 942 (Drift av biblioteker og museer).
9. Fordi det blir forholdsvis få kvinner i en del yrker når velferdssektoren utelates brukes her to-siffernivå.

B Ø K E R

Hus med mange rom

Ved Inger Altern

Eva Lous og Lis Wedell Pape (red.):
Egne rum. En antologi om køn, skrift og rum

Årbog for Kvindeforskning, 3
KLIM 1991, Århus

I 1991 kom den tredje årboken fra dansk kvinneforskning: *Egne rum – en antologi om køn, skrift og rum*. Boken er redigert av Eva Lous og Lis Wedell Pape, og utgivelsen er støttet av Styringsgruppen for kvindeforskning under Forskningspolitisk Råd. Seksten forfattere foruten redaktørene har bidratt: Alice Andersen, Anne Margrete Berg, Hanne Dankert, Elene Fleischer, Ingelise Flensburg, Jette Hansen, Jane Jakobsen, Ingrid Mejer Jensen, Mary-Ann Knudstrup Olesen, Lene Olufsen, Anne-lise Ballegaard Petersen, Karen Klitgaard Povlsen, Lisbeth Rostgård, Ninna Nyberg Sørensen, Vibeke Wegener og Hanne Benedicte Wielandt.

Forfatternes faglige bakgrunn spenner over et vidt register. Her er litteratur- og språkforskere, en historiker, en kunsthistoriker, en pedagog, kommunikasjons-spesialister, en lege og en arkitekt. Noen er i yrkespraksis, andre er studenter på ulike nivåer av det akademiske system. Med et slikt mangfold som utgangspunkt er det innlysende at antologiens innhold også må bli variert. Dette kommer til syne gjennom mange ulike måter å forholde seg på til det felles tema *rom*. Boken selv har mange rom – innredet på ganske forskjellige måter.

Inngangsdøren

I antologiens innledning skisserer redaktørene en felles ramme for artiklene ved å antyde et perspektiv på forholdet mellom kjønn og rom. *Rom* blir her sett som koblet til en spesifikt kvinnelig måte å leve og

erfare på. Begrunnelsen for dette er den sykliske, altså i en viss forstand *romlige* tid som det nevnes at mange kvinneforskere har sett som strukturerende for kvinners erfaringer. Opp mot *rommet* som kvinnelig erfaring stilles så *tiden* som det spesifikt mannlige, fordi «det mannlige har vært forstået ud fra et lineært tidsbegreb».

En annen motsetning som blir koblet til kontrasten mellom kvinnelig og mannlig gjelder hvordan de to kjønn opplever det fysiske rom, at menn betrakter det mer «utenfra», gjennom en abstraherende og generaliserende rasjonalitet, mens kvinnene oppfattes som mer opplevelsese- og bruksorienterte i forhold til rommet, som de derfor ser mer «innenfra». Et tredje punkt i innledningens refleksjoner om rom og kjønn gjelder hvordan den konkrete utformingen av rom tar noen behov og orienteringer for gitt, mens andre overses. Kvinner får lett begrenset sine muligheter for utfoldelse i rom som menn har bestemt utformingen av.

Hvor godt denne innledningen er i stand til å åpne døren til de artiklene som kommer etter, er nok avhengig av hvordan man leser redaktørens henvisninger til de refererte ideene om kjønn og rom. For denne leseren representerte de lette hentydningene til et tanketungt innhold uten klar kildepreferanse en ekstra høyde på terskelen inn til boken, heller enn det motsatte. Døråpneren kom i neste kapittel, Lene Olufsen sin artikkel *Tekstuelle rum og rumlige visioner*. Her blir det drøftet i atskillig større detalj, spørsmålet om hva slags forhold det i bestemte sammenhenger kan være mellom de rom mennesker mer eller mindre frivillig er lukket inne i og de opplevelser de får der. Artikkelen eksemplifiserer, tydeligere enn de fleste andre i boken, det forholdet mellom fysisk og psykisk rom som innledningen beskriver som bokens tema. Denne artikkelen får derfor mer plass enn de øvrige i min presentasjon.

Rom å være i – rom å tenke med

Lene Olufsen drøfter spørsmålet om kvinnelig kreativitet og de romlige omgivelsenes betydning i forhold til kvinners utfoldelse av sine skapende evner. Hun tar for seg to kvinner som på hver sin måte har vært pionerer i å vise den kvinnelige kreativitetens vilkår innenfor litteraturen, den engelske forfatteren Virginia Woolf (1882–1941) og den amerikanske dikteren Emily Dickinson (1830–86). Lene Olufsen viser de barrierer som hver enkelt av disse to har stått overfor i forsøkene på å skaffe seg kunstnerisk utfoldelse, og hun viser hvordan *rom* har vært viktig for dem begge, både i konkret forstand som noe med vegger rundt og tak over som kunstneren selv kontrollerer adgangen til, og i billedlig forstand som metaforer å uttrykke sin erkjennelse gjennom.

A Room of One's Own er Virginia Woolfs formulering av et grunnleggende krav for skrivende kvinner. I essayet med dette navnet viser hun hvordan kvinner er blitt lukket ute fra å delta i litteraturens offentlige rom blant annet fordi de i familielivet ikke hadde noe sted der de uforstyrret kunne skrive. Det er både det egne værelset og adgangen til det større, offentlige rom som Virginia Woolf krever for kvinnene. Hun er bevisst hvordan hun bryter med de patriarkalske strukturene gjennom dette, og når hun fremfører sine krav bryter hun også ned patriarkatets monologiske tale, sier Lene Olufsen. Gjennom bestemte litterære grep skaper Virginia Woolf et felles rom for kvinnelige stemmer: For hennes formødre i litteraturen, hennes kvinnelige tilhørere og lesere, såvel som henne selv.

Emily Dickinson var en dikter som fant sin kunstneriske frihet, sitt eget rom i et mannsdominert samfunn, gjennom å lukke seg helt inne. For henne var den selvpålagte fysiske skjermingen mot samfunnet en

nødvendighet for at hun skulle bli i stand til å la sine kunstneriske krefter komme til uttrykk. Hun utforsket sin *bevissthets rom* gjennom sin diktning, og hun brukte i utstrakt grad romlige metaforer i denne prosessen. Rommet i denne dikterens billevorden fantes ikke bare innenfor de arkitetioniske innramminger. Hun fant det også i det kosmiske rom og skaperkreftenes umåtelighet, like så vel som innenfor kokongens skall og det liv den skjuler.

Kropp, bevissthet, kjønn og rom

Antologiens tittel hentyder direkte til Virginia Woolfs berømte essay. De øvrige artiklene i *Egne rum* viser mange eksempler på hvordan det for tiden står til eller på bestemte tidspunkter tidligere har stått til med spørsmålet om kvinners rådighet over egne omgivelser, egen kropp og egne krefter. Kvinners forhold til et eget indre rom, og deres muligheter i det ytre rommet, er innfallsvinkelen for å beskrive dette.

Jette Hansen analyserer først hva som skjer med kvinneligheten i et bestemt filmatisk rom, hvordan det kvinnelige demoniseres og det mannlige passiviseres i filmen *Farlig begjær*.

Ingelise Flensborg har vært på fotoutstilling i Stockholm og sett på bilder som hun relaterer til «ligestillings- og likeverdighedsfeminisme, forskelsfeminisme og postfeminisme».

Vibeke Wegener tar for seg to bilder fra dansk samtidskunst, begge laget av kvinnelige kunstnere og begge med en kvinneskikkelse i. Hun setter kvinneskikkelsene opp mot hverandre, spør hvorfor de er så forskjellige, og analyserer hva som skjer i det enkelte billedrommet, i forholdet mellom kvinnefiguren og hennes omgivelser. Svaret er oppsummert i artikkelens tittel: *At søge orden eller at prøve at «stå flyvende» i kaos*.

To artikler tar for seg kjønn og migrasjon. Annelise Ballegaard Pedersen skriver om fiktive reiser, om de litterære skildringer av unge menneskers møte med storbyen i tysk litteratur, en reise som for begge kjønns vedkommende står som et bilde på deres egen individueringsprosess. Men det er også viktige forskjeller her; litteraturens kvinneskikkelser foretar denne reisen hundre år senere enn mennene, og gaterommet er ikke like åpent for dem. Ninna Nyberg Sørensen har studert dominikanske samtidskvinnens arbeidsmigrasjon til New York, og har funnet ut at disse kvinnene er atskillig mer aktive i å forsøke å forbedre sin livssituasjon gjennom sine romlige forflytninger, enn litteraturen har latt dem fremstå som.

Kjøkkenet som sted for liv og varme, næring og læring er temaet i Hanne Dankerts *Mbuyas køkkenhytte*. I beskrivelsen av møtet med dette rommet for landsens afrikansk kvinneliv og kvinnelig innflytelse, er det minnet om bestemorens kjøkken i en dansk bygd som gir klangbunnen. Kjøkkenrommet er også Karen Klitgaard Povlsens tema. Gjennom glimt fra litteraturen og fra egne erindringer poengterer hun noen hovedlinjer i utviklingen av kjøkkenet og dets innredning, fra et sted for produksjon til at det er konsum som er hovedsaken.

To artikler tar for seg fødselens rom – først Hanne Wielandt som beskriver rommet sett fra fødselslegens posisjon, deretter Elene Fleischer, Jane Jakobsen og Helene Rostgård som formidler de fødendes erfaringer. Hanne Wielandt er opptatt av at vi må motvirke teknologiens tendens til å bryte jordmorens nære kontakt med den fødende. I den neste artikkelen blir vi kjent med de fødende kvinnes opplevelser i forbindelse med teknologiseringen av fødsler. Forfatterne beskriver også den sterke økningen i forventninger til fødselen som har skjedd de siste årene. Fødselen er blitt

emosjonalisert i det moderne livet.

Anne Margrete Berg går i sin artikkel *Fra bål og brand* tilbake til hekseprosessenes sluttperiode og de nye måtene å definere kvinner ut av samfunnsrommet på, som da ble tatt i bruk. Mary-Ann Knudstrup Olesen viser at boligtilbudet i den bygningsmassen som er reist for sosiale formål, bygger på forenklete og foreldede forestillinger om hvem som bor sammen og hva slags bolig de har behov for. Ingrid Mejer Jensen forteller om hvilke tanker om opplevelser og utfoldelse som har vært søkt realisert gjennom utformingen av rom og bygninger på Kvindehøjskolen.

Antologien avsluttes med *Medusas øye* av Alice Andersen. Med denne artikkelen vender diskusjonen tilbake dit den startet i den første artikkelen – i spørsmålet om den kvinnelige kreativitet. Perspektivet er et annet her, og vi blir i mindre grad betraktere av erkjennelsesprosessens resultater. Vi inviteres i stedet midt inn i prosessen, og kan oppleve den bevegelsen det medfører.

Rom og bygning

Antologien *Egne rum* byr på mange interessante opplevelser i de rommene som boken inviterer en inn i. Men den bygningsmessige sammenhengen kan være vanskeligere å få øye på. Det som skjer i innledningen er ikke tilstrekkelig til å føye de etterfølgende kapitlene særlig fast sammen. Selv om rommene på denne måten får understreket

sine forskjeller, kunne det likevel ha vært hensiktsmessig med en mer utførlig drøfting av et felles fundament, i det minste noen felles byggestener, enn det redaktørene nå har gjort. Det er mulig at de raske henvisningene til oppfatninger i kvinneforskningen om kjønn, rom og tid, om utenfra-blikk og innenfra-opplevelser fungerer godt for den nærmeste kretsen av innvidde. Men dersom man ikke i utgangspunktet har akseptert disse postulatene som generelt gyldige, gir innledningen en få muligheter til å bli overbevist. Begrunnelsene er for svakt utarbeidet.

De artiklene som følger etter innledningen gir mange bidrag til en drøfting av hvordan forholdet mellom rom og kjønn konstitueres i bestemte samfunnsmessige kontekster. Forfatterne presenterer atskillige eksempler på hvordan kvinner, som levende mennesker eller i fiksjonalisert forstand, er blitt plassert i rom som menn har konstruert eller kontrollert. De gir også mange eksempler på hvordan kvinner har gitt uttrykk for sine opplevelser av dette, og hvordan de litterært eller billedmessig har bearbeidet disse opplevelsene videre. Artiklene viser hvordan *rom* ikke bare er en fysisk størrelse med en mer eller mindre direkte medfølgende psykisk implikasjon. Rommet og rommene er også måter å uttrykke seg på, de er råmateriale for metaforer som kan brukes til å tenke overskridende om mange former for begrensninger som kvinner opplever at de er omgitt av.

Handling og forandring i forskersamfunnet

ved Elisabeth Gulbrandsen

Eva Lundgren:

*Det får da være grenser for kjønn:
Voldelig empiri og feministisk teori*
Universitetsforlaget, Oslo 1993

Den nye kvinneforskningen bærer fra begynnelsen et vitenskapskritisk program. Det er mangler og skjevheter ved etablert forskning som motiverer kvinneforskerens arbeid. Likevel er det forholdsvis sjelden å finne drøftinger av kvinneforskning som vitenskapskritisk og forskningsforandrende bevegelse i nordisk kvinneforskningslitteratur. Som oftest er det substansielle resultater av forskningen og ikke prosessuelle erfaringer som diskuteres når kvinneforskere gjør opp status. Implisitt formidles dermed en oppfatning av kunnskapsutvikling som drevet fram av en forskningens egen logikk, og en forestilling om et skille mellom forskning og samfunn, som jeg tror svært få kvinneforskere ville signere – i våken tilstand.

Forskningsforandrende kompetanse

Eva Lundgrens nye bok *Det får da være grenser for kjønn* er en av de første på nordisk mark som vever sammen kjønns- og vitenskapsteori og langt på vei lykkes med å sette dette konvensjonelle skillet mellom

det vitenskapseksterne og det vitenskapsinterne i, på og ut av spill. Gjennom lesningen av boka kan vi følge stier til stadig mer komplekse og integrerte forståelser av kunnskapsprosesser. Dette er forståelser som vil kunne hjelpe kvinneforskere med å synliggjøre, diskutere og utvikle erfaringer av motstand mot og muligheter til forandring i det moderne forskningskomplekset. I en sivilisasjonsform som vår, hvor innslaget av forskning i alt vi omgir oss med blir stadig større, er utviklingen av en slik forskningsforandrende kompetanse også en sentral forutsetning for samfunnsforandrende arbeid.

Med denne boka har Lundgren lagt ut spor for andre som (ennå) ikke har gitt opp strevet for å innløse sine vitenskapskritiske programmer i forskningsforandrende bevegelse. Lundgrens eget utgangspunkt er kritisk hermeneutikk, men jeg vil tro diskusjonene hennes også oppleves som åpne og utvidende for de som baserer sin vitenskapskritikk på ulike poststrukturalistiske retninger.

Utprøving av grenser

Det som gir boka kraft og retning, er Lundgrens brytninger i og med egen mishandlingsforskning. Hovedstammen består i en drøfting av denne forskningen. Samtidig forholder hun seg eksplisitt til etablert

kjønns- og vitenskapsteori i den hensikt å rydde vei for og utvikle elementer til en åpnere kjønns- og vitenskapsteoretisk tenkning. Utforskningen av kjønns grenser gjennom å leve med og i konstituering av kjønn i intervjuprosesser og interaksjoner med mishandlede og mishandlere, går sammen med Lundgrens utforskning av konvensjonell vitenskapelighet. Dermed forberedes grunnen for bokas siste del hvor det vitenskapelige rommets grenser og muligheter mer eksplisitt utfordres under overskriften: Å innta det vitenskapelige rommet.

Gynosentriske speilvendinger

Innledningsvis formidler Lundgren en opplevelse av å være låst inne i et trangt kjønns- og vitenskapsteoretisk rom. Dette rommets grenser definerer hun ved henvisninger til Nancy Chodorow og Dorothy Dinnersteins kjønnsteori, Carol Gilligans teori om kjønnsbestemt moral og Sandra Hardings vitenskapsteoretiske prosjekt, som alle sies å representere en gynosentrisk (kvinnesentrert) tenkemåte.

Jeg har ikke store problemer med å kjenne meg igjen i Lundgrens trange rom, men jeg stiller meg tvilende til utpekingen av romkonstruksjonene. Ifølge Lundgren kjennetegnes gynosentrismen for eksempel ved at kvinners tradisjonelle rolle og erfaringer betraktes som kilder til helt avgjørende positive verdier for samfunnet. Femininitet blir oppvurdert og sett som grunnlaget og utgangspunktet for kvinners frigjøring, og ikke som kilde til undertrykkelse som i den humanistiske feminismen. De gynosentriske feministene: «... markerte kjønnskløften, rev kvinners verden løs fra mannens og utdypet forskjellen» hevder Lundgren (s. 31).

Mitt problem er at jeg ikke forbinder Dinnerstein, Chodorow, eller Harding med

det gynosentriske rommet Lundgren etablerer. For meg var det nettopp Dinnerstein og i forlengelsen Chodorow, som viste hvordan vi ved å investere i, og dermed gi liv og kraft til, tradisjonelle mannlighets- og kvinnelighetsdiskurser, effektivt samarbeider for å reprodusere en sivilisasjonsform som er blitt kritisk. Tekstene fungerte nettopp ikke som argumenter for særartsstrategier. Effekten lå i en dekonstruksjon av det tiltrekkende ved tradisjonelle diskurser. De demonstrerte med all ønskelig tydelighet det Lundgren hevder teoriene er blinde for: «Som kompensasjon for «ubehaget i mannskulturen» er kvinnelige omsorgsidealer funksjonelt vel tilpasset den etablerte maktfordelingen.» (s. 56)

Det jeg kan være enig med Lundgren i, er at speilvendings tendenser, hvor ett element byttes ut med ett annet uten at rammen for elementene berøres, kan spores innen atskillig kvinneforskning. Dette kan selv sagt betraktes både som et logisk paradoks og som en strategisk felle.

Massiv kritikk

Lundgrens kritikk av Chodorow, Gilligan og Harding er massiv. Hun anklager dem for eksempel for uintendert å ende opp som essensialister, for å forklare det de egentlig forutsetter, for å fremme modeller som impliserer stabilitet framfor endring, for å være preget av verifikasjonslogikk, for å være før-hermeneutiske i sine tolkningsstrategier og for å henfalle til besvergende virksomhet.

Jeg synes Lundgren presser og forflater tekstene unødig. Spenninger og motsigelser lukes vekk, med tildels destruktive følger for eksempel for forståelsen av Sandra Hardings bruk av epistemologi-begrepet. Misforståelsen fremmes også ved at lesningen er merkelig kontekstløs. Her er ikke Lundgren på høyde med sitt eget kritisk-hermeneutiske ideal. Men dette er ikke

representativt for de resterende 300 sidene. Det blir grensesprengende mye bedre når Lundgren i neste omgang tar fatt på utviklelementer til en alternativ kjønnssteori og en kjønnssteoretisk og vitenskapsteoretisk strategi.

Problematiske begrepsskiller

Det er ved hjelp av Suzanne Kessler og Wendy McKennas analyser av kjønnsattribueringsprosesser (*Gender*, 1978) at Lundgren kommer seg ut av det trange rommet for å begynne på det hun beskriver som «den tunge veien med å avlære den inn-grodde, medbrakte kunnskapen jeg hadde om kjønn» (s. 78), og videre i retning av å se på kjønnskonstituering som en livslang prosess i interaksjoner der vi som aktører forutsetter, skaper, videreutvikler, utdyper og forandrer kjønnsnormer, og der kjønn konstitueres i henhold til en rekke normsett.

Det er også Kessler og McKennas begrepsapparat som åpner for en drøfting av begrepsskillet mellom biologisk og sosialt kjønn. For Lundgren, som for mange andre, er dette et problematisk skille. Begrepsskillet forfølges i resten av boka gjennom et oppgjør som blir stadig mer konsekvensrikt. Dette oppnår hun ikke minst ved (i god praksisologisk «ånd») stadig å utfordre skillet mellom dagliglivets språklige og normative kontekst og en analytisk kontekst.

I diskusjon med sin egen mishandlingsforskning viser Lundgren hvordan det å sammentenke det biologisk-kroppslige og det symbolske blir sentralt, og et ledd i opp-gjøret med begrepsskillet biologisk/sosialt. I våre «moderne» tankevaner er det en sterk tendens til at biologien forestilles som noe primært, noe gitt. Det sosiale er mer sekundært, avledet og bevegelig, mens det symbolske gjerne tenkes som det tertiære, det mest lettflytende. I Nietzsche-inspirert

modernitetskritikk snus dette hierarkiet, og det blir mulig å se på kroppen som en kilde til psykisk, sosial og symbolsk forandring, som en produsent av symboler. Gjennom en kritikk (som nok vil skape diskusjoner) av Luce Irigarays filosofi, åpner Lundgren for et mer dialektisk perspektiv der symbolene hele tiden også fortolker og forandrer det kroppslige. Dette gjør det mulig å tenke samspill mellom seksuell vold som intens kroppslighet og religion som fortettet symbolsk dynamikk.

Ingen rutsjebaner til forandring

Både moderne og modernitetskritisk hierarkitenkning (uten Lundgrensk dialektikk) impliserer grader av frihet og bevegelighet, og kan lett lede til naiv tenkning om forandring. Slik naiv tenkning kan også, som vi har sett, knyttes til speilvendings-tendensene i kvinneforskningen. Det å utvikle bedre modeller og begreper for å gripe dobbeltheten av forandring, for å forstå sammenfiltringen av forandring og konstans/stabilitet, blir en sentral målsetting for Lundgren.

Med utgangspunkt i to typer regel- eller normsett; regulative og konstitutive, som forbindes med et nivåskille, tar Lundgren fatt på utviklingen av elementer til en slik kjønnssteoretisk strategi. De konstitutive reglene angir grunnvilkårene og gir ram-mene for hvordan de regulative reglene skal anvendes. Det konstitutive er dessuten ofte implisitt, «det er det vi taler og handler ut fra, men ikke om, ... er innskrevet i, ... det som er så selvsagt at det ikke kan tematiseres og bli eksplisitt synlig.» (s. 171) Og selvsagt det som er vanskeligst å forandre. Regulative regler derimot, er mer fleksible og stadig i endring.

Med dette tilsynelatende enkle og greie begrepsparet som ramme, utfolder

Lundgren en kompleks diskusjon av kjønnskonstitueringsprosesser i mishandlingsforhold, samtidig som hun gir oppgjøret med begrepsskillet biologisk/sosialt nye dimensjoner, og lar den vitenskapsteoretiske problematikken komme stadig mer eksplisitt til syne. Sammenvevingen av kjønns- og vitenskapsteori følges opp gjennom to kapitler hvor intervjuprosessen drøftes som kjønnskonstitueringskontekst. Gjennom konkrete beskrivelser av hvordan hun gradvis blir mer involvert i de samhandlingene som foregår i intervjusituasjonen, opparbeider Lundgren et begrepsapparat for å kunne diskutere dette samtalefeltet som et komplekst sosialt interaksjonsfelt.

Nytt innsatspunkt for feministisk vitenskapskritikk

I bokas siste deler står det vitenskapsteoretiske i forgrunnen. Her samles trådene, og konturene av Lundgrens forskerprofil trer alt tydeligere fram. Gjennom en lang og konsentrert innsats for å gjøre forskningsprosessen i vid forstand faglig relevant, har hun åpnet et nytt innsatspunkt for feministisk vitenskapskritikk. Og boka gir grunner til å tro at forandringspotensialene her er større enn i de mer etablerte innsatspunktene; i begrunnelsessammenhengene («context of justification») og oppdagelses-sammenhengene («context of discovery»). Disse siste 80 sidene kunne fortjent en egen omtale, og om ikke hele boka blir tilgjengelig for et internasjonalt publikum, har diskusjonene her så generell interesse og så nyskapende karakter, at de snarest bør finne sin oversetter.

Når Lundgrens diskusjoner oppleves som nyskapende, må det selvsagt også sees i sammenheng med måten hun går frem på. Lundgren har valgt å argumentere i forlengelsen av en kritisk hermeneutisk tradi-

sjon. Dette er en tradisjon som har oppvist mye programmatisk kritikk, og liten overskridende kraft. Lundgrens overskridelser tror jeg kan knyttes til en hovedstrategi. Ved stadig å provosere og utforske grensene mellom det private og det offentlige gjør hun en rekke selvsagte tankeforutsetninger og forestillinger om kunnskapsprosessen merkbare og problematiske. Samtidig blir hun i stand til å håndtere og dra nytte av krefter og bånd som pr. definisjon ikke teller i forskningens offentlige rom, som sorteres fra som «irrelevant» og merkes for eksempel «subjektivt», «emosjonelt», «spesifikt». Lundgren viser hvordan vi ved å insistere (bevisst eller ubevisst) på skarpe skiller mellom det formelle og det uformelle i den akademiske kulturen, avskjærer oss fra viktige ressurser for utvikling.

Mer handling og mer angst

Lundgren legger ikke skjul på hvor provoserende det er å utfordre dette skillet, også for kvinneforskere. Feminister stiller vanligvis med stor vilje til å erkjenne båndene mellom forskningen, det politiske og det personlige. Det er viktig å være åpen for at skillet mellom det offentlige og det private kan representere den mest fundamentale koden i vårt symbolske univers. Det er gode grunner til å påstå at vår form for sivilisert-het baseres på at dette skillet opprettholdes. Og så konstitutive skiller overskrides ikke ved hjelp av god vilje alene. Det å krysse frem og tilbake over grensen, vil skape angst, ikke bare på systemnivå, men også i den enkelte (kvinne)forsker. Grensetrafikering er en mulighet til å gjøre motstanden mot forandring merkbare. Heri ligger også forandringspotensialer, noe Lundgrens bok demonstrerer.

Forskeren selv er et knutepunkt mellom forskningsprosessens mange kompliserte sosiale og psykiske kontekster, og en åpen

bar formidler mellom forskning og samfunn eller det vitenskapsinterne og det vitenskapseksterne. Med utgangspunkt særlig i kunnskapsantropologiske og nettverksorienterte studier er da også selvrefleksjon («reflexivity») satt på dagsorden i det internasjonale «forskning om forskning»-feltet de senere år. Men som en sentral aktør som Bruno Latour har pekt på, står dette feltet i fare for å forfalle til «navelgazing, (which) will lead to sickness and probably death».

Det er selvsagt ikke en enkel årsak til dette. Men jeg har funnet få tegn til grensetrafikking i slike vitenskapsstudietekster, og kanskje er det grunn til å spørre om ikke dét nødvendigvis må gjøre navlebeskuelsen ufruktbar?

Forskning blir straks mer arbeidskrevende og utfordrende om en vil ta alvorlig mest mulig av det som skjer før, under, etter og omkring forskningsprosessen. Lundgren er åpen for at det kan bli nødvendig å stenge av, men viser at dette ikke skjer uten kostnader; noen mishandlere blir sittende i Eva Lundgrens nakkeknuter.

Tverrvitenskap i praksis

Det spørres om ikke Lundgrens bok retter en særlig utfordring til toneangivende kretser i norsk kvinneforskning, som har utviklet, slik Harriet Holter formulerte det på Senter for kvinneforskning (UiO) i 1987; «en

tendens til å holde (den utforskede) virkeligheten på armlengdes avstand.» Lundgrens bok kan leses som et mangfoldig argument for nødvendigheten av å bryte med denne tendensen. Det er for eksempel et kjønnteoretisk hovedpoeng for Lundgren, som for en rekke andre feminister, å vise at det ikke lenger er fruktbart å opprettholde de kategoriale skillene mellom biologisk-kroppslig, sosialt og symbolsk kjønn. Dette er kategoriskiller som i all hovedsak følger etablerte disiplingrenser.

Som ideal har tverrvitenskap lang fartstid i kvinneforskningen. Jeg finner derfor en betimelig påpeking hos Lundgren om at tverrvitenskap *i praksis* er en krevende og motstandsfylt prosess som støter an mot det meste vi implisitt har lært oss for å kunne avansere i vitenskapssamfunnet. Dersom vi insisterer på å holde forskningen på armlengdes avstand, vil implisitte lærings- og sosialiseringprosesser fortsette å falle ned i det tause feltet, forbli uformelt «pause-snakk». Og forsøk på å reflektere over slike erfaringer vil avvises som pinligheter – iallfall dersom de artikuleres i det offentlige rommet. Som en konsekvens av denne bortvisningen kan imidlertid ikke kreftene og prosessene i det uformelle feltet tas inn i arbeidet for forandring, og det forskningsforandrende arbeidet vanskeliggjøres. Kanskje er det grunn til å spørre om ikke manglende forskningsforandrende kompetanse truer med å bli akutt – nå også for den nye kvinneforskningen selv?

Kvindeforskningen i et vadedsted?

Ved Kirsten Grønbæk Hansen

Arnhold Taksdal og Karin Widerberg (red):

Forståelser av kjønn i samfunnsvitenskapene og kvinneforskning ad Notam, Gyldendal, Oslo 1992

At læse antologien «Forståelser av kjønn i samfunnsvitenskapenes fag og kvinneforskning», som Arnhold Taksdal og Karin Widerberg har redigeret, er ikke blot en gennemgang af en væsentlig del af den norske kvindeforsknings udvikling gennem de seneste tyve år. Det bliver samtidig en genoplevelse af den personlige og faglige udvikling jeg selv har været igennem. Fra den første vrede og begejstring, til den majsommelige opbygning af teoretiske forståelsesrammer og endelig den aktuelle tvivl og refleksion over kvindeforskningens grundlag og videre udvikling.

Antologien er en god baggrund for at møde den udfordring kvindeforskningen er stillet overfor netop nu. Samfundsmæssigt er vi udfordret af en statslig ligestillingspolitik, hvis mål vi end ikke længere er sikre på. Videnskabeligt er vi udfordret af postmodernismens kritik af de store teorier og de eentydige begreber. Evne og vilje til stadig udvikling har dog været et af grundtrækkene ved kvindeforskningen og den selvrefleksion, der er nødvendig netop nu,

kan netop kvalificeres gennem debatter som de, der påbegyndes i antologien her.

Antologiens bidrag er delt op på de fag, der i Norge hører under samfundsvidenskaberne: antropologi, psykologi, pædagogik, sociologi, statsvidenskab og økonomi. I bidragene fortælles om det videnskabelige grundlag kvindeforskningen tog afsæt fra. Kvindeforskningen var en kritik af den traditionelle forståelse af køn (hvis en sådan fandtes) på de forskellige felter og samtidig var den en kritik af de alternative teorier og modeller, der udvikledes i løbet af 70'erne. Kvindeforskningen er således oppe imod to parter, men henter i stor udstrækning inspiration fra positivismekritikken, den marxistiske videnskabsforståelse, aktionsforskning osv. De forskellige fags traditioner og genstandsfelter får imidlertid også betydning for den kvindeforskning, der udvikles, hvad der afspejles i den ujævne udvikling kvindeforskningen har haft fagene imellem. Indenfor felter som antropologi og psykologi der har tradition for kvalitative og tentative metoder, har kvindeforskningen haft bedre udviklingsvilkår end f.eks. indenfor økonomi og statsvidenskab.

På trods af dette kan man udpege bestemte faser der stort set går igen i alle fag: Efter en fase med kritik af forståelsen af køn, eller mangel på samme, i den

faglige tradition, følger en fase med udvikling af alternative modeller, en fase med teoretisk konstruktion og metodisk udvikling. Og netop nu står kvindeforskerne i de fleste områder i et slags vadeded, hvor de hidtidige forståelser af køn igen tages op til overvejelse. Ofte med den postmoderne kritik som afsæt, men desværre i forholdsvis få tilfælde i antologien her, med en mere udfoldet stillingtagen til postmodernismens implikationer for den forståelse af køn, der er udviklet på feltet.

Den metodiske del er generelt spagfærdig. Er dette en afspejling af, at den metodiske diskussion er gået i stå eller at den teoretiske er så væsentlig lige nu, at den metodiske træder i baggrunden? Det er under alle omstændigheder ærgerligt: indenfor for mit eget felt, psykologien, ved jeg at der er foregået en spændende udvikling af kvalitative metoder gennem de seneste år.

Også i forholdet til den etablerede forskning ligner udviklingen i de forskellige fag hinanden. Der er i vid udstrækning tale om en envejskommunikation. Kvindeforskningen beskriver hvorledes den etablerede forskning (herunder også den alternative) har været udgangspunkt for udvikling og har været anledning til fornyelser og overvejelser. Men ligesom i Danmark ser det ud som om det har været en ensidig diskussion. Selv hvor den etablerede videnskab indlysende har trukket på kvindeforskningens resultater og begreber, er dette mere eller mindre fortiet i bøger og afhandlinger. Endog i en sådan grad at der også ties om de mandlige forskere, der har haft interessante forståelser af kønnets betydning – selv når disse forskere har været en del af den normalvidenskabelige bagage, sådan som George Simmel, John Dewey og John Stuart Mill må siges at være. Det skal blive interessant at se, om den ellers så forkætrede franske sociolog Pierre Bourdieus forståelse af kønsrelationen også vil blive tiet ihjel.

Lettest har det øjensynligt været for den etablerede videnskab at forholde sig til kvindeforskningens kritik, f.eks. af de eksplicitte eller implicitte normative forestillinger om kvinder. Denne kritik er ofte blevet fulgt af et forsøg på kønsneutralisering af fagets begreber – i god overensstemmelse med den traditionelle videnskabelige forestilling om objektivitet. Meget sjældent er kvindeforskningens teorier og begreber blevet integreret i mænds forskning – ja, så sjældent at en hæderlig undtagelse fra reglen, William Lafferty, er ved at blive udnævnt til kvindeforsker. Det er han naturligvis ikke; men han inddrager eksplicit kvindeforskningens landvindinger for at udvikle sin egen faglige forståelse. Han gør hvad man burde kunne forvente at enhver kreativ forsker gjorde.

Antropologien har haft nogle særlige forudsætninger for at udvikle en forståelse af køn, fremgår det af Marit Melhuus, Ingrid Rudie og Jorun Solheims artikel. Køn har altid været centralt for faget hvor slægtskab og husholdning har været væsentlige undersøgelsesområder. Kvindeforskningens kritik er derfor, at kvindernes egne fortolkninger har været fraværende. Mænd har studeret kvinder og mænd, og brugt de studerede mænds fortolkning af deres kultur til at forstå kvinders handlinger.

I antropologien har det øjensynligt været muligt at skabe en egentlig dialog mellem kvindeforskningen og den etablerede forskning. Dette skyldes dels at køn altid har været tilstede men måske også det forhold, at antropologien har «de andre» som genstand. Med «de andre» som genstand bliver kønsforskning måske ikke den trussel mod forskerens selvforståelse, som den ellers kunne blive.

Heller ikke i psykologien var kønnet helt fraværende før kvindeforskningen. Agnes Andenæs, Birte Folgerø Johannessen og Tone Ødegård fortæller hvordan kvinder var tilstede som mødre – ikke mindst til

utilpassede børn. Kvinderne var der som variationer over det normale og som normative forestillinger om kvinders evner og opgaver.

Det fremgår desuden, f.eks. af de mange referencer til Eva Ethelbergs arbejder, at dansk kvindepysykologi i sin tid har været inspirationskilde for den norske udvikling. Det er ganske beskæmmende for en dansk psykolog og kvindeforsker at konfronteres med dette, i betragtning af at den danske forskning kun sporadisk lever videre, mens den norske synes at blomstre.

Indenfor en virksomhedsteoretisk tradition og med begrebet relativ underordning som omdrejningspunkt, er der igangsat et væld af spændende empiriske undersøgelser om kvinders udviklingsmuligheder. Den norske kvindeforskning har opbygget en psykologisk tradition, der har vist sig uhyre frugtbar og produktiv. Til gengæld kan den måske siges at være nok så asketisk på det teoretiske felt. Den psykoanalytiske tradition indenfor kvindeforskning fejles f.eks. af bordet med henvisning til dens biologiske determinisme. Dette på trods af at selv gamle Freud af andre fremhæves som en der tidligt viste mandligheden og kvindeligheden som konstruktioner, og på trods af at andre kvindeforskere har udviklet psykoanalysens teori og metode på en måde som i det mindste kræver en diskussion.

Gun Imsen beskriver den generelle udvikling i pædagogikkens teori med vægt på den indflydelse kvindeforskning og ligestillingsdebat har haft. Med ligestilling som mål sættes et angiveligt neutralt ideal for udvikling, som piger generelt kom til kort overfor. Mangel på selvtillid var et af kodeordene i denne debat, der afløstes – eller blev brudt af – en idealisering af kvinde- og pigekulturer. Gun Imsen peger på de svagheder som også denne sidste tilgang har.

I Harriet Bjerrum Nielsen og Monica

Rudbergs artikel diskuteres i højere grad den aktuelle kvindeforskning i pædagogikken. Den tætte tilknytning til, og ansvaret for, et praksisfelt giver nogle særlige forpligtelser: Pædagogikken må nødvendigvis være normativt orienteret. Derfor kan pædagogikken ikke tage den ultimative postmodernisme til sig, med dens intellektuelle og moralske relativisme. De peger på det problematiske i at norsk kvindeforskning har centreret sig om køn som social struktur, symbolsk betydning og til nød identitet. Kroppen derimod, det forhold at køn er et biologisk faktum, er blevet overset.

For at undslippe den biologiske determinisme risikerer forskningen at overse et væsentligt kvindeligt erfaringsfelt. Dette er ikke blot et problem i psykologien og pædagogikken, fremgår det af Hildur Ves afsluttende hjertesuk i artiklen om sociologien: «For en puritansk vestnorsk kvindeforsker er det enklere å begynne med at sosiologien ikke har noen begreper som kan innfange det forunderlige at jeg har produsert melk (...). Ut fra de spesielle erfaringene dette har medbrakt, kjenner jeg meg av og til mer i slekt med kyrne enn med mennene...» Så der er måske grund til at håbe på en åbning mod det biologiske nu, og dermed på en dialog mellem «gender»-kvindeforskerne og de psykoanalytisk orienterede.

Iøvrigt tager Hildur Ve turen gennem sociologiens klassikere og viser hvordan også de, vi nu opfatter som håbløst forældede, bidrog til forståelsen af køn – og til den kvindeforskning vi har idag. Selv kønsrollebegrebet var i sin tid et fremskridt.

Et af den norske sociologiske kvindeforsknings meget væsentlige bidrag var udvikling af begreber som omsorgsrationalitet og ansvarsrationalitet. Begreber der viste sig uhyre frugtbare, og åbnede for helt nye undersøgelsesfelter.

Arnlaug Leira beskæftiger sig mere specifikt med den norske udvikling og dens

særlige kendetegn. Sociologisk forskning har i Norge i stor udstrækning fundet sted udenfor universiteterne og den har været problemorienteret. Derfor har den snarere udviklet såkaldte «middle range theories» end store fortællinger. Kvindeforskningen har især gjort sig bemærket ved at udvide sociologiens felt med hverdagslivet – ikke en helt så beskeden præstation, som det kan fremstå i antologien.

Også Beatrice Halsaa tager et langt historisk vue i sin oversigt over kvindeforskningen i statsvidenskab. Vi kommer tilbage til tiden før kønsdiskussionen mistede sin uskyld og f.eks. Locke og Hume kunne sige deres uforgribelige mening om kvinders evner og rolle i samfundet. Kvindeforskningen fik direkte og indirekte indflydelse på den etablerede forskning ved det udvidede politikbegreb; men ellers viser Halsaa at statsvidenskabens grundbøger idag skrives som om hverken kvindeforskning eller politiske begivenheder som kvinde-

kup og ligestillingslov have fundet sted.

Den hypotetisk deduktive metodetradition i økonomien – der især er blevet enerådende gennem den udstrakte brug af matematiske modeller, har betydet at den feministiske kritik især har sat ind overfor teoriernes forudsætninger og deres anvendelse. Ifølge Kristin Dale er det specielt mht. kønsdiskriminering, husholdningsproduktion og arbejdsdeling i husholdningen, at der er udviklet kvindeperspektiver indenfor økonomien som videnskab.

Jo, vi kommer langt omkring i antologien, og får også opridset netop nogle af de træk, der kendetegner norsk kvindeforskning. Antologien giver et overblik over den udvikling der har fundet sted, og ikke mindst peger den på de problemer kvindeforskningen som videnskab står overfor. Netop den åbenhed overfor nytænkning og selvrefleksion der præger de fleste af bidragene, gør det til en bog det er godt at komme videre med.

Den muslimske familie

Ved Tove M. Bolstad

Tove Stang Dahl:

Den muslimske familie.

En undersøkelse av kvinners rett i Islam

Universitetsforlaget, Oslo 1992

Tove Stang Dahl, professor ved Det Juridiske fakultet, Universitetet i Oslo, gjorde et pionerarbeid ved å etablere faget Kvinne rett i Norge. Hennes bok *Women's Law* brukes som standardreferanse av jurister over hele den vestlige verden. «Den muslimske familie» ble Tove Stang Dahls siste bok, før hun døde i februar. I boken bygges nye broer og utvides området; geografisk, kulturelt og rettslig.

Undersøkelsen av kvinners rett under Islam er del av et større forskningsprosjekt Tove Stang Dahl har gjort i samarbeid med antropologen Unni Wikan og psykologen Anna von der Lippe. Formålet er å bidra til at begrepet bærekraftig utvikling knyttes nærmere til livet i byene og samfunnets ideologiske og politiske rammer for handlinger og holdninger. Rammene er Islam og menneskene et utvalg muslimske familier i et fattigkvarter i Kairo.

Helt fra de muslimske lands tilblivelse ble det lagt en særlig vekt på familien som enhet i samfunnsorganiseringen, rettslig, religiøs og sosialt. Slik familien ble organisert, innad og utad, er det grunn til å legge vekt på kvinnens betydning og stilling i familien. Det er en overordnet målsetting å formidle kunnskap om familiens og kvinnens stilling i et muslimsk land, innenfor religion, rett og samfunnsideologi, skriver

Tove Stang Dahl i forordet til boken, som er delt inn i følgende 6 kapitler;

1. Den store og den lille tradisjonen
2. Rettskildene
3. Familien, islams fundament
4. Forberedelse til ekteskap
5. Seksualitet og segregasjon
6. Ekteskapets samliv

I det muslimske samfunn skilles ikke det religiøse liv fra det verdslig rettssystem. I islamsk rett – Shari'a – er Koranen overordnet rettskilde. Lovene er gudegitte og er i prinsippet uforanderlige. I boken gis en spennende oversikt over rettskildene i Shari'a, juridiske teknikker, ulike tolknings-skoler og rettslige endringer. Gjennom århundrene er det valgt fortolkninger av rettskildene i kvinners disfavør. I dag er det en økende interesse for å gå tilbake til de egentlige kilder.

Islam som rettslig og religiøs system tar det motsatte utgangspunkt av vårt vestlige likestillingsideal. Forholdet mellom mann og kvinne ansees komplementært. De gis ansvar på ulike arenaer og deres liv er gjennomgripende forskjellig. Kvinnene har familieansvaret. Dette er i seg selv ingen kvinneundertrykkende holdning. Det er mannens forrang som gjør kvinnen underordnet; kvinnen har plikt til å adlyde han, mannens vitneprov balanserer mot to kvinners, det er lettere for mannen å få skilsmisse osv.

Familielivet er fundamentet i Islam og

familieretten er islams kjerne. Reglene på familierettens område gjelder fremdeles slik de ble utformet for over 1000 år siden. I det moderne liv, f.eks på forretningsområdet, er vestlige normer innført. Vestlige normer påvirker også familielivet i ulike sosiale lag. Tradisjoners møte med det nye samfunnsliv har mange muligheter til konflikt, som følge av dette dualistiske lovsystem. Kvinnene blir ofte tradisjonens og familiekulturens voktere.

I oppveksten gis gutter og jenter en nokså lik oppdragelse. Segresjonen kommer når puberteten nærmer seg.

Ekteskap er et hovedmål både for kvinner og menn. Det er nærmest en plikt å gifte seg. Den gifteferdige unge kvinnen er gjenstand for stor interesse i samfunnet. Hun blir samtaleemnet, særlig blant kvinnene. Den unges ærbarhet er viktig. Forberedelsene til ekteskapet har mange stadier der hennes plikter tiltar. Ekteskap kan ikke inngås uten kvinnens samtykke, hun er selvstendig part i ekteskapskontrakten og hun er gitt eiendomsrett, men hun har lydighetsplikt overfor mannen.

Livet er kjønn, i stadig tiltrekning og motsetning mellom det like og det ulike. Seksualitet er livets orden og tilstede der mennesker ferdes med sin lokkende og truende kraft, den er enhet og diversitet, paret og partene. Seksualiteten hører ekteskapet til. Polygami er tillatt, men mannen skal ikke ha flere enn 4 koner. Det er antatt at han ikke regelmessig kan tilfredsstillere flere enn 4 kvinner. Kvinnen har rett og plikt til seksualitet, men mannen er gitt kontrollen over den. Blant annet kan mannen bestemme at hun ikke skal oppholde seg utenfor hjemmet og han kan bestemme hvordan hun skal kle seg.

Gjennom klesdrakten holdes islamske kvinner adskilt fra det øvrige samfunn. En kvinne med slør for ansiktet, står på en måte bak kjøkkengardinet. Hun kan ikke tilsnakkes og blir fritatt fra å betraktes som

kjønnsobjekt, slik kvinner i moderne klesdrakt opplever det. Ved å bære tradisjonell kvinnedrakt med slør utsetter hun ikke mannen for fristelse og hun er selv beskyttet.

Et frihetsønske lå til grunn da moderne, velutdannede islamske kvinner tok sløret i bruk igjen. Men faren for ny ufrihet er til stede når det er menn som begynner å stille krav til at kvinner skal bære sløret.

Tove Stang Dahl gir i denne boken en balansert fremstilling av kvinners liv under Islam både i samfunnssfæren og i familiefæren. Hun går inn i kvinners liv med stor forståelse og respekt, og uten spor av kulturimperialisme. I boken vises det til arabiske og islamske kilder. De vestlige kvinneforskningskilder er utelatt, slik sett er boken mer tilgjengelig for de uinnvidde. De innvidde kan selv forankre stoffet, f.eks. til Prokopf for det forhold at kvinner selv frivillig tok sløret i bruk igjen, med den fare at samfunnet bruker dette som et nytt krav rettet til kvinner.

Språklig blomster boken. Det er en ordrikhet som til tider kan gjøre stoffet litt tungt tilgjengelig. Samtidig er det en skapende fortellerkunst som gjør temaet nært og sanselig, eksempelvis; «det er kvinnene som administrerer knapphet, og som er hjemme hele dagen sammen med fattigdommen». En føler glede og takknemlighet for opplevelse og ny forståelse av kvinners hverdagsliv i sammenhenger som var forholdsvis fjerne, men som følge av økt mobilitet er fysisk nær oss i dag. Boken er et viktig bidrag til den globale kommunikasjonen, til å finne samarbeidspartnere til det globale nettverk, bygget på kvinners – menneskets – og miljøets rett.

Boken er også av rent praktisk verdi i ikke-islamske kulturer. En norsk dommer jeg traff, fortalte at hun i boken fant utfyllende stoff til de opplysninger den sjenerte, muslimske bigamist ga; hans skilsmisse ble gyldig først etter 100 dager. Det ble for

vanskelig å fortelle den kvinnelige dommer at fristen hadde sammenheng med kvinnens menstruelle perioder og avgjørelse av eventuelt farskap.

Boken er utgitt i serien Det Blå Bibliotek. Siktemålet med denne serien er å samle

bidrag fra det beste innen norsk vitenskap, særlig humaniora, jus og samfunnsvitenskap. Det vil være fagbøker som er solid forankret i ett eller flere fagmiljøer, og som samtidig vender seg til en videre lesekrets.)



L I T T E R A T U R

K O M M E N T A R E R

OECD-rapport om kvinners rolle i økonomien

OECD-landene vil i 1990-årene møte flere utfordringer i form av økende internasjonalisering og raske teknologiske fremskritt. Noen land vil også oppleve dyptgripende demografiske endringer. Dette stiller krav til økonomi og samfunn om dynamikk og evne til omstilling. Det er nødvendig at reformene og den politikken som føres sikrer en vekst som er bærekraftig både økonomisk, og like viktig, sosialt.

Til tross for en betydelig økonomisk fremgang i OECD-landene, er det en del samfunnsmessige problemer som gir grunn til bekymring. Det gjelder spesielt de sterke motkreftene som hindrer likestilling. Når evnen til fremskritt mangler på dette området, så hindrer det også fremgang på andre områder, fordi samfunnet blir ute av stand til å utnytte det betydelige bidraget kvinner kan gi til økonomisk vekst og sosial utvikling. Det er nødvendig å rette oppmerksomheten mot de mest fastlåste områdene i det sosioøkonomiske systemet. Det var på bakgrunn av dette at en ekspert-

gruppe på høyt nivå ble bedt om å undersøke forholdet mellom strukturell omstilling og en integrering av kvinner i økonomien i 1990-årene.

Kvinnens erfaringer er et speilbilde av fremtiden. Det er kvinnene som først får erfare hvor de institusjonelle rammene på arbeidsmarkedet og de sosiale ordningene svikter, i forhold til en teknologisk, sosial og politisk virkelighet i stadig endring. Ved å tilpasse sine egne liv, det vil si sjonglere mellom lønnet arbeid, familie og annet ansvar, så gir kvinnene oss en innsikt i hvor den sosiale og økonomiske tilpasningen må komme. Kvinner er i riktig posisjon og har klare interesser i å påskynde endringsprosessen. Endringer som også vil gi menn bedre valgmuligheter og gavne samfunnet som helhet.

Rapporten er inndelt i flere avsnitt. Hvert av dem starter med et «utsagn» som definerer et mål, og avsluttes med et sett av «tiltak» som har tilknytning til utsagnene. Sett under ett gir utsagnene og tiltakene et samlet svar på det problemet som gruppen har studert. Et mangfold av medspillere – fra regjeringer, fagforeninger, arbeidsgivere, internasjonale organisasjoner og media til kvinneorganisasjoner, frivillige organisasjoner og den enkelte mann og kvinne – er med på å omsette dette svaret til virkelighet.



Gruppen ble ledet av Francis Blanchard, spesialrådgiver for FNs generalsekretær og tidligere generaldirektør i Den internasjonale arbeidsorganisasjonen ILO. Hans brede og dyptgående erfaringer og personlige kvalifikasjoner, viste seg å være uvurderlige. De andre medlemmene av gruppen brakte også med seg forskjellige erfaringer om arbeidsmarked, internasjonale spørsmål, vitenskap og offentlig politikk, i tillegg til en rik kunnskap om kvinners nye økonomiske og sosiale posisjon. Hvert medlem står for sitt bidrag og rapporten forplikter verken de organisasjonene medlemmene tilhører eller regjeringene i OECD.

Rapporten gir et viktig bidrag til å forstå et sammensatt og mye diskutert spørsmål, fra en ny synsvinkel. Det er verdt å merke seg at rapporten er enstemmig, til tross for forskjellig kulturell og intellektuell bakgrunn. Rapporten slår klart fast at den motstanden som forhindrer at kvinner deltar på en mer fullverdig måte i økonomien, er av strukturell art. Det er viktig å merke seg at de tiltakene som er foreslått, betyr fremskritt som ikke bare vil gavne kvinner, men hele det sosio-økonomiske systemet.

Utforming av strukturelle forandringer. Kvinners rolle

Rapport til OECDs generalsekretær fra en ekspertgruppe på høyt nivå.

Norsk utgave ved Jorun Wiik
Barne- og familiedepartementet
Oslo 1993

«Kvinner i landbruket»

Evalueringsrapport

Førsteamanuensis Kristin Tornes ved Sosiologisk institutt, Universitetet i Bergen, har stått for evalueringen av forskningsprogrammet «Kvinner i landbruket». Vi gjengir her utdrag av hennes kon-



klusjoner og anbefalinger i evalueringsrapporten.

Programmet ble lansert for å motivere kvinner i landbruket. Pådriverne var framfor alt småbrukerkvinnene. Etterhvert kom også avtalepartene og landbruksdepartementet med.

Nyttetenkningen sto sentralt. Interessen for programmet knyttet seg på den ene siden til næringens interesse for at kvinner skulle bli på gården/i bygda. Dessuten var kvinneorganisasjonene opptatt av å synliggjøre kvinner i landbruket og bedre deres kår.

Fokus ble *kvinner i landbruket*. Dette tjente til å avgrense programmet i forhold til beskjedne finansielle midler, samtidig som det sikret at kvinner som faktisk arbeidet på gård ble den viktigste målgruppen.

Med et totalbudsjett som bare tilsvarte 4-5 forskerårsverk, ble det skapt urealistiske forventninger ved å kalle satsingen et program. Ettersom finansieringen ikke fulgte opp, forble programmet på mange måter et «forprogram». I tillegg kom et programstyre som var nesten utelukkende brukerstyrt. Og med varierende assistanse fra NLVFs side ga helhetsinntrykket få attraktive signaler til de etablerte kvinneforskningsmiljøene. Det trakk verken til seg kvalifiserte seniorforskere eller miljøer med faglig tyngde som kunne være

interessert i å gå inn på temaet over tid.

Administrasjonen av programmet har vært litt for mye preget av læring underveis, og ettersom programstyret ikke har fått den nødvendige støtten fra NLVF, har dette gjort at styret i perioder har jobbet tungt. Forøvrig har ansvars- og arbeidsfordeling mellom NLVF og programstyret/leder/koordinator vært uklar. Rutiner har manglet. Dette har gjort at oversikten og kommunikasjonen er blitt skadelidende. Til dels har dette gått ut over forskernes arbeidssituasjon og har vært uheldig for programets omdømme – også ut over den nære krets av styre og administrasjon. Spesielt har administrasjonens, NLVFs, forsøk på å endre de organisatoriske rammene, og fokus for programmet, midt i løpet, vært uheldig.

Midt i programperioden gjorde bl.a. nye forskningspolitiske og administrative signaler i NLVF at det ble stilt spørsmål ved kvalitet og fokus for programmet. Et kjønnsperspektiv med bygda som ramme ble lansert som et bedre alternativ enn kvinner i landbruket. Det ble også foreslått at programmet skulle legges inn under Program for bygdeutvikling. Dette var programstyret og flere forskere/miljøer sterke motstandere av. Etter omfattende diskusjoner og lobbyvirksomhet, pluss positiv faglig vurdering, vedtok styret i NLVF at programmet allikevel skulle gå ut den opprinnelige perioden under sitt gamle navn.

De knappe rammene stilte programstyret overfor en rekke vanskelige prioriteringsoppgaver. Det at medlemmene stort sett manglet kunnskap om kvinneforskning og det forskningspolitiske nettverket i tilknytning til forskningen, gjorde at programets profil ble mer tilfeldig sammensatt enn ved en aktiv prosjektakkvisisjon og styring overfor forskere/miljøer.

Programmet har støttet et variert spekter av prosjekter, fra kortere forprosjekter og hovedoppgaver til større satsing og doktor-

gradsarbeider. Aktiviteten har vært stor utifra de begrensede midlene som har stått til rådighet, men mange prosjekter har hatt karakter av hovedoppgaver og forprosjekter. Mye av forskningen har en beskrivende karakter, og bortsett fra en første kartlegging av enkelte temaer gir den liten ny teoretisk eller analytisk innsikt. Andre deler av programmet holder et høyt faglig nivå, og gir interessante innspill til den kvinnefaglige forskningsdebatten.

Programmet har vist at der eksisterer et stort behov for å bygge opp forskerkompetanse på feltet «kvinner i landbruket». Ikke minst gjelder dette innen de landbruksfaglige forskningsmiljøene. Det er også av stor betydning å støtte de forskerne som nå har orientert seg inn mot dette temaet. Framfor alt blir det viktig å sikre videreføring av etablerte nettverk, gjerne i et nærmere samarbeid med tynge miljøer i kvinneforskning.

Når det gjelder brukeraspektet, har flere av forskerne på programmet vært meget aktive i å formidle sin forskning til interessegrupper såvel som til media. Men litt for mange av prosjektene har (hittil) utelukkende begrenset seg til et akademisk publikum.

Forøvrig ble forskningsprogrammet avsluttet med en konferanse 1. og 2. juni 1993 på Norsk Folkemuseum på Bygdøy, «Kvinneliv i Landbruket – Arbeid for Livet», og med en artikkelsamling i bokform, *Kvinneliv i landbruket*, fra Landbruksforlaget.

Kristin Tornes konkluderer med å anbefale at programmet «Kvinner i landbruket» føres videre i et nytt tema «Kvinnens produksjon og forvaltning av ressurser». Temaet bør utvikles videre innenfor rammen av et eget forskningsprogram eventuelt som øremerkede midler innenfor en større satsing innen rammen av Norges forskningsråd. Tidsperspektivet for satsingen bør være 5 til 10 år. Kjønnssrelasjoner er et viktig element for å forstå ethvert tema av

samfunnsmessig karakter. Men det nye programmet skal spesielt ta utgangspunkt i kvinners perspektiv på relasjonene. I den forbindelse er verken et husholds- eller et familieperspektiv synonymt med et kvinneperspektiv.

Det må legges til grunn en klar strategi for programmet, med spesiell vekt på kompetanseoppbygging av enkeltforskere såvel som miljøer. Programmet bør også ta mål av seg til å komme i inngrep med partene i jordbruksoppjøret såvel som andre fora hvor den landbruks politiske dagsorden utformes.

Tornes avslutter med å anbefale at det nedsettes en arbeidsgruppe som får i oppdrag å utforme rammer og hovedtema for et

slikt program, i lys av forventede endringer i programstruktur såvel som forskningsråd. Gruppen bør spesielt legge vekt på utformingen av forskningsprofil, kontaktmulighetene til andre program, kontakten med ulike fagmiljøer og budsjettammer. Samtidig må de prosjektene på «Kvinner i landbruket» som står i fare for å miste sin bevilgning, sikres drift til arbeidet er avsluttet.

Kristin Tornes:

Kvinner i landbruket

Evalueringsrapport

Publikasjon 3/92 fra NLVF

Oslo, desember 1992





S O L V E I G

En minnesbild:

Då jag på 1970-talet var ute och tågluffade, ville jag – som många andra unga Interrailare – så snabbt som möjligt lämna Norden bakom mig. Först när tåget lämnat järnvägsstationen i Köpenhamn, andades jag ut: nu börjar Äventyret. Europa i sikte!

De nordiska länderna kändes för mig mindre spännande än Europa och den Stora Världen. Norden var i själva verket rätt tråkigt, det var ju nästan som hemma. På motsvarande sätt intog det nordiska samarbetet länge en undanskymd plats för mig och jag var inte särdeles medveten om eller intresserad av någon «nordisk identitet». Jag tror knappast jag var unik i detta avseende. Det har sagts att nordbor ofta förnekar eller åtminstone förringar betydelsen av sin nordiska identitet. Är det då så att Norden som begrepp inte är någonting annat än en illusion?

Varför har jag i så fall idag ett behov att bekänna min förälskelse i Norden, min känsla för den nordiska samhörigheten och «nordismen»? Och detta gäller förstås inte bara mig. Nej, under senare år har frågor kring nationella identiteter i Norden och en nordisk identitet aktualiserats i flera sammanhang. Seminarier och debatter har hållits. En ny våg av intresse för nordisk historia, kultur och samhällsliv kan skönjas. Ett

tecken på uppsvinget för frågor kring etnicitet och identitet är två antologier som utgetts av Nordiska Rådet.¹ I den förstnämnda skriver nordiska kulturpersoner och politiker, i den senare forskare anknutna till Nordiska Sommaruniversitetet.

Hur skall vi se på detta identitetssökande? En trovärdig förklaring är att vi i förhållande till ett integrerande Europa och en värld med snabba förändringar upplever ett behov av att stärka våra positioner och värna om den nordiska särarten. Det existerar ett behov av att relatera det nordiska till en europeisk identitet. Men det kan också vara fråga om att då en viktig beståndsdel i den nordiska samhällsmodellen åtminstone i vissa av våra länder snabbt håller på att urholkas, nämligen välfärdsstaten och folkhemsideologin, har vi ett behov av att profilera och stärka andra sidor i vår nordiskhet. Det ideologiska vakuum som håller på att uppstå tvingar oss att slå vakt om andra aspekter i vår gemensamma identitet.

Det är intressant att se hur den nordiska samhörigheten används som argument såväl av EG-motståndarna som anhängarna. Båda grupperna pläderar för att Norden skall hålla ihop, antingen som del av EG eller utanför detta. Samtidigt talas i Europa idag mer än tidigare om existensen av en europeisk identitet. Ett uttryck för

detta är att kvinnoforskarna konsoliderar sig i europeiska nätverk och kommer att lansera en europeisk forskningstidskrift för att balansera det amerikanska utbudet. Parallellt med det ökade europeiska samarbetet, motarbetar kvinnoforskarnas europeiska organisation WISE nationalismen och rasismen i Europa. Kanske nationell identitet och kulturell samhörighetskänsla också kan ses som en utgångspunkt eller förutsättning för ökad tolerans och accepterande av kulturell och etnisk mångfald? Men alltför ofta återopas tyvärr den nationella identiteten för att försvara nationalism och xenofobi. Jag avser då inte bara de nationalistiska rörelserna t.ex. i Central- och Östeuropa, utan också etnocentrism, högerextremism och främlingshat här hemma i Norden.

Då nordisk identitet diskuteras, handlar det vanligen om nationella identiteter och jämförelser mellan dessa. Existerar det därutöver en särskild nordisk identitet? Vad har vi nordbor gemensamt? Förutom att vi bör betrakta identitet som en historiskt specifik och ständigt föränderlig process, påpekar Rosi Braidotti att identitet också är ett sätt för skillnader eller differenser. Som subjekt intar vi ett antal olika positioner vid olika tidpunkter och befinner oss i korsningen av en mångfald identiteter såsom kön, ras, klass, ålder, sexuell orientering osv. Vi kan inte tala om *en* nordisk kvinnoidentitet. Många anser att ett element i den nordiska identiteten är övertygelsen om att nordiska kvinnor har det bättre än kvinnor i övriga Europa och att jämställdheten mellan könen kommit långt här. Otvivelaktigt har våra utvecklade nordiska välfärdsstater haft en positiv inverkan på kvinnors livssituation. Men vilka andra sidor av kvinnlig identitet eller kvinnligheter kan inkluderas i begreppet nordisk identitet? Och hur är det med de etniska, regionala och kulturella skillnaderna inom den nordiska kvinnogruppen – jag tänker t.ex. på kvin-

nor som är samer, invandrare, glesbygdsbor osv.

Vi i Norden har ett lite komplicerat hat/kärlek-förhållande till varandra. Våra fördomar och föreställningar om varandra är ställvis djupt rotade, samtidigt som vi kanske inte ens alltid vet så värst mycket om varandras historia och kultur. Detta blev vi finlandssvenskar nyligen åter påmind om genom den inflammerade debatten i Finland om «tvångssvenskan» i de finskspråkiga skolorna.² I denna framskyntade de gamla uppfattningarna om rikssvenska kolonialherrar och finlandssvensk överklass. Men – å andra sidan – vad känner övriga nordbor till om Finland egentligen – förutom bastubadandet, supandet och det inåtvända grubbleriet? Stämmer denna bild överhuvudtaget? Passar den också in på finska kvinnor ... eller på finlandssvenskar?

Är Finland och Island de «annorlunda» nordiska länderna, utposter som binder ihop den skandinaviska gemenskapen, men som språkligt, kulturellt och historiskt skiljer sig från denna? Ibland har det de facto funnits tendenser i Finland till en isolationism från det skandinaviska Norden och en orientering antingen till Öst eller kontinenten. Också bland finska kvinnoforskare finns det dom som «hoppa över» det nordiska och orienterar sig direkt till kontinentaleuropeisk eller anglo-amerikansk feminism.

Vi finlandssvenskar, som ibland känner oss språkligt hämmade i finskspråkiga församlingar, upplever det nordiska samarbetet som positivt inte minst på grund av den språkliga gemenskapen. Många har sett som sin uppgift att fungera som tolkar mellan det finska Finland och resten av Norden. Ett fungerande nordiskt samarbete, också i ett europeiskt sammanhang, kan förhoppningsvis göra de finskspråkiga mer intresserade av att använda nordiska språk. Samtidigt måste vi å andra uppvisa en större

lyhördhet och förståelse för alla dem som i det nordiska samarbetet försöker göra sig förstådda på ett annat språk än sitt modersmål.

Solveig Bergman

Koordinator för nordisk kvinnoforskning

Noter

1. *En okänd själ: på jakt efter det nordiska*, red.

S. Karlsson, Nord 1991:25 och *Nationella identiteter i Norden – ett fullbordat projekt?* Red. A. Linde-Laursen & J.O. Nilsson, Nord 1991:26.

2. Svenskan är ett obligatoriskt språk i finskspråkiga grundskolor, precis som finskan är det i de svenska skolorna i Finland. Förslaget från undervisningsministern om att göra svenskan frivillig förkastades dock våren 1993 av majoriteten i den finländska regeringen.



Fra «aging» til vold og menneskeretter

Den femte internasjonale, tverrfaglige konferanse om kvinneforskning i Costa Rica

«Women's rights are human rights» var hovedparolen i demonstrasjonstoget som snodde seg langs Avenida Central i San Jose 25. februar i år. Anledningen var den store internasjonale konferansen om kvinneforskning i Costa Rica, med godt over tusen påmeldte deltakere; begrunnelsen lå i den kobling konferansen til overmål demonstrerte: På tvers av nasjonene har kvinnebevegelsen og kvinneforskningen satt voldsproblemet på dagsorden. De milde overgrepene alle kvinner kan møte. Den seksualiserte volden som kan ramme på tvers av generasjon, nasjon og klasse. Den rå volden som fremfor alt rammer jenter og kvinner i den tredje verden.

«Health, sickness and death are distributed asymmetrically among women and men, and their causes are not always biological», konstaterte to forskere fra vertslandet lakonisk i et foredrag på konferansen, og hva dét kan innebære fikk den vite som fulgte innlegget til indiske Santhanam Ayankalai: I den landsbyen hun hadde studert i India, hadde *alle* fattige familier drept minst *en* jentebaby. Bedrestilte kvinner kan

foretrekke illegal abort, hvis en framtidig brudepris for en datter truer familieøkonomien, fortalte hun. På storsamfunnsnivå forrykkes derfor fordelingen mellom kvinner og menn i dagens India. Relativt sett blir det stadig færre piker/kvinner i forhold til gutter/menn.

Vold som felles viten og erfaring, og vold som noe som rammer skjevt. Også blant kvinner. Skjevheten framkommer i vektleggingen. Ingen norske 8. mars-demonstrasjoner har fokusert slik på menneskerettighetene som det vi opplevde i Costa Rica i februar. Men de felles linjene fins også. For om vi lar menneskerettsspørsmålet favne videre (eller snevrere) enn voldsproblemer og fokuserer på den politiske og juridiske regulering av forholdet mellom individ, samfunn og stat, dreier det seg om en bred vifte av undertrykkelsesvarianter og motstandsformer. Den spenner fra den kampen vestlige kvinner har ført mot mannsherredømmet i de institusjonene hvor samfunnsmakten ligger, til mødrene på maiplassen i Santiago som etterlyste sine barn og nå som bestemødre arbeider for å gjenfinne sine barnebarn – de barna som ble båret fram av mødre i fangenskap og siden adoptert av andre, stundom av en av fangevokterne. Ja, til og med av ham som hadde ansvar for den biologiske morens «transit».

At Rigoberta Menchu var på deltakerlisten i Costa Rica, minnet oss selvsagt både om forskjellene i menneske- og kvinnevilkår i verden i dag og om kontaktene over grensene. For på tvers av nasjon og kultur fins det forbløffende mange strenger som klinger sammen for vår tids kvinner. Og likevel: kjønnsfelleskapet krysses av linjen nord-syd og øst-vest.

Women studies around the world

En av de sesjonene som strakte seg på tvers av konferansen i Costa Rica, handlet om organiseringen av vår tids kvinneforskning. Som ventet lå tyngden skjevt; kvinneforskningen er best organisert i den vestlige verden. Og knutepunktene i denne organiseringen er alle sentrene for kvinneforskning. Modellen kan være ulik. Noen er rene forskningssentre, andre gir også kompetansegivende undervisning; noen er rene universitetsinstitusjoner, andre finansieres helt eller delvis utenfra. Men uansett danner de et effektivt, vidt forgrenet nettverk. Tenker vi på hvor ung den organiserte kvinneforskningen er, er institusjonsoppbyggingen og profesjonaliseringen imponerende.

Som noe nytt på denne verdenskonferansen kom det representanter fra sentrene som nå bygges opp i Øst-Europa og fra afrikanske universiteter der nettverksarbeidet så smått er satt i gang. Også de latinamerikanske sentrene var selvsagt representert. Inntrykket fra Asia ble mer spredt, men fra enkelte land kom det grupper som markerte seg. Det gjaldt ikke minst en sterk gruppe filippinske nonner.

Skjevhetene i representasjonen har selvsagt sammenheng med økonomiske forhold. Konferansen var forholdsvis dyr, og reisen ble kostbar for mange. Generelt var konferansen derfor dominert av hvite kvinner fra USA og deler av Europa, oftest i aldersgruppen 35-55. Det var relativt få

unge, og noen flere eldre. Kulturelle forhold spiller selvsagt også inn på deltakerprofilen. Når franske forskere ikke var med, kan det antakelig best forklares med problemer med å få økonomisk støtte til å delta på slike flerfaglige arrangementer. Men vittige – og ondskapsfulle – tunger mente fraværet også kunne ha andre årsaker: De fleste aktuelle franske forskere drar bare utenlands hvis de skal til USA for å diskutere fransk feminisme.

En generasjonshistorie

Et fascinerende trekk ved dagens vestlige kvinneforskning er den generasjonshistorien den rommer. Med fare for overforenkling kan en hevde at kvinneforskningen har løpt parallelt med en generasjons kvinneliv. I bølger har den fokusert på kjærlighet og parforhold, seksuell lyst, generasjonskonflikter (mor-datter) og moderskapet for så å bevege seg over mot temaer som «kvinner over 40» og menopausen til det som i Costa Rica het «aging».

«Aging» var et stort tema på denne konferansen. Men det var «hvitt», slik også temaene omkring karriereproblemer på universitetene var det. La dette være en konstatering, ikke en anklage. For en av feminisens paradokser ligger nettopp her: Den springer ut av og er bundet til en hvit, vestlig erfaringshorisont, og som andre vestlige ideologier kan den anklages for kulturell blindhet. Og likevel: Det er nok sprengstoff i den til at den kan fenge bredt. Dette merket vi blant annet i de mange work shop'ene om religion på konferansen. For med den norske debatten om Rosemarie Køhns bispekandidatur i bakhodet følte en seg nærmest på hjemlig grunn når indiske, filippinske eller nord-amerikanske religionsforskere diskuterte kirkens gudsbilde og behovet for å utvikle et gudsbegrep som tar inn over seg at både kvinne og mann er skapt i Guds bilde. Også det

møysommelige arbeidet for å få ordinert kvinnelige prester innen mange protestantiske kirker virker velkjent for oss fra Norden.

I mindre format merket vi fellesskapet på tvers av forskjell da nordiske deltakere med den nordiske koordinator for kvinneforskning, Solveig Bergman, i spissen hadde en sesjon om nordisk kvinneforskning og måten den er organisert på. For rett nok var enkelte av tilhørerne, ikke minst fra Latin-Amerika, forbløffet over den alliansen med staten som nordisk kvinneforskning har kunnet trekke på, og rett nok kunne de understreke forskjellen mellom deres og våre livs- og forskningsvilkår, men da spørsmålet om vi klarte å få gjort noe med mennene i Norden kom opp, ja, da fantes det plutselig et fellesskap som overskred de kulturelle kløftene. Det er slike små og store hendelser som stadig kan minne oss om at feminismen faktisk er en av vår tids helt store kulturelle og politiske bevegelser.

Torill Steinfeld

Nordic Network of Women in Philosophy:

«Gender – an Issue for Philosophy»

Bergen 23.–25. April 1993

Nettverket av kvinnelige filosofer i Norden ble stiftet oktober 1991 i Gøteborg. Årets symposium var nummer to i rekken, og samlet 49 deltakere fra de nordiske landene. 25 av deltakerne kom fra Norge, 18 fra Sverige, 3 fra Danmark, 2 fra Finland og 1 fra Østerrike. Tallene taler for seg. Delvis dreier det seg om at det finnes flere kvinnelige filosofer i Norge enn i de andre nordiske landene, men det dreier seg kanskje også om at vi er mer synlige i Norge enn i nabolandene (og at det denne gang foregikk i Norge). Av det totale tallet var det

stor spredning blant deltakerne: Fra erfarne seniorforskere til unge hovedfagsstudenter. Flertallet var imidlertid ferdigutdannede fagfilosofer «midt i livet».

Symposiet var organisert omkring spørsmålet: Kjønn – et tema for filosofi?, og besto av plenumsforelesninger, plenumsdebatter og parallelle workshops.

På mange måter er det riktig å si at dette symposiet satte vår egen praksis på dagsorden. Symposiets overordnede spørsmål kan minst betraktes under to ulike synsvinkler: 1) Er kjønn et filosofisk interessant tema? 2) Er det riktig å arrangere et symposium for bare kvinnelige filosofer for å diskutere filosofiske problemstillinger? De fleste foredragene konsentrerte seg om å behandle det første av disse to spørsmålene.

Innledningsforedraget var ved May Thorseth Huitfeldt (Norge), og hadde tittelen «Gender – An Issue for Philosophy Today?». Et hovedmål med dette foredraget var å sette noen grunnleggende spørsmål omkring begrepet 'gender' på dagsorden, blant annet spørsmålet om forbindelsen mellom sosialt og biologisk kjønn. Forøvrig uttrykte foredragsholderen på flere punkter enighet med feministiske filosofer – bl.a. Longino – som snakker om kognitivt demokrati, demokratisk vitenskap og politisk demokrati. Men til forskjell fra Longino var foredragsholderen ikke villig til å gi opp tanken om universell konsensus som et ideal, og ønsket å opprettholde forestillingen om konsensus knyttet til vitenskapelig kunnskap. En av konklusjonene på dette foredraget var at filosofisk arbeid innenfor området «kjønn» vil kunne bidra til å endre autoritære kognitive strukturer, og bekjempe idéen om epistemisk privilegium for bestemte grupper i samfunnet.

Spørsmålet om forholdet mellom «sex» og «gender» ble forøvrig fulgt opp i flere av foredragene og i debatten. Via kritikk av Descartes' dualisme mellom tenkning

(*res cogitans*) og materie (*res extensa*), hevdet flere at skillet mellom biologisk og sosialt kjønn er en fiksjon. Kritikken mot denne dualismen kom til uttrykk blant annet som en kritikk av en rent intellektuell rasjonalitet.

Foredraget av Elisabeth List (Østerrike) bar tittelen: «Reason, Gender and the Paradox of Rationalization. Why the issue of Gender Matters to philosophy». Hennes rasjonalitetskritikk gikk blant annet ut på å gi et forsvar for kontekstuelle begrensninger ved rasjonalitet. Flere kritiske filosofer – blant andre Habermas – er eksponenter for nettopp et kontekstuell rasjonalitetsbegrep, men ble likevel kritisert for å være «gender-blind». List hevdet at i stedet for å være opptatt av transformasjonen fra system til livsverden (som Habermas er), ville det være riktigere å være opptatt av system strukturer som dominerer privatlivet. Et hovedpoeng i denne sammenheng var å avvise ideen om full refleksivitet, som overvurdering av rasjonalitet.

Else Viestad (Norge) holdt foredrag over temaet: «Rousseau and the Power of the Oppressed». Hun var særlig opptatt av komplementære maktstrukturer for kvinner og menn innen hierarkiske maktstrukturer, der hun pekte på komplementariteten ved det formelt rasjonelle og uformelt irrasjonelle. Med utgangspunkt i Rousseaus tanker om kvinnens oppdragelse (i hovedverket «Émile eller oppdragelsen» fra 1762), viste foredragsholderen blant annet til at kvinnens oppdragelse/utdanning primært skulle tilfredsstille mannen. I forholdet mellom Emile og Sofie er hun (Sofie) den overlegne mht. følelser, mens han (som hennes lærer) er overlegen mht. kunnskap. Hovedpoenget for Viestad var å vise at kvinner og menn opprettholder komplementære maktstrukturer som ikke kommer i konflikt med hverandre.

Else Barth (Norsk filosof som lever i Holland) holdt foredrag over temaet: «Fas-

cist Philosophies of Masculinity in Europe and the Two World Wars», hvor hun tok opp tanken om en antatt ukjent fiende som menneskeheten må reddes fra, blant annet med utgangspunkt i en klassisk underliggende frykt hos noen fascistiske filosofer – knyttet til mysteriet rundt blod. Kvinner har gjennom blod (menstruasjon) representert et mysterium, og menstruasjonsprosessen har ofte blitt referert til som forbannelse. Sammenkoplingen mellom blod og hellig krig var også en sentral tanke i dette foredraget over fascistiske filosofier. Opposisjonen knyttet til biologiske kategorier (kjønn) ble sett i sammenheng med logikk (Fichte og Hegel) som gir en eksklusiv i stedet for inklusiv tolkning av begrepet «eller». Forholdet mellom kjønn kan derfor enten forstås som motsetninger (enten/eller) eller komplementært.

Karen Glente (Danmark) snakket over temaet: «Sexuality and idealism». Hun satte likhetstegn mellom biologisk og sosialt kjønn, og var blant annet opptatt av en konseptuell forskjell: Når man sier noe om «gender» tolkes det som uttrykk for identitet, sammenliknet med f.eks. uttrykk som «varmt», «kaldt» etc.. Forøvrig konsentrerte hun foredraget om kvinners bidrag til kulturen, med en iboende vilje til å forme, blant annet sitt eget bilde. Skapertrangen er knyttet til å bringe noe bedre inn i verden. Forestillingen om religion uten Gud knyttet hun til kvinner. Som kontrast viste hun til menn som – når Gud var død (med Nietzsche) – mistet sitt bilde av Gud.

Seksuelle metaforer ble drøftet innen ulike kontekster: Innen tidlig gresk filosofi og innen kunstig intelligens-filosofi. Vigdis Songe-Møller (Norge) holdt foredrag med tittelen: «Sexual metaphors in Early Greek Philosophy». Innen tidlig gresk filosofi har tradisjonelle tolkninger av det mytiske seksualiserte verdensbilde vært opptatt av kvinnens rolle som livgiver. Samtidig er det menneskets seksualitet som bringer død til

det dødelige. Med utgangs punkt i Parmenides' påvisning av at forandring er logisk umulig, viste Songe-Møller til en interessant nytolkning av antikkens seksuelle metaforer: Væren kommer fra tenkning, ikke fra fødsel, og ble knyttet til maskulinitet – ikke femininitet. Dermed knyttes kvinnen til død mens mannen knyttes til udødelighet (hinsides fødsel og død).

Sara Heinämaa (Finland) snakket over temaet: «Sexual metaphors in the Philosophy of Artificial Intelligence». Forholdet mellom intelligens og fysisk kropp var her et hovedtema, med argumentasjon for at biologisk kjønn ikke må relateres til mental kapasitet. Det var samtidig et hovedpoeng å avvise både biologisk og sosial determinisme: Biologi bestemmer ikke sosialt kjønn. Samtidig understreket Heinämaa at sosialt kjønn er en interaksjonell relasjon.

Denne korte gjennomgangen av foredragene yter selvfølgelig ikke foredragsholderne full rett. Samtidig er det et håp at denne rapporten først og fremst er egnet til å gi utenforstående et lite innblikk. Foredragene vil foreligge komplett når konferanserapporten blir publisert.

Foredragene er kommentert i den orden de ble framført. Sluttforedraget sluttet ringen ved å vende tilbake til viktige innledende spørsmål. På forskjellig vis demonstrerte alle disse foredragene og debatten rundt dem at kjønn er et tema for filosofi, men ikke bare for kvinnelige filosofer; og slett ikke alle kvinnelige filosofer er opptatt av kjønn!

Det er ingen overdrivelse å konkludere med at både arrangørene og deltakerne var svært godt fornøyd med både innhold og nivå på foredrag og diskusjoner. Det innebærer – som nettopp nevnt – imidlertid ikke at de fleste kvinnelige filosofer i Norden har kjønn som tema i sin filosofiske forskning. Det er derfor også åpent hva temaet skal være for symposiet som skal foregå i Finland i 1995.

May Thorseth Huitfeldt

Kvinner i norsk skogbruk i historisk perspektiv

Dagsseminar på Norsk Skogbruksmuseum, Elverum, 26. april 1993

Organisasjonen «Jenter i skogbruket» og Norsk Skogbruksmuseum har satt ned en arbeidsgruppe som skal arbeide med et prosjekt om emnet «Kvinner i norsk skogbruk i historisk perspektiv». Det er ingen her i landet som spesielt har tatt for seg dette temaet før, og det er derfor et stort behov for forskning og dokumentasjon her.

Prosjektets hovedmål er å synliggjøre kvinnes rolle og innsats i norsk skogbruk gjennom tidene fram til i dag. Dette er tenkt realisert både ved gjennomføring av et dokumentasjons- og forskningsprosjekt og ved formidling i form av utstillinger og publikasjoner.

Målsettingen med seminaret 26. april var å etablere et nettverk og knytte kontakt med ulike kunnskapsmiljøer som forventes å være av avgjørende betydning for organisering, finansiering og faglig utvikling av prosjektet. Seminaret hadde ca. 20 deltakere som ble ønsket velkommen til Skogbruksmuseet av museumsdirektør Tore Fossum.

Innanstokks – utanstokks

Konservator Kari Vold Halvorsen fra Norsk Folkemuseum på Bygdøy innledet om «Kvinna i norsk landbruk: Frå kyst- og fjordbygder til innlandet».

Så langt tilbake som vi kjenner historien har arbeidsdelingen mellom mann og kvinne vært klar: Innanstokks – dette gjaldt alle hus på gården – var kvinnens ansvarsområde, mens mannen hadde ansvar for alt utanstokks. Begge hadde fra tid til annen arbeidsoppgaver der *ansvaret* for arbeidet lå under den andre, men her var det klare grenser for hva en kunne påta seg, f.eks. var

hesten klart mannens domene som kvinnen ikke måtte blande seg bort i. Mannen beveget seg også i mye mindre grad inn på kvinnens domene enn omvendt, og mannens arbeid hadde langt høyere prestisje enn kvinnens.

I forskjellige deler av landet var det ulike grenser for arbeids delingen. Klarest skiller var det der det var minst attåtning, så som fiske, skogsarbeid, håndverk. Her ble derimot kvinnes arbeid og ansvarsområde tøyd langt inn på mannens område. Men grensesettingene var også sterkt sosialt og økonomisk betinget, og arbeidsdelingen handlet i tillegg om fordeling av arbeidet mellom familiemedlemmene: Mann, kvinne, barn, gamle.

Vold Halvorsen har studert hvordan arbeidsdelingen har variert i forskjellige deler av landet ved å sammenligne kystbygder, fjordbygder og innlandsbygder. Det viser seg at der hvor kvinnene har gjort mest «mannsarbeid» er i kystbygdene der mennene var borte måneder av gangen på fiske. Minst «mannsarbeid» ser det ut til at kvinnene har gjort i innlandsbygdene.

Som nevnt var hestestell helst ikke kvinnearbeid bortsett fra i kystbygdene. Arbeid utført med hest skulle derimot vente til mannen kom hjem (hvis de hadde hest). Slaktning var klart mannsarbeid, kvinnene kunne til nød slakte høner! Såing var ikke kvinnearbeid bortsett fra i kystbygdene, men sette poteter kunne kvinnene gjøre alle steder.

Kvinnebønder

Forsker Marit S. Haugen fra Senter for bygdeforskning, Universitetet i Trondheim snakket om «Kvinner i jordbruket: Fra tradisjonell kvinnetilpassing til ny yrkesidentitet».

Helt opp til våre dager har kvinner ikke hatt status som yrkesaktive gårdsarbeidere. De har blitt sett på som husmødre

eller betraktet som kona til bonden.

Haugen har sett på det hun kaller for maskuliniseringsprosessen i jordbruket og delt denne inn i tre stadier:

- «Avtausifisering»: perioden da tjenestejentene forlot gården, ofte for å ta tjeneste i byene, og bondekona måtte overta arbeidet deres.
- «Avtantifisering»: kvinnelige (ugifte) slektninger forlater gården fordi det ikke er bruk for dem i samme grad som før.
- «Avkonifisering»: bondekonene forlater gårdsarbeidet i større eller mindre grad for å ta arbeid utenfor hjemmet.

I 60-åra hadde 6 prosent av bondekvinne arbeid utenfor gården, i løpet av 80-åra har dette økt til 50%. Bondekvinne er ikke lenger en ensartet gruppe, men kan grupperes etter tilhørighet til gården:

- kvinner gift med bonde, men som ikke deltar i arbeidet på gården
- kvinner gift med bonde og som deltar i gårdsarbeidet i større eller mindre grad
- kvinnebønder: de kvinnene som selv har hovedansvaret for gårdsdriften.

Haugen har registrert at det nøytrale ordet «bonde» er identisk med en mannsbonde. Derfor kaller hun «sine» bønder for «kvinnebønder», definert som kvinner som helt eller delvis har ansvar i landbruket. De fleste kvinnebønder er enslige. Her finnes stor aldersspredning, men blant de yngre bondekvinne blir det mer vanlig å overta hjemgården og drive selv, selv om de gifter seg. (Mennene har i disse tilfellene ofte yrke utenfor hjemmet). Men ingen i Haugens undersøkelse var opprinnelig odelsjenter etter den nye odelsloven. Av de yngre kvinnebøndene – under 40 år – har 68% landbruksutdanning. De eldre kvinnebøndene har tilpasset seg, de har overtatt etter press/forventning fra familien eller av nødvendighet. De yngre har i større grad gjort egne valg. 60% av kvinnebøndene viste seg

å være organisert – i Bondelaget eller Bonde- og småbrukarlaget. De var *ikke* medlem i Bondekvinnelaget.

Haugen opererer med tre typer kvinnebønder:

- den tradisjonelle kvinnebonden: er eldre, enslig, ofte fra små, tungtdrevne gårder, mye husdyrhold, og er uten utdanning
- den administrative kvinnebonden: har ansvar for gårdens drift, men er lite involvert i det praktiske arbeidet, har som oftest god utdanning (ikke landbruksutdanning)
- den profesjonelle kvinnebonden: har landbruk som yrke, enslig eller ekte-mann/samboer med yrke utenfor gården, kan gjøre alt arbeid på gården selv, mestrer alt det maskinelle på egenhånd. Hun driver gjerne noe mindre intensivt enn mannsbonden, bl.a. fordi hun som regel også har ansvar for alt husarbeidet!

Haugen kaller de profesjonelle kvinnebøndene for entreprenører for den nye kvinne-rollen i landbruket!

Skogsarbeiderkona og skogskokka

Forsker Paul Tage Halberg, Trondheim lærerhøgskole, presenterte noe av det vi hittil vet om «Kvinner i skogbruket».

Kvinneres tilknytning til skogbruket har vært både direkte og indirekte. Indirekte tilknytning til skogen hadde først og fremst skogsarbeiderkona, og så naturligvis skogskokka som var mest vanlig i Trøndelagsfylkene. Skogsarbeiderkona hadde mye av samme livssituasjon som konene på fiskerbrukene. Tømmerhoggerne pendlet og var gjerne borte 1-2 uker av gangen. Tømmerkjøerne kunne være borte helt fra jul til påske. Derfor ble det skogsarbeiderkonas ansvar å drive bruket som spilte en fundamental rolle i skogsarbeiderens (og -familiens) liv og arbeid. Skogsarbeider-

kona var også med på skogplanting og konglesanking, og på samme måte som i jordbruket har mekanisering ført til maskulinisering av næringen. Tidligere kunne skogsarbeiderkona være med på både kvisting og barking, og hun var god å ha med i skogen for å måke snø!

Ordningen med skogskokke var spesielt utbredt i Trøndelagsfylkene. Hun hadde ansvar for skogskaras felles husholdning og ordningen ses på som et ubetinget gode. Det var klare regler for kokkas arbeidsforhold. Hun var koias husmor, og det var ingen lavstatusposisjon. Videre måtte hun ha fast tilknytning til en av mennene i koia, som datter, søster, mor, kone eller lignende. I Engerdal var skogeieren ansvarlig for at kokka fikk eget låsbart rom, ellers kunne han (dengang var skogeieren som regel en mann), hvis kokka ble gravid, risikere å bli idømt farskapet.

Kvinneres direkte tilknytning til skogbruket så langt vi kjenner det i dag, var, ifølge Halberg, en liten bølge på 60-tallet da dyra ble borte fra fjøset. Noen kvinner tok seg da arbeid i skogen. I 70-åra var det endel politisk aktive kvinner som gikk inn i næringen på guttas premisser – de hadde ingen kulturell arv med seg inn i yrket. I 80-åra vil disse kvinnene være i skogen på egne premisser, de får seg utdanning og er bevisstgjorte på mange områder. Gamle kulturelle, politiske og sosiale barrierer brytes.

Kvinneperspektiv på skogsarbeideren

Etnolog Ella Johansson fra Etnologiska institutionen, Lunds Universitet, ga en orientering om sitt arbeide med å kartlegge svenske kvinners tilknytning til skogen: «Kvinnor i skogen: Att synliggöra det osynliga». Ved å betrakte mennene i koia som «kjønnsvesener» mener hun å legge et kvinneperspektiv på skogsarbeideren. Gjennom intervjuer med menn og kvinner med

tilknytning til skogen oppfatter Johansson at mye av både menns og kvinners identitet ligger i arbeidet. Også her eksisterer en grunnleggende arbeidsdeling, men Johansson mener at det finnes forskjellige sannheter om arbeid i skogen. Hvis en tolker det som at mennenes og kvinnenenes arbeid utfyller hverandre, gir dette en betydelig kulturell forståelse, ifølge Johansson. Hun har også observert at menns og kvinners arbeidsmåte er forskjellig. Mens mennene «gjør et prosjekt», dvs. de gjør en jobb og så tar de en hvil, så arbeider kvinnene kontinuerlig. Gjennom sine kvinnelige informanter fikk hun det inntrykk at det var ukvinnelig å hvile, da var man ikke et skikkelig kvinnfolk. En av hennes informanter som hadde vært med faren i skogen i yngre dager, sa at det var en tid som hun så tilbake på med stor glede. Det hadde slett ikke vært så tungt som å jobbe hjemme på gården, og pausene og stillheten ved bålet hadde vært sjelebot!

Evy Haneborg

Women, Environment and Development Alternatives

Roundtable

Den Haag, 25–28 maj 1993

Sammenhengene mellom kvinner, miljø og bærekraftig utvikling var på dagsorden i en international rundbordsdiskusjon fire majdage i Holland. Rundbordet samlede 50 kvinner og 2 mænd til intens og inspirerende diskusjon. Det var mit privilegie at være en af de 50 kvindelige deltagere.

Bag arrangementet stod Society for International Development (SID) med sæde i Rom, og den hollandske Interuniversity Umbrella on Women and Environment (WUMEN) som omfatter Amsterdam universitet, Utrecht universitet og Institute of

Social Studies (ISS) i Den Haag. Arrangementet løb af stabelen på ISS med to dages rundbordsdiskusjon, en dag med parallelle workshops og en dag sat af til individuelle samtaler, netværksetableringer og opsummering.

Det var en engageret forsamling som mødtes. Mange repræsenterede både forskningsverdenen og praktisk politisk virksomhed på feltet. Denne kombination kendetegner feltet og ambitionen var også at integrere såvel forskere som organisationskvinder i en diskusjon som udover at være intellektuel også skulle være handlingsrettet. Efter min mening lykkedes dette et godt stykke på vejen. Her var kvinder med klare hjerner, varme hjerter og stærke viljer. Alle sider blev taget frem, omend i ulig grad, i de enkeltes indlæg og i diskussionerne. Det var en samtale mellem kvinder som tog hinanden alvorligt, lyttede og gav svar, og folk flest satte pris på at få svar. Ud fra diskussionerne var det næsten umuligt at placere folk i fagdiscipliner, men alt var repræsenteret, fra kunst til praktisk skogbrug. Antropologer, sociologer, økonomer, demografer, filosofer, litterater var repræsenteret, sågar en fiskerikvinneforsker var med (det var mig). Udover sit tværfaglige tilsnit svingede fremstillingerne fra det skarpt analytiske til det blødt poetiske.

Deltagere fra Indien, fra Asien, fra Stillehavet, fra Afrika, fra Europa (mest vest) fra Nordamerika og en enkelt fra Latinamerika forsøgte at skabe en rummelig debat. De enkelte sessioner og workshops var sat op med hver sine temaer, men her var ingen snævre grænser, det var vigtigt at alle fik præsenteret sine ideer; det de havde på hjerte. Selv var jeg en dag forsinket og den session hvor mit indlæg hørte hjemme «Emerging Frameworks for Sustainable Development» var overstået. Jeg fik lige godt plads i den næste session om «Knowledge, Environment and Interest

Representation»; tingene hænger alligevel sammen og det var jo netop sammenhænge vi var ude efter at få frem i dette forum.

På tværs af de sessioner og workshops som jeg deltog i udspandt der sig to grundlæggende diskussioner som jeg særlig bed mærke i. For det første var det diskussionen om forskellighed, diversitet, i meninger og perspektiver som grundlag for samarbejde og handling. Dels blev dette taget op under overskriften «The Genesis of WED as a Debate and a Practice: Mapping Out the Field» og dels under overskriften «Transformation and the Politics of Networking». De hollandske arrangører havde lagt op til at gøre spørgsmålet om anerkendelse af forskel fremfor fælles identitet som grundlag for solidaritet mellem kvinder til et hovedtema. En del af de hollandske bidrag var også klart og eksplicit inspireret af Haraways begreb om positionering. Sideløbende med den teoretiske diskussion var rundbordet samtidig en praksis hvor vi forsøgte at positionere os selv i forhold til hinanden. Det var dog ikke alle forskelle som blev helt klart udtrykt. En vis frygt for manglende anerkendelse af synspunkter og forskelle i kontroversielle spørgsmål, for eksempel under temaet om befolkningsudvikling og reproduktive rettigheder, kunne anes under overfladen. Alligevel vil jeg konkludere med at rundbordet kom langt i at forene teori og praksis på dette område.

Den anden grundlagsdiskussion, som efter min opfattelse var et løbende side-tema, var den dybtgribende feministiske udviklingskritik, som jeg første gang mødte i Vandana Shivas bog «Til livets ophold» (1989). Hvor den dybtgribende kritik af moderniseringen og den økonomiske vækstmodels overførsel til Syd var radikal og marginal for tre år siden, fremstår den nu nærmest som et fælles grundlag i WED-debatten. Kapitalistiske såvel som socialistiske udviklingsprojekter rammes

af denne forkastelse af fremskridtstro som bygger på tekniske nyvindinger og modernisering, stærkt krydret med liberalisering og med et skvæt demokrati. De talrige empiriske eksempler på misudvikling i Syd, var i Den Haag erstattet af eksempler på folkelig modstand mod udvikling og eksempler på miljømæssig uvurderlig kundskab knyttet til traditionelle livsformer og tilpasninger. Det er alligevel ikke et entydigt billede som blev tegnet af deltagerne med rødder i Syds virkelighed. Selvom vi forkaster en vækstmodell er der rum for stor diskussion om på hvilket niveau et alternativt samspil mellem natur og kultur skal fungere. Regenerering og cirkulering kan foregå på mange niveauer.

Udviklingskritikken har fra starten stillet spørgsmåltegn ved den vestlige civilisation. Men svarene fra feminister i Nord har været få og spredte. Er der ingen svar at få fra vore ståsteder og virkelighed? En af de indiske deltagere rettede den indtrængende opfordring: «Listen to the Wind from the South.» Og det ser fortsat ud til at være eksemplerne fra Syd som driver udviklingen af WED-feltet videre når det gælder de konkrete spørgsmål om overlevelse og alternative udviklingsmodeller. Hvilken grad og hvilke konsekvenser udviklingskritikken har for vores verdensdel, det moderne industrialiserede samfunds vugge, er fortsat mindre afklaret. Det er mit hjertebarn at vi i Nord skal kunne anvende og bidrage mere til udviklingskritikken og til alternativerne. Budskabet fra Syd fortæller at forandringsprojekterne i Nord bør se til erfaringerne fra Syd. Vi må imidlertid selv eksperimentere og studere sammenhænge mellem kvinder, miljø og udvikling fra vore positioner plantet i det rige, overmættede Nord. Vores hverdagsvirkelighed er afhængig af udplyndring af natur og andre folkeslag, er den erkendelse så vanskelig at den er en bremse på kundskabsudviklingen?

Udover det faglige program havde vi hyggelige og spændende samtaler om aftenen som regel på de mange små strandrestauranter i Sheveningen hvor vi boede sammen på nogen af de mange små hoteller i dette feriested. Det var en fornøjelse at snuse til den europæiske virkelighed som den så ud fra togvinduet, fra jernbanestationerne og på gaden og stranden i Scheveningen. Det bittelille Holland med de 16 millioner indbyggere var tæt befolket af køer i indlandet og industri ved kysten. Yderst lå den brede sandstrand mod den engelske kanal hvor ferielejligheder og hoteller knopskyder på toppen af hinanden for at give plads til at flest mulig kan få sig en uges strandferie om året. Tilsammen var det en ypperlig ydre ramme for diskussionen om kvinder, miljø og udvikling, når man som jeg er mest optaget af virkeligheden i Nord i denne sammenhæng.

Europa har et glimrende jernbanenet og rejsen til Den Haag skulle kunne gøres på 22 timer. Det voldte mig bekymring at der var så mange ledige pladser i togene hele vejen og at jeg både på udturen og hjemturen fik problemer med forbindelserne på grund af uregelmæssigheder og forsinkel

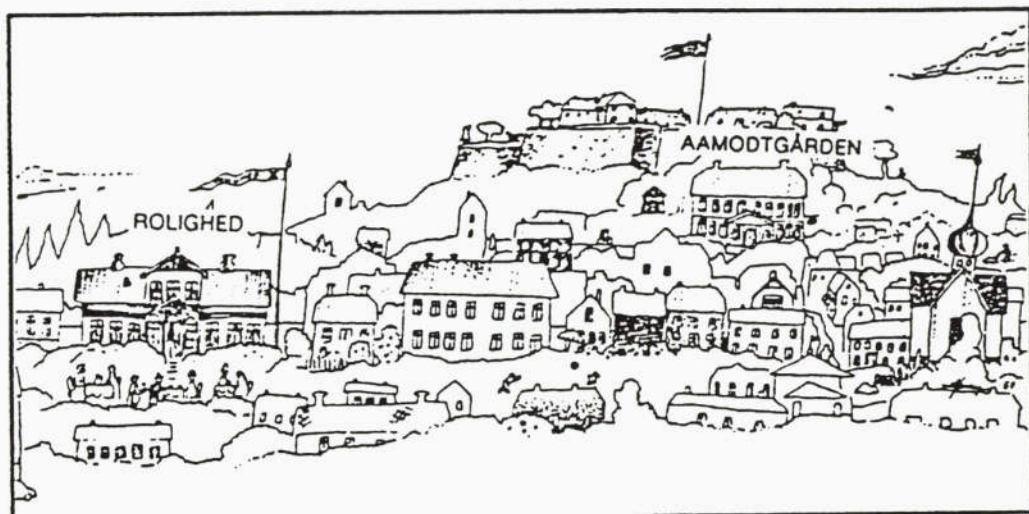
ser. Med hånden på hjertet vil jeg alligevel anbefale rejsemåden til alle kvindeforskere. Det var en særlig oplevelse at spørge perronforstanderen til råds i Hamburg. Jeg ser endnu hans øjne falde på mig i nøjagtig to sekunder mens han hørte på mit spørgsmål, hans venstre arm svinge ud, stiv som et bræt for at pege på det tog jeg skulle tage, hvorefter jeg igen var usynlig for hans åsyn. Forstanderen havde talt! For ikke at snakke om hvordan den halve togvogn på vej fra Utrecht til Tyskland engagerede sig i at oversætte meddelelserne over højtaleren og mine muligheder for, på forskellig vis, at indhente nattoget til København.

Eva Munk-Madsen

Kvinner og museum

Seminar og utflykt til Kongsvinger

Fredag 4. juni arrangerede Senter for kvindeforskning ved Brit Berggreen og Nina Heilmann seminar på kvinnemuseet Rolighed på Kongsvinger. Temaet var «Kvinner og museum». Et snes godlynte og forventningsfulle deltagere dro i det beste junivær



Øvrebyen med Rolighed til venstre og Aamodtgården til høyre. Tegnet av Alf-Kåre Berg

til Kongsvinger gjennom et frodiggrønt elvelandskap – i buss.

På trappa til Rolighed tok «husfruen», konservator for Museene i Solør-Odal, Kari Sommerseth Jacobsen, imot. Til rundstykker og kaffe fortalte hun om Roligheds historie, redningsaksjonen for det rivnings-truede huset og planer for Kvinnemuseet. Takket være hennes (og ikke bare hennes, som hun understreket) innsats er det gamle herskapshuset som var Dagny Juels hjem nå reddet for ettertiden.

Så fikk vi bese husets begge etasjer. Rommene i annen etasje er foreløpig ikke innredet, men det er planer om faste utstillinger, blant annet om kvinnekår og kvinnekamp; om pionerkvinner fra eldre og nyere tid og om skjønnhetsidealer.

Den første utstillingen ble åpnet i Bokåret mens restaureringsarbeidet ennå pågår, og heter «Skrivende kvinner i Hedmark». Kvinnemuseet ville forsøke å starte opp allerede nå, selv under noe kummerlige forhold. Ifølge Kari Sommerseth Jacobsen forsøker utstillingen å favne alle, både fra de «tidligste tider» og i dag.

Så bega vi oss ut på byvandring i Øvrebyen, ledet av konservatoren, som lot oss få del i en mangfoldig by- og kulturhistorie, der kunstneres og kulturpersonligheters hjem og virke sto sentralt. Utrolig mange av husene er godt bevart. Vandringen ble avsluttet med et kort besøk på Kongsvinger festning hvor vi lot oss beta av den storslåtte utsikten over Glomma fra festningsmurene.

Etter lapskaus og flatbrød i den gamle stuen i Aamodtgården (kommandantens bolig, nå en del av Kongsvinger museum) returnerte vi til Rolighed og samlet oss igjen til foredrag.

Vi fikk ulike vinklinger på temaet *Kvinner og museum*. Elin Svenneby tok utgangspunkt i egne erfaringer av å bli tidlig «museumstrøtt». Slike opplevelser får ny mening hvis de sees i lys av manglende kvinneperspektiv og identifikasjonsmulig-



KVINNEMUSEET PÅ ROLIGHED

KONGSVINGER MUSEUM

het i tradisjonelle museer. En god utstilling skal riste i oss! Svenneby sa seg enig med Kari Gaarder Losnedal, som i den nylig publiserte undersøkelsen *Kvinne + museum = kvinnemuseum?* (Skriftserien nr. 5/93 fra Senter for humanistisk kvinneforskning i Bergen) hevder at vi både trenger spesifikke kvinnemuseer som fokuserer på kvinneliv alene, og større og bedre representasjon av kvinners liv og virke i allerede eksisterende museer.

Brit Berggreen stilte via *Frøken Marie Bilstads hekleprøver og andre fremmedele-*menter spørsmålet om hvordan museene håndterer den «museale støy» kvinner skaper når deres virkeligheter ikke passer inn i etablerte museumskategorier. Hva gjør museene f.eks. med barberkosten som også er blitt brukt til å sverte ovn med? Hvor

hører den hjemme? Mer prinsipielt gjelder spørsmålet om museet skal vise en vel tilrettelagt fortid for nåtiden – eller om den skal vise den mer mangfoldige virkelighetens overlappende kategorier.

Kari H. Karamé snakket om *Norske kvinners innsats for land og folk slik den er fremstilt i Forsvarsmuseet og Norges Hjemmefrontmuseum*. Hun spurte om de har fått plass som fortjent? Hun hadde gått gjennom Forsvarsmuseet og Hjemmefrontmuseet i Oslo med «kvinnebriller» og sett etter kvinnene. Hun fant at utstillingene ikke representerer det vi nå vet om kvinner i krig.

Etter innleggene ble spørsmålet naturlig nok: Hva så; hva nå? Bør vi ikke arbeide videre med denne saken og forsøke å etablere en offentlighet der vi kan kritisere museenes allehånde mangel på kvinneper-

spektiver? Museumskritikk på linje med filmkritikk eller litteraturkritikk er ikke vanlig i Norge. Vi kan etablere en ny vane. Et resultat av seminaret på Kongsvinger ble dannelsen av *Nettverk for museumskritikk*, som kan fungere som et slikt forum. Interesserte som vil stå på nettverkets adresseliste, og slik få mulighet til å komme i kontakt med de andre, kan henvende seg til Sekretariatet for kvinneforskning.

Det ble uttrykt ønske om at samlingen på Rolighed kunne bli en årlig foreteelse.

Nytt om kvinneforskning nr. 1/94 planlegges som et temanummer om Kvinner og museum, der vi blant annet vil få artikler av Kari Gaarder Losnedahl, Kari Sommerseth Jakobsen og Kari Karamé. For ordens skyld: Vi vil også vurdere bidrag fra museumsinteresserte med andre fornavn.

Elin Svenneby



International Conference

From Dictatorship to Democracy: Women in Mediterranean, Central and Eastern Europe

**University of Barcelona 16-18
September, 1993**

The attainment of European Union shows the need for further stimulation of cooperation and exchange between women of Mediterranean, Central and Eastern Europe.

By focusing on this specific experience, this Conference aims to promote the development of European democracy with greater parity and cohesion. It aims to discuss the role of women in the crisis of dictatorial regimes and the process of democratic transition. It will assess the strategies developed to promote further female agency in society and, furthermore, its goal is to design policies to promote women's emancipation in the global framework of the construction of Europe.

Department of Contemporary History,
University of Barcelona
European Network for Women's Studies
(E.N.W.S.), Council of Europe
With the support of the Institut Català de la Dona

For further information, please contact:
Lourdes Foraster, Departament d'Història Contemporània,
Faculta de Geografia i Història,
Universitat de Barcelona.
C/Baldiri i Reixach s/n. Barcelona 08028.
Fax (93) 449 8510.
Tel (93) 333 3466 ext. 3137.

Det dolda budskapet

Kvinner og män, kön och makt i museiutställningar

Seminaret arrangeres 27-28 oktober 1993 og finner sted i Arbetets Museum, Norrköping, Sverige og er et samarrangement mellom Riksutställningar og Arbetets Museum.

Det blir både forelesninger, teaterforestilling og praktisk arbeid med å lage utstillinger. Arrangementskomiteen ønsker ideer til utstillingene!

For ytterligere informasjon, kontakt:
Stella Westerlund
Riksutställningar
Box 4715
S 116 92 Stockholm
Tlf. 095-46-8-644 97 20
eller
Eva Persson
Arbetets Museum
Tlf. 095-46-11-18 98 00

6. Nordiska Seminariet i Medicinsk Kvinnoforskning

Kvalitetskrav och validitetsfrågor i medicinsk kvinnoforskning
28-30 oktober 1993, Umeå, Sverige

Temaer og forelesere

Eva Lundgren: «Vetenskaplig kvalitet og validitet»

Gerd Lindgren: «Maktrelationen i kvinnoforskning»

Anne Fausto-Sterling: «Myth's of gender. Different concepts with various validities in feminist medical research»

Anne Fausto-Sterling: «Biology and the social construction of sexuality»

Kirsti Malterud: «Mot en ny epistemologi»

Lägesrapport från de Nordiska länderna
 «Var står den medicinska kvinnoforskningen?»

«Kvinnors hälsa, biologi, krav og ressurser. Hur operationalisera detta i dagens medicinska kvinnoforskning i Norden?»
 Rapporter och diskussioner utifrån pågående projekt i Oslo, Umeå og Stockholm/Luleå.

Fria föredrag.

For nærmere opplysninger og påmelding, kontakt:

Irma Engström

Institutionen för allmänmedicin

Umeå universitet

S-901 85 Umeå

Tlf.: 095-46 90 15 80 66

Fax: 095-46 90 11 68 83

Kvinnoforskning och forskningspolitik

Nordisk konferens 25-27 november 1993, Stockholm

For tio år sedan hölls en konferens om organiseringen av kvinnoforskningen i Norden.

Sedan dess har kvinnoforskningen i de nordiska länderna och det nordiska samarbetet på området utvecklats. Det finns igen behov att på samnordiskt plan diskutera kvinnoforskningens organisering, strategier och framtid. I våra länder omformuleras forskningspolitiken och det är viktigt att vi deltar i debatten. Samtidigt bör vi se på den nordiska kvinnoforskningens teoretiska utveckling och dess utmaning av vetenskapssamfundet.

Programmet

Konferansen är tredelad. De två första dagarna diskuterar vi kvinnoforskningens organisering och strategier, särskilt den nordiska kvinnoforskningens «dubbla strategi» inom forskning och undervisning. Vi ordnar också en «nordisk tribunal», där vi diskuterar kvinnoforskningens finansiering och framtid med inbjudna representanter för universitetsledning, forskningsadministration och politik i de nordiska länderna. Konferensens tredje dag tillägnas den nordiska kvinnoforskningens teoretiska utmaningar.

Anmälan och Call for Papers

Sista anmälningsdag för konferensen är den 20. september 1993. Denna anmälan är bindande.

Den definitiva anmälan med synopsis/abstract bör sändas senast den 20. september 1993 och paper den 1. oktober 1993.

Anmälningarna sänds till:

Solveig Bergman,

koordinator för nordisk kvinnoforskning

Åbo Akademi

SF 20500 Åbo

Tel +358 21 654 813

Fax +358 21 654 808

Närmare information fås från Centrum för kvinnoforskning vid Stockholms Universitet, Anita Dahlberg eller Gunilla Bjerén,

S-106 91 Stockholm, tel +46 8 790 6863 (Anita), 790 6861 (Gunilla), fax +46 8 790 6869 eller Solveig Bergman (adress, se ovan).

Kvinnor Kan Idé- och handelsmässa

26-29 maj 1994, Östersund

«Kvinnor Kan mässan» är den stora möteplatsen för kvinnor. Den sjätte stora Idé- och Handelsmässan 1994 blir i Östersund. Här i Sveriges mittpunkt samlas kvinnor från hela Norden för att tillsammans skapa fler förutsättningar för kvinnor att vara med och påverka utvecklingen ur kvinnligt perspektiv.

«Kvinnor Kan Idé- och Handelsmässan» i Östersund bygger på grundidén för Kvinnor Kan:

- Visa kvinnor som förebilder, kända och hittills okända.
- Visa på kvinnors kunskap inom olika områden.
- Stärka kvinnors ställning i samhälle och näringsliv.
- Skapa möteplatsen och möjligheten för kvinnor att debattera, lära, sälja, köpa, inspireras och ha roligt.

Världkommunen Östersund sätter sin prägel och färg på Mässan med nordiskt samarbete, glesbygdsfrågor, arbetsmarknadsfrågor och utbildningsmöjligheter för kvinnor.



Du som vill ha Store Mässprogrammet med fullständig information om Kvinnor Kan Seminaret, Fristående Seminarer och kringaktiviteter, tag kontakt med:

Stiftelsen Kvinnor Kan
Östermalmsgatan 33 1 tr, S-114 26
Stockholm

Tel 095-46-8-723 07 07

Fax 095-46-8-791 88 34

Stiftelsen Kvinnor Kan
Gamla skolan, SD-831 82 Östersund

Tel 095-46-63-14 31 14

Fax 095-46-63 13 00 94





NYTT

FRA LIKESTILLINGSUTVALGENE

Universitetet i Oslo

Likestillingsutvalget ved Universitetet i Oslo vedtok på sitt møte 13. mai 1993 å nedsette en arbeidsgruppe som skal se på organiseringen av likestillingsarbeidet ved Universitetet i Oslo. Gruppen skal vurdere hvordan likestillingsarbeidet best kan organiseres slik at det får en bredere og bedre faglig administrativ forankring ved universitetet.

Gruppen har fått i oppdrag å vurdere likestillingsutvalgets størrelse og sammensetning; forholdet til kollegiet og administrasjonen; sekretariatsfunksjoner. Med utgangspunkt i vurderingene bes gruppen foreslå organisatoriske endringer og eventuelle påfølgende reglementsendringer for likestillingsutvalget. Arbeidet ventes lagt fram for LU senest på utvalgets møte 26. august 1993.

LITT AV HVERT

Norges første kvinnelige lege feires i år

1993 er jubileumsår for den første kvinnelige lege i Norge. Berit Schei, som er forskningsleder, medisinsk kvinneforskning og medlem av Likestillingsutvalget, Den Norske Lægeforening, informerer om aktiviteter i den forbindelse:

I 1993 er det 100 år siden den første kvinne tok medisinsk embetseksamen i Norge. *Helga Marie Mathilde Holt*, født Spångberg, ble født 1865 og ble uteksaminert fra Det Kongelige Fredriks Universitet i Christiania i 1893. Historikeren Aina Schiøtz har – med økonomisk støtte fra Den Norske Lægeforening – funnet fram stoff om henne. Hvem var hun? Hvordan fant hun på å studere? Hvordan ble hun mottatt? Hva sa Det Medisinske Fakultet da de fikk forespørsel om å åpne sine dører for kvinner? Disse og andre spørsmål blir tatt opp i Schiøtz og Nordhagens artikkel i *Tidsskrift for den Norske Lægeforening* (Schiøtz & Nordhagen 1992). I tillegg har historien om de første kvinnelige legene og deres skjebner, vært presentert på møter for kvinnelige leger. I Trondheim ble det arrangert et møte 8. mars i år der over 100 kvinnelige leger møtte opp. I tillegg til Aina Schiøtz, holdt kvinnelige leger innlegg om sine veivalg

med utgangspunkt i spørsmål om hva som er det samme og hva som har forandret seg nå 100 år etter.

Også andre artikler om kvinnelige legers kår er blitt publisert i jubileumsåret i *Tidsskrift for Den Norske Lægeforening*. Lønnsforhold er et av temaene. At kvinnelige leger tjener mindre enn sine mannlige kolleger har lenge vært påvist i Sverige (Sveriges läkarförbund, 1992). Man har skyldt på at dette sikkert er forårsaket av de lokale lønnsoppgjørene som ble innført i Sverige. Men hva når den samme tendensen etterhvert viser seg i den norske statistikken? Det ble nylig publisert en analyse av legelønninger som viste at kvinnelige leger har markant lavere totalinntekt enn menn. Dessuten er refusjoner fra Folkestrygden forskjellig. Disse refusjonene utgjør en betydelig del av legenes inntekter. Blant allmennleger med driftstilskuddsavtale fikk mannlige allmennpraktikere i gjennomsnitt 46,6% høyere refusjoner enn sine kvinnelige kolleger. Refusjoner fra trygden bestemmes vanligvis av antall pasienter, men også av hvilke undersøkelser legen foretar. Men kvinnelige leger hadde ikke færre faste pasienter. Forklaringen kan derfor være at de har andre typer pasienter der refusjonsberettigede undersøkelser ikke er indisert, eller at de faktisk foretar andre valg om undersøkelser enn

sine mannlige kolleger ved konsultasjoner med samme type pasienter. Den svenske legeföreningen ønsker å rette opp de økonomiske skjevhetene med særtiltak for kvinner, som f.eks. å øremerke lønnsmidler til kvinner ved de lokale oppgjørene. Norske leger vil også sette problemet på dagsorden, blant annet ved å arrangere en nordisk konferanse om leger og likestilling i regi av likestillingsutvalget i Den norske Lægeförening. Konferansen vil finne sted 9.-10. november 1993. Til konferansen kommer fordragsholdere fra Norden som tar for seg hva som skjer når kjønnssammensetningen endrer seg i legestanden.

Lægeföreningen har også bevilget midler til arbeidet med en film om kvinnelige leger. Arbeidet ledes av cand. med. Åse Vikanes som tidligere har gjennomført en undersøkelse av leger i turnustjeneste. Arbeidet er godt i gang, og filmen forventes ferdig til høsten.

Lægeföreningen har for tiden en stor undersøkelse i gang vedrørende generelle levekår for leger, *Legekårsundersøkelsen*. Kvinnelige legers stilling er et av temaene. Flere forskere er knyttet til undersøkelsen med dette som spesialfelt. Den overordnede problemstillingen kan formuleres som: Hvorfor fordeler kvinner seg fortsatt ulikt på de ulike spesialitetene? Typisk blir kvinner barnepsykiatre og menn kirurger. Det skjer en horisontal segregering. Men kvinner kommer heller ikke opp i systemet. Kvinnelige leger er sjeldne blant toppene innen klinikk, forskning og administrasjon. Den vertikale segregering av kjønnene skjer også i legestanden, men hvorfor?

Selv om kvinnelige legers kår har vært og er viktige spørsmål i jubileumsåret, har kvinner også satt andre tema på dagsorden, nemlig hvordan innholdet i medisinen påvirkes av at kvinner deltar i den vitenskapelige debatt. Boka *Kvinne medisins* (Schei

et al 1993) kommer ut på Ad Notam Gyldendal i juni. Boka inneholder bidrag fra basalforskning, klinikk og samfunnsmedisin der kjønnsulikheter er utgangspunktet. Banker kvinnehjerner på en annen måte? Har kvinner og menn ulike syn også rent oftalmologisk?¹ Kan resultater basert på hannrotter generaliseres til den kvinnelige organisme? Er det medisinske spørsmål som bedre kan besvares dersom de blir sett på med kvinneøyne? Disse og andre spørsmål reises i boka.

Den amerikanske biologen professor emerita Ruth Hubbard er invitert til å holde foredrag for medisinerne både i Tromsø, Trondheim og Oslo i perioden 24.5-5.6. Hun er gjesteforsker på program for grunnleggende medisinsk kvinneforskning, NAVF. (Se omtale av henne i *Nytt om kvinneforskning* nr. 2/93.)

Universitetene vil også feire jubileet. I Oslo er det planlagt et festmøte 15. september. Høsten 1993 vil Det medisinske fakultet i Trondheim få medisinerstudenter fra 'første skoledag'. Der har det tidligere bare vært studium for dem som har tatt de første årene andre steder. Det er derfor spesielt trivelig å møte de nye studentene, der sikkert over 50% er kvinner, med et jubileumsarrangement i Trondheim den 11. september. Arrangementet vil bl.a. omfatte populærvitenskapelige foredrag av kvinnelige leger om kvinners helse og nytt fra forskningsfronten.

Ytterligere informasjon om planer i jubileumsåret kan fåes ved henvendelse til Berit Schei, forskningsleder, medisinsk kvinneforskning, Institutt for samfunnsmedisinske fag, Universitetet i Trondheim, tlf. 07 59 88 75, eller ved henvendelse til Den Norske Lægeförening, ved Solveig Nødvedt, tlf. 67 12 46 00.

Note

1. Oftamologi: Læren om øyet og øyesykdommer.

Litteratur

- Schei, B., G. Botten & J. Sundby (red). *Kvinnemedisin*. Ad Notam Gyldendal, Oslo 1993.
- Schiøtz, A. & R. Nordhagen. Om å sette sin kvinnelighet på spill – kvinners adgang til det medisinske studium: Marie Spångberg og andre pionerer. I *Tidsskrift for den Norske Lægeforening* 1992; 112: 3784–91.
- Sveriges Läkarförbund: *Jämställda läkare*. Stockholm, 1992
- Taraldset A. Inntektsforskjeller mellom kvinnelige og mannlige leger. I *Tidsskrift for den norske Lægeforening* 1993, 113, 650-1.

Kino-reklamefilm for å fremje likestilling i høgare utdanning

Det regionale likestillingsutvalet for høgskolesektoren i Møre og Romsdal vart tildelt kr. 70 000 av løyvinga på kap. 291, post 74 over Kyrkje-, utdannings- og forskningsdepartementet sitt budsjett for 1992. Dette er midlar avsette til likestillingstiltak og er føresett nytta til informasjonstiltak o.l. for å medverke til å bryte kjønnsbestemte val av utdanning og yrke, dvs. tiltak som kan stimulere kvinner og menn til å velje utdanningar og yrke innanfor eit breiare spekter enn det dei har gjort til no.

Det regionale likestillingsutvalet for høgskolesektoren i Møre og Romsdal ønskte å nytte midlane til å lage ein kino-reklamefilm. Det vart gjort avtale med amanuensis Gunnar Strøm ved mediefagseksjonen, Møre og Romsdal distrikthøgskole Volda, og animasjonsstudentane Anita Killi og Inger Christine Årstad tok på seg å lage eit reklameinnslag basert på animasjonsteknikk.

Produksjonen av filmen, som fekk tittelen «Søknadsfrist 15. april» og var på 30

sekunder, vart avslutta medio februar 1993. Det vart laga ein versjon av filmen spesielt med tanke på studiestadene i Møre og Romsdal og ein meir generell versjon som kan nyttast på landsbasis. Reklamefilmen vart vist på kinoar i Kristiansund, Sunndalsøra, Molde, Ålesund og Volda i tida 15. mars til 11. april 1993, i alt 8 framsyningsstader. Målgruppa for filmen er i første rekke potensielle søkjarar til høgare utdanning. Fleire høgskolar utanfor fylket har kjøpt den generelle videoversjonen.

Ein har fått positive tilbakemeldingar på at filmen fungerte godt på kino, men det er sjølvsagt vanskeleg å måle den reelle effekten av eit slikt tiltak.

Til dekning av utgifter i samband med framsyning av filmen vart det regionale likestillingsutvalet tildelt kr 15 000 av Kyrkje-, utdannings- og forskningsdepartementet frå kap. 291 post 72 for 1993.

Vi vil også nemne at kino-reklamefilmen «Søknadsfrist 15. april» vart nominert til konkurranseklassen ved den internasjonale animasjonsfilmfestivalen som vart arrangert i Annecy, Frankrike 1.–6. juni 1993. Filmen konkurrerte med om lag 50 filmar frå heile verda om å bli beste reklamefilm.

Når det gjeld vidare oppfølging og bruk av filmen, er det gjort framlegg om at filmen til dømes kan klippast inn i ein presentasjonsvideo/informasjonsfilm om dei nye høgskolane i regionen. Etter det nye høgskolemønsteret vil Møre og Romsdal få tre høgskolar frå 1994, ein på kvar av studiestadene Molde, Ålesund og Volda. Filmen bør etter vår vurdering også bli vist ved semesteropninga ved høgskolane i Møre og Romsdal hausten 1993. Dette vil i alle fall bli gjort ved Møre og Romsdal distrikthøgskole Molde.

Sissel Grete Wahlstrøm

PUBLIKASJONER

Bøker

Ida Blom

Cappelens kvinnehistorie

Asia og Afrika. Tredje Verden III

J.W. Cappelens Forlag A/S, Oslo 1993.

Øystein Gullvåg Holter og Helene

Aarseth

Menns livssammenheng

ad Notam Gyldendal AS, Oslo 1993.

Anna Wahl

Könsstrukturer i Organisationer

Kvinnliga civilekonomers och

civilenjörens karriärutveckling

EFI, Ekonomiska Forskningsinstitutet,

Stockholm 1992.

Berit Brandth og Berit Verstad (red.)

Kvinneliv i landbruket

Landbruksforlaget, Oslo 1993.

Liv Rosmer Fisknes

Kroppens sug – hjertets lengsel

Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1993.

Gerd Bjørhovde, Synnøve des Bouvrie og

Torill Steinfeld (red.)

Gå mot vinden

Festskrift til Åse Hiorth Lervik på

60-årsdagen 2.juli 1993.

Emilia Press A/S, Oslo 1993.

Kirsi Saarikangas

Model houses for model families

Gender, Ideology and the Modern

Dwelling. The type-planned houses of the

1940s in Finland. Vammalan Kirjapaino

Oy, Finland 1993.

Else Skjønberg, Brita M. Gulli og Eva

Munk-Madsen

Kvinner og EF

J.W. Cappelens Forlag A/S, Oslo 1993.

Kirsten Drotner og Monica Rudberg

(red.)

Dobbeltblikk på det moderne

Unge kvinners hverdagsliv og kultur i

Norden.

Universitetsforlaget, Oslo 1993.

Cecilie Høigård og Annika Snare (red.)

Kvinner skyld

En nordisk antologi i kriminologi.

Pax Forlag A/S, Oslo 1993.

Guri Larsen

Brødre

Æreskamp og hjemløshet blant

innvandrings ungdom.

Pax Forlag A/S, Oslo 1992.

Elisabeth Aasen
Driftige damer
Lærde og ledende kvinner gjennom
tidene.
Pax Forlag A/S, Oslo 1993.

Liv Emma Thorsen
Det fleksible kjønn
Mentalitetsendringer i tre generasjoner.
Bondekvinner 1920-1985.
Universitetsforlaget, Oslo 1993.

Tove Stang Dahl
Den muslimske familie
En undersøkelse av kvinners rett i Islam.
Universitetsforlaget, Oslo 1992.

*Integration of Women's concerns into
Development Planning in Asia and the
Pacific*
United Nations, Economic and Social
Commission for Asia and the Pacific,
New York, 1992.

Tidsskrifter

Women of Europe supplements, No. 38,
1992
«Women in Development»

The Women's Review of Books, Volume
X, No. 8, May 1993.

Nytt Norsk tidsskrift, No. 1/1993.

Signs, Volume 18, No. 3/Spring 1993.

Kvinder, køn og forskning, nr. 1/1993.

Women's Studies International Forum,
Volume 16, No. 2/1993.

New Feminist Research (RFR/DRF)
Volume 21, No. 1 & 2, Spring/Summer
1992.

Astra Nova nr. 1/1993.

Mimes Brønn. Om forskning ved
Universitetet i Tromsø. nr. 1/1993.

Arkitekturforskning Nr. 1/1993.

Artikler, hovedoppgaver, oversikter, prosjektnotater og rapporter

«Ny litteratur om kvinner. En
bibliografi». Kvinnohistoriska
samlingarna, nr. 1993:1 Göteborgs
Universitetsbibliotek, 1992.

Institutt for samfunnsforskning:
«Sammendragserie nr. 1/1993», Oslo
1993.

«Kandidatundersøkelsen 1991»
Universitetskadidater, ingeniører,
førskolelærere, barnevernpedagoger og
sosionomer. Graduate Survey 1991
NAVFs utredningsinstitutt, rapport 2/93.

Bjørn Wisted og Werner Christie
Mathisen:
«Organisasjonsevaluering av Miljø- og
utviklingsprogrammet i NAVF (SMU)
NAVFs utredningsinstitutt, rapport 3/93.

Karl Erik Brofoss:
«Innsatsområdene som forskningspolitisk
virkemiddel»
NAVFs utredningsinstitutt, rapport 4/93.

OL 1994 Kvinneforum, Årsrapport 1992.

Juridisk Rådgivning for Kvinner (JURK),
Årsrapport 1992.

Statens institutt for alkohol og
narkotikaforskning (SIFA):
«Melding om virksomheten 1992».

Mette Ryghseter og Annelene Svingen:
«Kvinnerettslige arbeidsnotater nr. 50»
Årsberetning 1992. Avdeling for
Kvinnerett, UiO.

«Kvinnoperspektiv på
fortplantningsteknologin»
Rapport från en serie föreläsningar hösten
1989.
Centrum för kvinneforskning.
Stockholms Universitet 1992.

«Er Habermas intressant för forskning
om kvinnor och den offentliga sektorn?»
Rapport från seminarium arrangerat av
Nordplan.
Centrum för kvinneforskning,
Stockholms Universitet 1992.

«Women, Health and Development»
Progress Report by the Director-General.
World Health Organization, Geneva 1992.

ALBERTE – Skriftserie om
kvinneforskning:
Astrid Utne: Følelser i eksil: Lesbisk
identitet i norsk mellomkrigslitteratur,
med analyse av Borghild Kranes roman
Følelsers forvirring. ISL, Universitetet i
Tromsø 1993.

Gundula Adolfsson og Inga Lundström:
«Den starka kvinnan» Från völva till
hexa.
Statens historiska Museum, Stockholm
1993.

«Kvinner i landbruket»
Evalueringsrapport
Norges Landbruksvitenskaplige
Forskningsråd

Kitty Strand, Ebba Wergeland og Eli
Heiberg Endresen:
«Tilpasning av arbeidet for gravide»
Kvinner i ulike yrker forteller.

Rapport nr. 4 fra prosjektet «Graviditet og
arbeid»

Petra Broomans, Adriaan van der Hoeven
og Jytte Kronig (eds.)
«Edit Södergran – A Changing Image» 3
Looking for a New Perspective on the
Work of a Finnish Avant-garde Poet.
Volume 3 in the series Vrouwenstudies
Lettern Groningen. Groningen 1993.

«Mod større lighed mellem kønnene?»
SAMKVIND, Skriftserie nr. 12, 1992.

Ing-Mari Boynton og Inga Elgquist:
«Vart bär forskarutbildningen kvinnor
och män?»
Prosjektet «Kvinnliga doktorers
livssituation och karriärmöjligheter»
Umeå Universitet, 1993.

Gender – Nature – Culture:
Feminist Research Network.
Newsletter, volume 2, Spring 1993
Odense University, 1993.

«Hjørnesteinskjønnnet»
Sluttrapport fra prosjektet «Etablering av
et nasjonalt distriktskvinnesenter i Alta»
April 1993.
Finnmark fylkeskommune 1993.

Workshop «Establishing Gender Studies
in Central and Eastern European
Countries»
Wassenaar, The Netherlands, November
5.-8.1992.
E.N.W.S. European Network for
Women's Studies, 1992.

«Higher education in Europe»
Career Patterns of Men and Women in
Research and Development: Conditions
and Perspectives. Vol. XVII, No. 2,
1992. UNESCO, European Centre for
Higher Education, 1992.

EGNE PUBLIKASJONER

Arbeidsnotater

Arbeidsnotat nr. 2/81:
Kvinner, overgang og aldring.
Rapport fra et seminar.

Arbeidsnotat nr. 1/83:
Humanistisk konferanse om
kvinneforskning. Konferanserapport.

Arbeidsnotat nr. 2/83:
Kvinneforskning for
samfunnsplanlegging. Rapport fra et
seminar.

Arbeidsnotat nr. 1/84:
Nordisk Kvinnehistoriemøte, Oslo
20.-23. februar 1983. Konferanserapport.

Arbeidsnotat nr. 5/84:
Kvinner og helse. Bibliografisk oversikt.
Litteratur og prosjekter.

Arbeidsnotat nr. 2/85:
Kvinner i medisinsk forskning.
Seminarrapport.

Arbeidsnotat nr. 5/85:
NAVFs støtte til kvinnelige forskere og
kvinneforskningen. Oppgaver og
organisering etter 1986.
Opptrykk.

Arbeidsnotat nr. 3/86:
Framtidas Norge – på kvinners vilkår?
Seminarrapport.

Arbeidsnotat nr. 3/87:
1. norske seminar i medisinsk
kvinneforskning.

Arbeidsnotat nr. 3/88:
Oversikt over samfunnsvitenskapelig
forskning om kvinner. Litteratur og
prosjekter.

Arbeidsnotat nr. 4/88:
Oversikt over humanistisk forskning om
kvinner. Litteratur og prosjekter.

Arbeidsnotat nr. 6/88:
Rekruttering av kvinner til forskning
innen matematikk og fysikk. Rapport fra
arbeidsmøte.

Arbeidsnotat nr. 1/91:
Veiet og funnet for lett – og for tung.
Kjønn og vitenskapelig bedømmelse.
Rapport fra et seminar.

Arbeidsnotat nr. 2/91:
Karriereveier for kvinner i medisinsk
forskning. En konferanserapport.

Arbeidsnotat nr. 3/91:
Kvinner, miljø og utvikling. Rapport fra en nordisk forskerkonferanse.

Arbeidsnotat nr. 4/91:
5. nordiske seminar i medisinsk kvinneforskning.
Rapport fra et seminar.

Arbeidsnotat nr. 1/92:
Kjønn i kjempers fødeland.
Forskerblikk på kultur og tradisjon.
Rapport fra en konferanse.

Arbeidsnotat nr. 2/92:
Kompetansekatalog.
Forskere innen feltet kvinner, miljø og utvikling.

Arbeidsnotat nr. 3/92:
Innsatsbehov på feltet kvinner, miljø og utvikling.
Prosjektrapport. Eva Munk-Madsen.

Arbeidsnotat nr. 1/93:
«Dei vil alltid klaga og syta.
Fagkritisk blikk på kunnskapsproduksjon om kvinneliv og sykdom.
Rapport fra en konferanse.

Øvrige numre er utgått!

Annet

Litteratur og arkiver i kvinneforskningen.
Av Mie Berg.

Elisabeth Fürst: *Kvinner i Akademia – inntrengere i en mannskultur?* 1988.
Kr. 35,-

Tamar Bermann, Harriet Holter, Bjørg Aase Sørensen, Gro Hanne Aas: *På kvinners vis – med kvinners råd. Nye perspektiver på forskningspolitikken.* 1988. Kr. 45,-

Enslige svaler i norsk forskning? Kvinner i medisinsk, naturvitenskapelig og teknologisk forskning i universitets- og høyskolesektoren 1974–1987. NAVF, NTNF, 1990.

Aasta Hansteen, Tyve aars kamp. Tilbakeblikk og fremsyn. Red. Elisabeth Aasen.

Informasjonsbrosjyren *Kvinner og forskning – naturvitenskap og teknologi.*

Informasjonsbrosjyren *Kvinner og forskning – medisin.*

Samtlige publikasjoner kan fås ved henvendelse til Sekretariatet for kvinneforskning.

Økonomisk støtte fra Sekretariatet for kvinneforskning

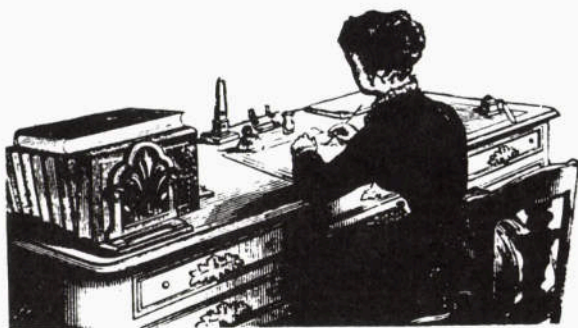
Sekretariatet gir i mindre omfang økonomisk støtte til faglige reiser og seminarvirksomhet. En del av søknadene Sekretariatet mottar er svært knappe og er derfor vanskelige å ta stilling til. Vi har laget en huskeliste over hva som bør være med i søknaden. Hvis du følger den, unngår vi å måtte avslå søknaden på grunn av mangelfulle opplysninger!

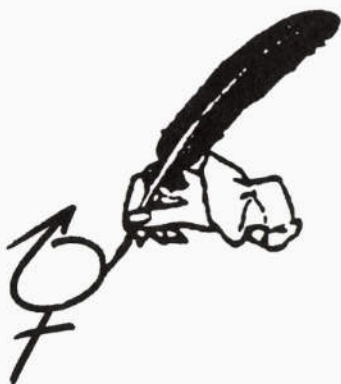
Støtte til å arrangere seminar

1. Hvem som arrangerer seminaret (personer og institusjonstilknytning).
2. Formålet med seminaret.
3. Hvem som vil bli invitert til å delta.
4. Hvor og når seminaret skal finne sted.
5. Hvordan seminaret skal finansieres. *Sett opp full finansieringsplan og oppgi om det er søkt støtte fra andre institusjoner.*
6. Legg ved et program med noen korte opplysninger om foredragsholderne.

Støtte til faglige reiser

1. Formålet med reisen. *Gi en fylldig beskrivelse og legg eventuelt ved et program for reisen.*
2. Hvor og når du skal reise.
3. Før Sekretariatet søkes om støtte, bør du først ha søkt og fått avslag fra egen institusjon eller fagområde i Forskningsrådet. Oppgi hvorvidt dette er gjort.
4. Reisemåte og budsjett. Oppgi eventuell støtte fra andre institusjoner.





SKFs journalistpris 1993!

Sekretariatet for kvinneforskning (SKF) har opprettet en *pris for journalister som har synliggjort og popularisert kvinnelige forskere og/eller kvinneforskning*.

I retningslinjene for pristildelingen står at rett til å foreslå kandidater har «Nytt om kvinneforskning»s abonnenter, sentrene for kvinneforskning og SKFs styre.

Vi oppfordrer derfor våre abonnenter til å komme med forslag til prisvinner(e). Frist for innsending av forslag er *1. oktober*.

Juryen består av en representant fra SKFs styre og en fra Senter for kvinneforskning, UiO, samt SKFs daglige leder.

BIDRAGSYTERE

Inger Altern, førsteamanuensis, Institutt for samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø, Breivika, 9037 Tromsø. Tlf. 083 45 328.

Solveig Bergman, koordinator för nordisk kvinnoforskning, Institutet för kvinnoforskning, Åbo Akademi, Gezeliusgatan 2 A, SF-20500 Åbo, Finland. Tlf. 095-358 21 65 43 11.

Tove M. Bolstad, vit. ass., Avd. for kvinnerett, Institutt for offentlig rett, Universitetet i Oslo, Tullingsgt. 4 C, 0166 Oslo. Tlf. 22 11 25 00.

Anne Lise Ellingsæther, forsker, Institutt for samfunnsforskning, Munthesgt. 31, 0260 Oslo. Tlf. 22 55 45 10.

Kjersti Ericsson, førsteamanuensis, Institutt for kriminologi, Universitetet i Oslo, Karl Johansgt. 47, 0162 Oslo. Tlf. 22 42 90 10.

Kirsten Grønbæk Hansen, koordinator for kvinde-forskningen i Danmark, Center for kvindeforskning, Københavns Universitet, Njalsgade 106, DK-2300 København S. Tlf. 095-45 31 54 22 11.

Elisabeth Gulbrandsen, prosjektassistent, Institutionen för idé- och lärdomshistoria, Göteborgs Universitet. Adresse i Oslo: Senter for teknologi og menneskelige verdier, Gaustadalleen 21, 0371 Oslo. Tlf. 22 95 88 38.

Anne Holden Rønning, førsteamanuensis, Engelsk institutt, Universitetet i Bergen, Sydnæs plass 9, 5007 Bergen. Tlf. 05 28 93 41.

Arnlaug Leira, forskningsleder, Institutt for samfunnsforskning, Munthesgt. 31, 0260 Oslo. Tlf. 22 55 45 10.

Anne-Hilde Nagel, forsker, Institutt for sammenliknende politikk, Universitetet i Bergen, Christies gate 15, 5000 Bergen. Tlf. 05 21 25 58.

Marianne Nordli Hansen, forsker, Institutt for samfunnsforskning, Munthesgt. 31, 0260 Oslo. Tlf. 22 55 45 10.

Anka Ryall, førsteamanuensis, Institutt for språk og litteratur, Universitetet i Tromsø, Breivika, 9037 Tromsø. Tlf. 083 44 254.

Elin Svenneby, redaksjonssekretær/fagkonsulent, Sekretariatet for kvinneforskning, Norges forskningsråd, postboks 2700 St. Hanshaugen, 0131 Oslo. Tlf. 22 03 74 38.

Tone Schou Wetlesen, førsteamanuensis, Institutt for sosiologi, Universitetet i Oslo, Postboks 1096 Blindern, 0315 Oslo. Tlf. 22 85 52 10.

Else Wiestad, prosjektleder, Eventyrveien 25 A, 0851 Oslo. Tlf. 22 46 21 07.

I dette nummer:

Anne-Hilde Nagel: Mary Wollstonecraft og den franske revolusjonen

Else Wiestad: Opposisjon og interaksjon: Wollstonecrafts oppgjør med Rousseau

Anne Holden Rønning: Mary Wollstonecraft – en farlig skribent?

Elin Svenneby: Opplysningens logikk og retorikk i *A Vindication of the Rights of Woman*

Anka Ryall: «Et blad av mitt eget hjertes historie». Mary Wollstonecraft i Skandinavia

Kjersti Ericsson: Rosa og Leo

Tone Schou Wetlesen: Reproduksjon og forståelse av kjønn

Arnlaug Leira: EF – den sosiale dimensjon og kvinners rettigheter. Introduksjon til tre prosjekter

Arnlaug Leira: Likestilling, barn og marked. Eksempler fra Skandinavia og EF

Anne Lise Ellingsæter: Deltidsarbeid i europeiske velferdsstater. En sammenligning av Danmark, Norge, Storbritannia og Tyskland

Marianne Nordli Hansen: Velferdssektor, deltidsarbeid og kjønnssegregering

Nytt om kvinneforskning nr. 3/93